

SIEDEMDZIESIAT PIEĆ LAT ARCHEOLOGII W UNIWERSYTECIE WROCŁAWSKIM

– Na okładce:
siedziba Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

Ślady najstarszej, XIV-wiecznej zabudowy zachowały się na poziomie piwnicznym budynku. W XVI wieku stał tutaj narożny 2-kondygnacyjny, 3-skrzydłowy dom. W 1731 roku hrabia Dionizy Józef von Hernes nabył budynek od rodziny von Sternbach i przebudował go na barokowy pałac miejski, prawdopodobnie wg projektu Jana Błażeja Peintnera. Z tego czasu pochodzi mansardowy dach budynku oraz – prowadzący do przelotowej sieni – otwór drzwiowy w barokowym portalu (obecne wejście do budynku). Pałac był jeszcze kilkakrotnie przebudowywany, remontowany i modernizowany – w XIX i XX wieku. Po zniszczeniach, jakim uległ w latach 1806-1807, jego odbudowa połączona była z klasycystyczną modernizacją (prawdopodobnie z tego czasu pochodzi skromny portal wbudowany w południową ścianę).

Pod koniec XIX wieku zmianie uległa funkcja budynku, z mieszkalnej na mieszkalno-handlową i gastronomiczną – co pociągnęło za sobą kolejne modernizacje, szczególnie wnętrza oraz dobudowę czwartego skrzydła, z przeznaczeniem na zaplecze kuchenne-sanitarne. Ostatni gruntowny remont miał miejsce w latach 80-tych XX wieku. Budynek nazywany jest pałacem Hornesów lub pałacem Matuschków, od nazwisk kolejnych właścicieli. Niewątpliwie najwybitniejszym z nich był Henryk Bogumił hrabia von Matuschka (1734-1779), absolwent *Academia Leopoldina Wratislaviensis*, wybitny przyrodnik, współzałożyciel Śląskiego Towarzystwa Patriotycznego oraz autor dzieła *Flora Silesiaca*.

Siedzibą archeologów stał się pałac już w roku 1958. Na czas remontu, trwającego bez mała dwadzieścia lat przenieśliśmy się na ul. Świdnicką 10. Do pałacu powróciliśmy w roku 1989.

(w oparciu o: *Leksykon architektury Wrocławia*, pod red. Rafała Eysymonta, Jerzego Ilkosa, Agnieszki Tomaszewicz, Jadwigi Urbanik, Wrocław: Wydawnictwo Via Nova, 2007, nota *Katedra Archeologii i Dziekanatu Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego*, autorstwa Artura Hryniewicza, s. 358-359, oraz notkę w oprac. Ewy Beaty Grochowskiej zamieszczoną w publikacji *Piećdziesiąt lat Katedry Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego*, pod red. Zbigniewa Bagniewskiego, Wrocław: Oficyna Wydawnicza Sudety, Katedra Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995, strona tytułowa).

Siedemdziesiąt pięć lat archeologii w Uniwersytecie Wrocławskim

pod redakcją Mirosława Masojcia
i Jerzego Piekalskiego

Wrocław 2020
Instytut Archeologii Uniwersytet Wrocławski

Redakcja:

Miroslaw Masojć

Jerzy Piekalski

Korekta językowa:

Magdalena Wojcieszak

Skład i łamanie:

Yellow Point Publications

Projekt okładki:

Nicole Lenkow

Publikacja dofinansowana przez Fundację Nauki Archaeologia Silesiae

Uniwersytet
Wrocławski

© Copyright by Uniwersytet Wrocławski i Autorzy
Wrocław 2020

ISBN 978-83-61416-94-4

Spis treści

Mirosław Masojć, Jerzy Piekalski, <i>Przedmowa</i>	7
Jan M. Burdukiewicz, <i>Archeologia w Uniwersytecie Wrocławskim w XIX-XX wieku</i> ..	9
Krzysztof Jaworski, Barbara Krukiewicz, Mirosław Masojć, <i>Instytut Archeologii w XXI wieku</i>	21
Jan M. Burdukiewicz, Mirosław Furmanek, Tomasz Płonka, Agnieszka Przybył, Andrzej Wiśniewski, <i>Badania Instytutu Archeologii nad epoką kamienia w latach 1995-2020</i>	47
Justyna Baron, Tomasz Gralak, <i>Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w badaniach pracowników Instytutu Archeologii</i>	63
Artur Błazejewski, <i>Okres lateński, wpływów rzymskich i wędrówek ludów w badaniach Instytutu Archeologii</i>	75
Krzysztof Jaworski, <i>Badania nad wczesnym średniowieczem w Uniwersytecie Wrocławskim w ostatnim ćwierćwieczu</i>	87
Krzysztof Wachowski, <i>Archeologia historyczna (1995-2020)</i>	101
Mirosław Masojć, Józef Szykalski, <i>Pracownia Archeologii Pozaeuropejskiej</i>	113
Borys Paszkiewicz, <i>Numizmatyka w Uniwersytecie Wrocławskim</i>	129
Beata Miazga, Bernadeta Kufel-Diakowska, <i>Badania archeometryczne i konserwacja zabytków</i>	141
Mateusz Żmudziński, <i>Szkic historii dydaktyki archeologii w Uniwersytecie Wrocławskim</i>	155
Marcin Bohr, <i>Projekty badawcze realizowane w Instytucie Archeologii w latach 2000-2020</i>	163
Pracownicy Instytutu Archeologii w latach 1995-2020	177

Przedmowa

Rozwój uniwersyteckiego środowiska archeologicznego we Wrocławiu trwa nieprzerwanie od ponad 200 lat. Należało ono niegdyś do najbardziej aktywnych w Niemczech. Ostatnie 75 lat to czas rozwoju w Polsce. Cała ta długa historia naznaczona jest gwałtownymi niekiedy przemianami i dostosowaniem do zmieniających się warunków zewnętrznych. Podkreślimy także, że cały ten okres, bez względu na zachodzące zawirowania polityczne i tragedie XX wieku, wyznaczony jest rozwojem naszej dyscypliny nauki. Rozwija się metoda badań i dydaktyki, zwiększa zasób bazy źródłowej, jakość i liczebność środowiska archeologów. W 1995 roku obchodziliśmy Pięćdziesięciolecie Katedry Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego (Bagniewski 1995). W tym roku, z okazji kolejnej rocznicy, chcemy się na chwilę zatrzymać, przypomnieć to, co najważniejsze z przeszłości, i zastanowić się nad drogami dalszego rozwoju. Temu poświęcone są kolejne rozdziały i akapity przedstawionej publikacji, przeznaczonej dla Przyjaciół i Obserwatorów naszego środowiska.

Wiek XXI przyniósł nowe wyzwania, które nie mogą pozostać bez naszej reakcji. Tak więc, z sentymentem wspominając ostatnie 25 lat, patrzymy w przyszłość. Główną cechą dzisiejszej archeologii jest gwałtowne przyspieszenie rozwoju metody badań. Jesteśmy w dalszym ciągu humanistami, a głównym przedmiotem naszych analiz jest człowiek, ale bez zapożyczeń i wzbogacenia metody zdobyczami nauk przyrodniczych i ścisłych nie osiągniemy oczekiwanego progresu naszej wiedzy. Zwiększa się także zakres współpracy interdyscyplinarnej. W budowanych przez nas zespołach badawczych uczestniczą, poza humanistami, antropolodzy fizyczni, archeozoologowie, botanicy, genetycy, chemicy, geografowie i geolodzy, informatycy i inni specjaliści. To z kolei otwiera nowe perspektywy badawcze, nowe kierunki i obszary badań, nowe pytania i cele badań, wskazuje interpretacje bliższe faktom, ogranicza zakres typowych dla tradycyjnej archeologii domniemań i przypuszczeń. W ślad za tym zmienia się nasze instrumentarium – romantyczne czasy, gdy do pracy wystarczała nam łopata i szpachelka, dawno minęły. Wykopaliska przestają być dominującą techniką pozyskiwania źródeł. Coraz większe znaczenie mają prospekcje nieinwazyjne, standardowo już po-

przedzające wykopaliska, zwiększające zasięg przebadanego terenu lub występujące jako główna metoda badań. Postępująca globalizacja sprawia, że nasze działania mają w coraz większym stopniu wymiar międzynarodowy. Zapraszamy Koleżanki i Kolegów z zagranicy do naszych zespołów, sami bierzemy udział w ich badaniach. Międzynarodowy zasięg muszą mieć nasze publikacje i dyskusja nad naszymi wynikami. O przyznaniu środków finansowych na nasze badania współdecydują recenzenci z zagranicy. Oni też oceniają uzyskiwane przez nas wyniki badań.

Sprostanie tym nowym wyzwaniom wymaga od nas koncentracji i wysiłku. Pamiętajmy o tradycji, szanujmy dorobek naszych Mistrzów, a jednocześnie tworzymy nowe wartości, odpowiadające dzisiejszym wymogom. Już teraz wiemy, że przynajmniej część z nas jest w stanie temu podołać i odnosi w tym zakresie sukcesy. Są w Instytucie osoby nie tylko nadążające, ale wręcz kształtujące nowe nurty.

Opowiadamy się za modelem uniwersytetu zgodnego z ideą zaproponowaną niegdyś przez Aleksandra von Humboldta. Kluczowym, obok badań naukowych, polem działania i stałej troski jest więc dla nas dydaktyka. Jej jakość jest ściśle związana z wartością wyników nowych badań. Studenci i Doktoranci są uczestnikami i partnerami w naszych projektach badawczych. Właśnie oni są najbardziej otwarci na nowe nurty tematyczne, nowe pytania i nowo kształtowane metody.

Wyężonej pracy organizacyjnej wymaga dostosowanie Instytutu do zmieniających się uwarunkowań i regulacji formalnych, zarówno ministerialnych, jak i uczelnianych. Zgodnie z wymogami nowej ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce utworzyliśmy nową strukturę – Radę Dyscypliny Archeologia. To dla nas w obecnym czasie zasadnicze forum dyskusyjne, a jednocześnie instrument zwiększający zakres samodzielności i uprawnień Instytutu, między innymi w kwestii nadawania stopni naukowych. Zmienia się nasze miejsce w Uczelni. W dalszym ciągu jesteśmy dumni z uczestniczenia w jej strukturach, ale przyjmujemy na siebie większą odpowiedzialność za jakość prowadzonych badań.

Jesteśmy przekonani o potrzebie wypełniania społecznej funkcji humanisty. Pracujemy nie tylko dla siebie i naszych studentów. Chcemy, by nasze wysiłki były przydatne dla ogółu, by wyniki naszych badań były zrozumiałe dla przedstawicieli innych dyscyplin i dla odbiorców spoza świata nauki. Chcemy przyczyniać się do podnoszenia cywilizacyjnego rozwoju nowoczesnego społeczeństwa. Chcemy także, by nasi absolwenci byli jego świadomą i wartościową częścią.

Literatura

- Bagniewski Z. (red.) 1995. *Pięćdziesiąt lat Katedry Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Katedra Archeologii. (Monografie archeologiczne, tom pierwszy – nienumerowany).

Archeologia w Uniwersytecie Wrocławskim w XIX–XX wieku

Archeologia jako dyscyplina akademicka rozwijana na Uniwersytecie Wrocławskim (dalej UWrocław) należy do najwcześniejszych w Europie. Jej założycielem był Johannes Gustav Gottlieb Büsching (1783-1829; ryc. 1), który od 1810 r. zajmował się inwentaryzacją oraz opracowaniem części zbiorów upaństwowionych 80 klasztorów śląskich przewiezionych do Klasztoru Kanoników Regularnych św. Augustyna na Piasku we Wrocławiu.

W 1815 r. Büsching uzyskał habilitację na Uniwersytecie Wrocławskim i wkrótce został profesorem „historycznych nauk pomocniczych i starożytności”, inicjując tym samym najwcześniej na świecie akademicką archeologię na Uniwersytecie Wrocławskim (Burdukiewicz *et al.* 2016). Od roku akademickiego 1815-1816 rozpoczął wykłady z archeologii, germanistyki, folkloru i archiwistyki na UWrocław przy ul. Piaskowej 4 (obecnie ul. Św. Jadwigi 4).

Johannes Gustav Gottlieb Büsching zorganizował także profesjonalne zbiory muzealne na UWrocław, które gromadziły m.in. zabytki archeologiczne z podziałem według kryteriów surowcowych na wykonane z kamienia, gliny, brązu i żelaza. Katalogi i zabytki zgromadzone zostały w Królewskim Muzeum Sztuki i Starożytności (Königliches Museum für Kunst und Altertümer) otwartym w 1818 r. w dawnym klasztorze Augustianów (ryc. 2), które następnie przekształcono w 1862 r. w Muzeum Archeologiczne UWrocław.

Profesor Büsching stworzył także trwałe podwaliny archeologii jako dyscypliny akademickiej, tym samym wyprzedzając o dwa lata Caspara J. Reuvenisa (1793-1835), który w 1818 r. został powołany na profesora starożytności na Uniwersytecie w Lej-

Ryc. 1. Prof. Johannes Gustav Gottlieb Büsching – założyciel archeologii na UWrocław (1815-1829)

dzie, w ówczesnym Królestwie Niderlandów (Diaz-Andreu 2008). Warto dodać, że Profesor J.G.G. Büsching w latach 1820-1825 intensywnie korespondował i wymieniał zbiory zabytków z Christianem Thomsenem z Kopenhagi, twórcą „systemu trzech epok”, będącego podstawą rozwoju archeologii jako dyscypliny naukowej (Burdukiewicz *et al.* 2016).

Ryc. 2. Siedziba Seminarium i Muzeum Archeologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1816-1934 – boczne skrzydło klasztoru Kanoników Regularnych św. Augustyna na Piasku we Wrocławiu (litografia C.T. Mattisa z 1830 r.)

Ponadto Büsching w 1820 r. powołał do życia pierwszy periodyk, poświęcony starożytnościom Śląska, „Blätter für die gesammte Schlesische Alterthumskunde” wydawany przez utworzone także przez niego Towarzystwo Historii, Sztuki i Starożytności. W latach 1820-1822 ukazało się łącznie 6 zeszytów tego czasopisma.

Po śmierci J.G.G. Büschinga dużą rolę w rozwoju archeologii we Wrocławiu odegrali archeolodzy i filolodzy klasyczni. Franz Passow (1786-1833) był jego następcą jako dyrektor muzeum i profesor UW. Ważną postacią także był Joseph Julius Ambrosch (1804-1856) pełniący funkcje profesora oraz dyrektora muzeum. Jego działalność kontynuował August Rossbach (1823-1898), który był profesorem UW i znacznie powiększył zbiory oraz rozbudował Muzeum Archeologiczne UW.

Kolejną postacią, która odegrała znaczną rolę w rozwoju archeologii wrocławskiej, był Wilhelm Grempler, z wykształcenia lekarz, a od 1903 r. profesor medycyny na

UWr. W latach 1884-1899 był on prezesem Śląskiego Stowarzyszenia Starożytności (Schlesisches Altertumverein) i podejmował prace organizacyjne oraz badania archeologiczne. Między innymi utworzył w 1887 r. pismo archeologiczne „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”. Opublikował ponadto wiele cennych znalezisk archeologicznych, a w szczególności groby książęce z Wrocławia-Zakrzowa. Za swoje zasługi w 1899 r. uzyskał doktorat honorowy na UWr. W. Grempler jako prezes Śląskiego Stowarzyszenia Starożytności doprowadził w latach 1897-1899 r. do powstania Śląskiego Muzeum Rzemiosła Artystycznego i Starożytności (Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Altertümer).

W latach 80. XIX w. nastąpił rozdział archeologii na klasyczną i prehistoryczną na dwa odrębne seminaria. U prof. Rosbacha studiował m.in. Hans Seger (ryc. 3), który rozwinął archeologię wrocławską na początku XX w. Seger (1864-1943) studiował archeologię także w Monachium, a w 1892 r. został kierownikiem Działu Prehistorycznego Śląskiego Muzeum Rzemiosła Artystycznego i Starożytności we Wrocławiu. W 1907 r. uzyskał habilitację na UWr w zakresie prehistorii i wykształcił wielu archeologów.

H. Seger odkrył neolityczną kulturę jordanowską oraz napisał nową archeologię Śląska *Schlesiens Urgeschichte* (1911) i wiele innych publikacji. Przez długie lata był redaktorem „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, a następnie od 1922 r. utworzył nowe pismo „Altschlesien”. Od 1926 r. zaczął wydawać także popularny kwartalnik „Altschlesische Blätter”.

Po odejściu H. Segera na emeryturę w 1934 r. profesorem i dyrektorem nowego Instytutu Pre- i Protohistorii UWr (1936 r.) został prof. Martin Jahn (1888-1974) i był nim do 1945 r. W 1934 r. cała archeologia UWr (Archäologisches Institut, Institut für Christliche Archäologie oraz Institut für Ur- und Frühgeschichte) przeniosła się do tzw. Seminargebaude III (do 1932 r. siedziba Staatliche Akademie für Kunst und Kunstgewerbe, a po II wojnie światowej Akademii Sztuk Pięknych im. Eugeniusza Gepperta).

Profesor Jahn (1888-1974) także wykształcił kilku badaczy archeologii Śląska. We Wrocławiu pracował od 1912 r., początkowo w Śląskim Muzeum Rzemiosła Artystycznego i Starożytności, a po habilitacji w 1930 r. uzyskał profesurę na UWr w 1934 r. W 1945 r. wyjechał do Halle, gdzie był profesorem uniwersytetu do 1958 r.

Ryc. 3. Prof. Hans Seger – Seminarium Archeologiczne UWr w latach 1907-1933

Niektórzy archeolodzy z Wrocławia w tym okresie zostali członkami NSDAP i współpracowali z nazistowską Ahnenerbe lub innymi tego rodzaju organizacjami. Przykładem zdeklarowanego nazisty był Ernst Petersen, który zginął na froncie wschodnim w 1944 r. W 1939 r. uzyskał habilitację na UW i wkrótce został profesorem w Rostocku, a później na niemieckim uniwersytecie w Poznaniu. Innym przykładem zdeklarowanego nazisty ze Śląska jest Bolko von Richthofen (1899-1983), który na UW w 1924 r. uzyskał doktorat i był profesorem archeologii w Królewcu, a później w Lipsku (Gąssowski 1970).

Po kapitulacji wojsk niemieckich we Wrocławiu w 1945 r., prof. Włodzimierz Antoniewicz z Uniwersytetu Warszawskiego przejął bibliotekę Instytutu Pre- i Protohistorii UW liczącą około 15 tysięcy tomów oraz archiwum prof. Martina Jahna i przewiózł je na Uniwersytet Warszawski. Po przyłączeniu Śląska do Polski przywróceniem archeologii na UW zajęł się krakowski archeolog dr Rudolf Jamka (1906-1972; ryc. 4), który w maju 1945 r. przyjechał do Wrocławia i powołał Zakład Prehistorii na UW. Jego siedziba znajdowała się początkowo w budynku dawnego Gimnazjum św. Macieja, obecnie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich przy ul. Szewskiej 37, gdzie w grudniu 1945 r. podjęte zostały wykłady i seminaria.

Ryc. 4. Prof. Rudolf Jamka – kierownik Katedry Prehistorii UW (1945-1950)

Zakład Prehistorii został przeniesiony wiosną 1946 r. do budynku przy ul. Szewskiej 36 i – po uzyskaniu przez dra Rudolfa Jamkę habilitacji w 1947 r. – przekształcono go w Katedrę Prehistorii (Jamka 1964). Sytuacja lokalowa Katedry poprawiła się po kolejnym przeniesieniu jej w 1958 r. do obecnej siedziby, czyli dawnego Pałacu Hornesów (Matuschków) przy ul. Szewskiej 48, w którym archeolodzy uzyskali znacznie więcej pomieszczeń (Kaźmierczyk 1971).¹

Rudolf Jamka w 1947 roku został mianowany docentem na Uniwersytecie Wrocławskim, a w 1949 roku uzyskał stanowisko profesora. W latach 1945-1950 jako główny przedmiot archeologię studiowało 10 osób, a w 1950 wydano pierwszy dyplom magisterski w tym zakresie.

¹ Tu warto przypomnieć, że – w ciągu około 200 lat istnienia – uniwersytecka archeologia we Wrocławiu zmieniała kilkakrotnie siedziby, co było związane z rosnącymi potrzebami naukowymi i dydaktycznymi (por. ryc. 5).

Ryc. 5. Lokalizacja siedzib archeologii uniwersyteckiej w ostatnich 200 latach

Oprócz działalności dydaktycznej prof. Jamka zajmował się intensywnie zabezpieczaniem rozproszonych podczas II wojny światowej zbiorów archeologicznych na Śląsku oraz prowadził badania wykopaliskowe na Ostrowie Tumskim w Wrocławiu i na Ostrówku w Opolu, a także badania ratownicze innych stanowisk. W 1950 r. wrócił na Uniwersytet Jagielloński.

Stabilna obsada archeologii uniwersyteckiej we Wrocławiu nastąpiła po przybyciu dr Heleny Cehak-Hońbrowiczowej (ryc. 6) i dra Włodzimierza Hońbrowicza (ryc. 7), którzy od września 1950 r. rozpoczęli pracę w Katedrze Prehistorii na UW. Oboje byli kontynuatorami tradycji archeologii lwowskiej rozwijanej przed II wojną światową przez prof. Leona Kozłowskiego (1892-1944). Skomplikowane losy przedwojennych mieszkańców kresów wschodnich II Rzeczypospolitej, szczególnie w przypadku prof. Leona Kozłowskiego i jego uczniów, zostały przedstawione w innej publikacji (Burdukiewicz, Burdukiewicz 2012).

Helena Cehak (1902-1979) ukończyła archeologię na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, uczęszczając na wykłady prof. Leona Kozłowskiego, który był jednym z najbardziej znanych archeologów II Rzeczypospolitej. W okresie wileńskim prowadziła badania wielu stanowisk archeologicznych, w czym towarzyszył jej Włodzimierz Hońbrowicz (1908-1962), który w 1934 r. został jej mężem, a także uczniem w zakresie archeologii. Jego losy również były bardzo skomplikowane. Urodził się w 1908 r.

w Jekaterynodarze (obecnie Krasnodar, Rosja) i dopiero w 1921 r. wrócił do Polski, osiedlając się w Wilnie. Od 1928 r. studiował prawo na Uniwersytecie Stefana Bato-rego w Wilnie, a w 1931 r. przeniósł się na historię, etnografię i prehistorię, pracując jednocześnie jako dziennikarz. Jednak jego zamiłowania skierowały się ku prehistorii i – jako wolontariusz u boku żony – brał udział w badaniach blisko 40 stanowisk archeologicznych, a następnie wspólnie napisali wiele artykułów z tych badań. Po zajęciu Wilna przez Sowieców oboje zatrudnili się w Litewskim Muzeum Sztuki i prowadzili badania wykopaliskowe na Górze Zamkowej w Wilnie. Po wkroczeniu Niemców na Litwę Hołubowiczowie uratowali żydowską rodzinę zbiegłą z getta wileńskiego, a w 1943 r. zostali wywiezieni na przymusowe roboty do Austrii. W 1945 r. po zajęciu Austrii przez Armię Czerwoną na 4 miesiące trafili do obozu filtracyjnego NKWD, a następnie zostali skierowani do pracy w Białoruskiej Akademii Nauk w Mińsku, gdzie przebywali do kwietnia 1946 r., kiedy uzyskali możliwość repatriacji do Polski.

Ryc. 6. Prof. Helena Cehak-Hołubowiczowa – kierownik Katedry Archeologii Polski UWŕ w latach 1962-1972) (Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego)

Ryc. 7. Prof. Włodzimierz Hołubowicz – kierownik Katedry Archeologii Polski UWŕ w latach 1950-1962 (Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego)

Po kilkumiesięcznym pobycie w Warszawie od września 1946 r. dr Helena Cehak-Hołubowiczowa podjęła pracę na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, a Włodzimierz Hołubowicz szybko uzupełniał swoje wykształcenie archeologiczne, uzyskując magisterium u prof. Józefa Kostrzewskiego na Uniwersytecie Poznańskim

w 1947 r. Następnie w 1948 r. uzyskał doktorat u prof. Romana Jakimowicza na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu za szeroko dyskutowaną później pracę *Studia nad metodami badań warstw kulturowych w prehistorii polskiej* (Hołubowicz 1948).

Od przyjazdu ich do Wrocławia w 1950 r. wiodącą rolę odgrywał już dr Włodzimierz Hołubowicz, który został kierownikiem Katedry Prehistorii na UW, najpierw jako zastępca profesora, a od 1955 r. jako profesor nadzwyczajny. Z kolei w 1956 r. dr Helena Cehak-Hołubowiczowa została powołana na stanowisko docenta. Głównym zainteresowaniem Hołubowiczów pod względem naukowym i metodologicznym były badania wczesnośredniowiecznego Opolą, Niemczy oraz Masywu Ślęży i jego roli w wierzeniach społeczności pradziejowych i średniowiecznych.

Rozwój badań nad pradziejami i średniowieczem Śląska wciąż stanowi priorytet uniwersyteckiej archeologii we Wrocławiu. Warto podkreślić, że szczególnym zainteresowaniem prof. Hołubowicza cieszyły się zagadnienia metodologiczne archeologii, w tym metody badań warstw kulturowych oraz trójwymiarowej dokumentacji lokalizacji zabytków, co przyczyniło się do udoskonalenia metod wykopaliskowych polskiej archeologii (Hołubowicz 1948).

Innym ważnym osiągnięciem, docenianym również obecnie, prof. Hołubowicza były badania porównawcze archeologii i etnologii oraz badania eksperymentalne w poznaniu procesów wytwórczych ceramiki pradziejowej i wczesnośredniowiecznej, zapoczątkowane nowatorską publikacją jego pracy habilitacyjnej *Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi*, opublikowanej w 1950 r. Praca ta wprowadziła do polskiej archeologii problematykę badań eksperymentalnych i porównawczych, czyli obecnie rozwijanej archeologii eksperymentalnej oraz powstałej później w krajach anglosaskich etnoarcheologii (Hołubowicz 1950).

Jedną z najtrudniejszych kwestii w życiu Hołubowiczów jest ich rola polityczna w powojennej archeologii polskiej, „zmuszanie do wprowadzania marksizmu” i związane z tym oskarżenia, które niedawno opublikował A. Prinke (2012). Z drugiej strony W. Hołubowicz występował przeciwko przekształceniu archeologii w historię kultury materialnej na wzór sowiecki oraz bronił odrębności archeologii jako dyscypliny naukowej w najtrudniejszych latach stalinowskich 1953-1956. Kontynuował także zainteresowania prof. Leona Kozłowskiego w zakresie metod wydzielania kultur archeologicznych. Dał temu wyraz w ostatnich swoich publikacjach, a także pracach niedokończonych z powodu przedwczesnej śmierci w 1962 r. (Burdukiewicz, Burdukiewicz 2012).

Podczas kadencji prof. W. Hołubowicza zostało powołane w 1958 r. nowe czasopismo „*Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*”, które do 29 tomu ukazywało się w formie powielanej, a później stało się regularnie drukowanym rocznikiem (dotąd ukazało się 61 tomów). Ponadto w ramach „Zeszytów Naukowych Uniwersytetu Wrocławskiego”

powstała seria „Archeologia Śląska”, której ukazały się 3 tomy w latach 1957-1959. W związku z przekształceniem „Zeszytów Naukowych” w „Acta Universitatis Wratislaviensis” seria ta zmieniła nazwę na „Studia Archeologiczne”, które zaczęły się ukazywać od 1965 r. i dotąd zostało wydanych 47 tomów.

Warto dodać, że W. Hołubowicz pomimo przynależności do PZPR oraz marksistowskich poglądów wielokrotnie bronił swoich studentów o poglądach zupełnie odmiennych. Ponadto opiekował się przedwojennym majorem Wojska Polskiego Leonem Pietkiewiczem, dwukrotnie skazanym przez władze sowieckie na karę śmierci. Innym przykładem jest zatrudnianie (w postaci zleceń) wybitnego historyka, prof. Władysława Dziewulskiego (1904-1981), który w latach 50. XX wieku za swój udział w AK nie mógł znaleźć pracy.

Po śmierci męża, prof. Helena Cehak-Hołubowiczowa przejęła kierownictwo archeologii na UWr i wciąż rozwijała ówczesną Katedrę Archeologii Polski oraz Zakład Archeologii Śląska Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN we Wrocławiu, kierując jednocześnie obu placówkami. Kontynuowała także badania archeologiczne w Masywie Ślęzańskim, które stały się podstawą koncepcji istnienia starożytnych ośrodków kultowych na szczytach Ślęży, Raduni i Wieżycy. W latach 70. XX wieku kierowała badaniami kurhanów kultury amfor kulistych i z wczesnej epoki brązu w Niedarach i Ludgierzowicach koło Trzebnicy, a – już po przejściu na emeryturę w 1972 r. – przygotowywała monografię wyników badań archeologicznych Masywu Ślęży. Zmarła w 1979 r. Miasto Sobótka uczciło wkład Heleny i Włodzimierza Hołubowiczów w badania masywu Ślęży w postaci patronatu dla jednej z ulic.

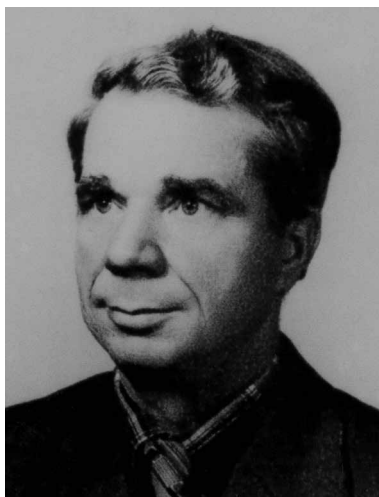
Warto dodać, że prof. Helena Cehak-Hołubowiczowa jako jedyna w PRL przyjęła u siebie i umożliwiła wygłoszenie wykładów w Katedrze Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, wybitnemu badaczowi starożytnych plemion sarmackich prof. Tadeuszowi Sulimirskiemu (1898-1983), swojemu koledze ze Lwowa, uczniowi i doktorantowi prof. Leona Kozłowskiego, a po II wojnie światowej politycznemu emigrantowi i profesorowi archeologii w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Londyńskiego na uchodźctwie, źle widzianemu przez ówczesne władze, które pozbawiły go profesury na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Kolejnym kierownikiem Katedry Archeologii UWr, w latach 1972-1986, był prof. Józef Kaźmierczyk (1926-1993; ryc. 8). Już w 1949 r. jako student podjął on pracę w Kierownictwie Badań nad początkami Państwa Polskiego pod opieką prof. W. Hołubowicza, a od 1953 r. został zatrudniony w IHKM PAN i pracował tam aż do przejścia na UWr w 1971 r. W okresie zatrudnienia w IHKM doktoryzował się w 1963 r. i uzyskał habilitację w 1971 r., zaś podczas pracy w Katedrze Archeologii UWr uzyskał tytuł profesora w 1980 r.

Profesor Kaźmierczyk interesował się problematyką średniowiecza na Śląsku, a zwłaszcza początkami Wrocławia jako ośrodka miejskiego. Zainicjował badania nad górnictwem złota oraz eksploatacją innych surowców mineralnych na Śląsku. Wówczas także zostały rozpoczęte ratownicze badania archeologiczne w związku z wielkimi inwestycjami w dużych zbiornikach wodnych w Malczycach i Słupie koło Jawora. Owocem licznych badań terenowych Profesora są obszerne monografie i artykuły. Był on także promotorem wielu prac magisterskich i doktorskich. Kierując Katedrą, znacznie powiększył liczbę osób w niej zatrudnionych (do 11) oraz kształconych tam studentów.

W latach 1986-1988 Katedrą Archeologii kierował prof. Stanisław Pazda (ryc. 9), uczeń prof. Hołubowicza, który studia ukończył w 1957 r. i specjalizuje się w archeologii epoki żelaza, zajmując się młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich. W 1957 r. podjął on pracę na Katedrze Archeologii Polski, doktorat uzyskał w 1966 r. pod kierunkiem prof. Heleny Cehak-Hołubowiczowej, habilitację w 1979, a tytuł profesora w 1993 r. Jest on uznanym autorytetem i specjalistą w dziedzinie wytwórczości garncarskiej społeczeństw *Barbaricum*, ze szczególnym uwzględnieniem produkcji warsztatowej, a także w zakresie starożytnej metalurgii żelaza. Wypromował również 140 magistrów i 8 doktorów.

W roku 1975, z powodu złego stanu budynku przy ul. Szewskiej 48, siedziba Katedry Archeologii została przeniesiona do budynku przy ul. Świdnickiej 10, a jej powrót na ul. Szewską 48 nastąpił dopiero w 1988 r. Wówczas znacznej poprawie uległy warunki lokalowe i wyodrębnione zostały na trzecim piętrze pomieszczenia biblioteczne, nowe gabinety dla pracowników naukowych oraz pracownice konserwacji zabytków, dokumentacji oraz magazyny zabytków na parterze. Znacznie wzmocniony został również stan zatrudnienia w Katedrze.

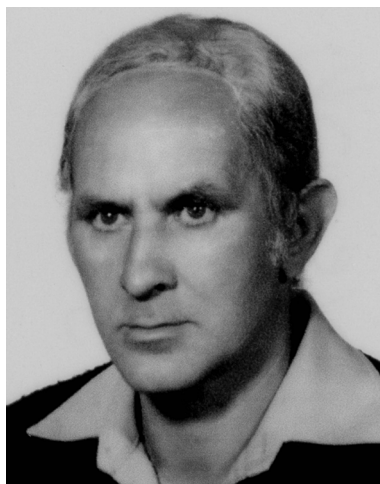

Ryc. 8. Prof. Józef Kaźmierczyk – kierownik Katedry Archeologii UWŕ w latach 1972-1986

Ryc. 9. Prof. Stanisław Pazda – kierownik Katedry Archeologii UWŕ w latach 1986-1988

Od 1988 do 2000 roku Katedrą Archeologii kierował prof. Zbigniew Bagniewski (1938-2002; ryc. 10), uczeń Prof. Heleny Cehak-Hołubowiczowej, który doktorat uzyskał w 1972 r., habilitację w 1978 r., a tytuł profesora w 1992 r. Do jego najważniejszych osiągnięć należy wielostronne opracowanie problematyki mezolitu na Dolnym Śląsku oraz na Pomorzu. Ponadto przedstawił on w nowym świetle długie trwanie społeczności zbieracko-łowieckich w dorzeczu Odry, także podczas neolitu i epoki brązu. Ponadto intensywnie prowadził badania powierzchniowe, zwłaszcza w ramach programu Archeologicznego Zdjęcia Polski, odkrywając kilkaset nowych stanowisk archeologicznych. Był również cenionym wykładowcą i wykształcił wiele pokoleń studentów w zakresie archeologii epoki kamienia, promując 38 magistrów oraz 4 doktorów.

Ryc. 10. Prof. Zbigniew Bagniewski – kierownik Katedry Archeologii UWrocław w latach 1988-2002

Pracownicy Katedry Archeologii UWrocław od początku podejmowali wiele działań na rzecz integracji środowiska archeologicznego na Śląsku i od 1979 r. w cyklu dwuletnim organizują „Śląskie Spotkania Archeologiczne” (od 18. edycji w 2013 r. – „Śląskie Sympozjum Archeologiczne”), które odbywają się w różnych miastach regionu i gromadzą niekiedy do 150 uczestników, także z zagranicy. Służą one szybszej wymianie informacji oraz pogłębieniu współpracy różnych placówek naukowych, muzealnych i konserwatorskich.

Po 1989 r. znacznie podniesiono nabór studentów na pierwszy rok studiów, a zatrudnienie wzrosło do 15 osób. Katedra Archeologii podzielona została na zakłady według porządku chronologicznego: Archeologii Epoki Kamienia, Archeologii Epoki Brązu i Wczesnej Epoki Żelaza oraz Archeologii Wczesnego Średniowiecza. W 2000 r. prof. Bagniewski doprowadził do powstania Instytutu Archeologii UWrocław o podobnej strukturze, ale powiększonego o Pracownię Badań Terenowych, którym kierował w latach 2000-2002.

Literatura

- Bagniewski Z. (red.) 1995. *Pięćdziesiąt lat Katedry Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Katedra Archeologii. (Monografie archeologiczne, tom pierwszy – nienumerowany).
- Burdukiewicz A., Burdukiewicz J. 2012. *Profesor Leon Kozłowski jako człowiek, uczony, polityk i jego wpływ na archeologię wrocławską*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe (Wychowanie w Rodzinie 5), 193-213.
- Burdukiewicz J.M., Demidziuk K., Bończuk-Dawidziuk U. 2016. *Profesor Büsching na Uniwersytecie Wrocławskim – początki archeologii akademickiej w Europie*, (w:) M. Hałub, A. Mańko-Matysiak (red.), *Śląska Republika Uczonych / Schlesische Gelehrtenrepublik / Slezská Vědecká Obec*. Dresden-Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Towarzystwo Oświatowe Witold Podedworny, 181-207.
- Diaz-Andreu M. 2007. *A World History of Nineteenth-Century Archaeology. Nationalism, Colonialism, and the Past*. Oxford: Oxford University Press.
- Gąssowski J. 1970. *Z dziejów polskiej archeologii*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Hołubowicz W. 1948. *Studia nad metodami badań warstw kulturowych w prehistorii polskiej*. Toruń: Nakładem Towarzystwa Naukowego.
- Hołubowicz W. 1950. *Garnce i ceramika wieków żelaza i brązu na zachodnich terenach Białorusi*. Toruń: Nakładem Towarzystwa Naukowego.
- Jamka R. 1964. *O kształtowaniu się pierwszych polskich ośrodków archeologicznych na Śląsku*, *Z Otchłani Wieków* 30, 86-91.
- Każmierczyk J. 1971. *Dorobek naukowy archeologii wrocławskiej na Śląsku*, (w:) W. Sarnowska (red.), *25 lat archeologii na Dolnym Śląsku*. Wrocław: Ossolineum, 41-76.
- Prinke A. 2012. *Polski październik '56 w archeologii*, *Archeologia Żywa* 1(59), 6-9.

Instytut Archeologii w XXI wieku

Wszystkie opisane poniżej fakty stanowią swego rodzaju *signum temporis*, są odbiciem zmian zachodzących od zawsze w nauce, badaniach naukowych i kształceniu studentów, które to zmiany w ostatnich dwóch dziesięcioleciach znacznie przyspieszyły i zyskały zupełnie nowy wymiar.

I. Zostaliśmy Instytutem... i co dalej

Pierwsza i najistotniejsza dla naszego Instytut zmiana miała miejsce u progu XXI wieku. Wkroczyliśmy weń bowiem z hukiem: 31 października 2000 roku ukazało się Zarządzenie nr 57/2000 Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego, w sprawie przekształcenia – z dniem 1 listopada tegoż roku – Katedry Archeologii w Instytut Archeologii na Wydziale Nauk Historycznych i Pedagogicznych. W kolejnym punkcie tego dokumentu opisana została struktura nowo powołanego Instytutu. Tworzyły go:

Zakład Archeologii Epoki Brązu i Epoki Żelaza

Zakład Archeologii Epoki Kamienia

Zakład Archeologii Średniowiecza

Pracownia Badań Terenowych

Biblioteka

Sekretariat Instytutu Archeologii.

Dyrektorem nowo powstałej jednostki został Zbigniew Bagniewski, od kilkunastu już lat (od 1988 roku) kierownik Katedry Archeologii. To dzięki Jego pracy, umiejętności mobilizowania nas wszystkich oraz konsekwentnemu dążeniu do celu zaistniał Instytut. Powołany został także zastępca ds. dydaktycznych, w osobie Pawła Rzeźnika.¹

¹ W dalszej części tekstu nie będziemy używali tytułów i stopni naukowych naszych Koleżanek i Kolegów. Pozostawiamy je tylko w przypadku osób spoza Instytutu oraz osób nieżyjących. Na końcu niniejszego tomu Szanowni Czytelnicy znajdą pełną listę „załogi” Instytutu, ze stopniami i tytułami. Przypis ten odnosi się również do całego tomu.

Wiele czynników złożyło się na ten niewątpliwy sukces całego zespołu Katedry i jej Kierownika. Profesor Bagniewski – postawił przed sobą i przed nami wszystkimi kilka celów, które wspólnym wysiłkiem konsekwentnie realizowaliśmy. Było to przede wszystkim: wprowadzenie Katedry w szeroko zakrojoną współpracę z krajowymi i zagranicznymi placówkami naukowymi, przy jednoczesnym poszerzeniu zasięgu informacji naukowej, poprzez wzbogacenie wydawanych publikacji, oraz optymalizacja procesu naukowego i dydaktycznego.²

Niestety, Profesorowi nie było dane długo cieszyć się realizacją marzeń. Zmarł – po ciężkiej chorobie – w połowie swej pierwszej kadencji jako Dyrektora Instytutu. Pożegnaliśmy Go na zawsze w kwietniu 2002 roku.

Obowiązki Dyrektora przejął wówczas Jerzy Piekalski i pełni je po dziś dzień (właśnie rozpoczął kolejną kadencję), z przerwą w latach 2012-2016, kiedy funkcję tę sprawował Artur Błażejewski. Jako zastępca ds. dydaktycznych wspierał go będzie Justyna Baron (z kronikarskiej powinności wspomnimy tylko, że po P. Rzeźniku zastępcami ds. dydaktycznych byli: Marek Bednarek, Artur Błażejewski, Agnieszka Przybył i Mateusz Żmudziński; a Mirosław Masojć był – w latach 2016-2020 – zastępcą ds. badań naukowych).

W związku ze zmianami i wymogami ustawowymi wprowadzonymi po 2015 roku (Konstytucja dla Nauki) powołana została Rada Dyscypliny Naukowej Archeologia³, w skład której weszli pracownicy samodzielni. Na czele Rady stoi Mirosław Masojć, a jego zastępcami są Beata Miazga i Tomasz Płonka. Rady dyscyplin naukowych są jednymi z ciał kolegialnych uniwersytetu. Przejęły one część zadań Rad Wydziałów. Podstawowym jednak ich zadaniem jest czuwanie nad działalnością naukową jednostki, tak aby osiągnęła ona jak najwyższą jakość.⁴

Instytut jako struktura bardziej rozbudowana niż Katedra, z możliwością większej samodzielności działań administracyjnych i finansowych, wymaga sprawnej, na wyso-

² Niewątpliwie jednym z istotnych czynników, dzięki którym możliwe było przekształcenie Katedry w Instytut było przyznanie Katedrze, przez Konferencję Rektorów Uniwersytetów Polskich, na wniosek Uniwersyteckiej Komisji Akredytacyjnej, Certyfikatu Akredytacyjnego, poświadczającego najwyższy stopień kształcenia studentów. Wkrótce po powstaniu Instytutu otrzymaliśmy kolejny taki certyfikat. Niestety – pomimo istotnego znaczenia certyfikatów akredytacyjnych – trudno obecnie dotrzeć do szczegółowych informacji dotyczących procedury ich przyznawania, przebiegu „wizytacji” komisji akredytacyjnej etc. Pełną dokumentację ma natomiast akredytacja z 2008 roku.

³ Uchwała Nr 130/2019 Senatu Uniwersytetu Wrocławskiego, z dn. 25 września 2019 r. w sprawie powołania rad dyscyplin naukowych.

⁴ Zadania, zakres działania, skład i sposób powoływania rad dyscyplin naukowych zostały określone w Statucie Uniwersytetu Wrocławskiego (Uchwała Nr 102/2019 Senatu Uniwersytetu Wrocławskiego, z dn. 29 maja 2019 r. w sprawie uchwalenia Statutu Uniwersytetu Wrocławskiego; Dział III, Rozdział 3)

kim poziomie organizacji i koordynacji tychże działań – czyli z prawdziwego zdarzenia Sekretariatu. Niemal od zarania Instytutu ster „sekretarzowania” w nim dzierży osoba bardzo kompetentna i bardzo dobrze zorganizowana – Karolina Markiewicz.

Struktura Instytutu przez dwadzieścia lat ulegała zmianom i modyfikacjom. Ostatecznie, u schyłku drugiej dekady XXI wieku „korpus” naukowo-badawczo-dydaktyczny tworzy pięć zakładów i dwie pracownie. Są to: Zakład Archeologii Epoki Kamienia, Zakład Archeologii Epoki Brązu i Wczesnej Epoki Żelaza, Zakład Archeologii *Barbaricum* i Prowincji Rzymskich, Zakład Archeologii Wczesnego Średniowiecza, Zakład Archeologii Historycznej, Pracownia Archeometrii i Konserwacji Zabytków Archeologicznych, Pracownia Archeologii Pozaeuropejskiej.

Kilka słów poświęcić należy zwłaszcza tym ostatnim. Utworzona w 2015 roku Pracownia Archeologii Pozaeuropejskiej⁵ swą działalnością naukową i badawczą wykracza daleko poza nasz kontynent. Są to międzynarodowe projekty realizowane w Peru i Kolumbii (Józef Szykuliński) oraz w Sudanie, Egipcie, Wietnamie (Mirosław Masojć) i Mongolii (projekt wspólny). Każde z tych zadań realizowane jest we współpracy z ośrodkami naukowo-badawczymi poszczególnych krajów oraz z placówkami krajowymi, jako wspólne przedsięwzięcie badawcze.

Pracownia Archeometrii i Konserwacji Zabytków Archeologicznych powołana została w miejsce Pracowni Badań Terenowych w 2006 roku.⁶ Kierująca nią Beata Miazga to pierwszy naukowo-dydaktyczny „niearcheolog” zatrudniony w naszym Instytucie – inżynier chemik, absolwentka Politechniki Wrocławskiej. Dzięki staraniom jej oraz Magdaleny Konczewskiej i Bernadety Kufel-Diakowskiej, dzięki ich mrówczej pracy mamy pracownię konserwatorską i badawczą z prawdziwego zdarzenia, bardzo dobrze wyposażoną w sprzęt najnowszej generacji. Wyniki prowadzonych tam prac badawczych (archeometrycznych, traseologicznych) stanowią istotny element opracowań wyników badań archeologicznych prowadzonych w Instytucie, ale także projektów interdyscyplinarnych, np. z pogranicza nauk humanistycznych i biologicznych.

Niemale znaczenie dla działalności Pracowni Archeometrii i jej rozwoju ma fakt znacznego poprawienia się warunków lokalowych Instytutu. Pracownia ma swą siedzibę przy ul. Koszarowej 3. Jeden z budynków znajdującego się tam kampusu został przekazany Instytutowi i – dzięki funduszom pozyskanym z Komitetu Badań Naukowych (staraniem Aleksandra Limisiewicza i Barbary Krukiewicz) – wyremontowany

⁵ Zarządzenie Nr 60/2015 Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego z dnia 30 kwietnia 2015 r. w sprawie utworzenia Pracowni Archeologii Pozaeuropejskiej w Instytucie Archeologii na Wydziale Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego.

⁶ Zarządzenie Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego nr 147 z 2006 roku z dnia 28.12.2006 r. w sprawie przekształcenia Pracowni Archeometrii i Konserwacji Zabytków Archeologicznych w Instytucie Archeologii na WNHIP UW.

na potrzeby Pracowni, pomieszczeń magazynowych dla zabytków oraz utworzonego 1 kwietnia 2005 roku Muzeum Archeologicznego *Dom Archeologów*⁷ (ryc. 1). Placówka ta powstała jako oddział Muzeum Uniwersytetu Wrocławskiego. Zgodnie z Zarządzeniem Rektora UWr (cyt.): „Oddział *Dom Archeologów* jest jednostką dydaktyczną powołaną do prowadzenia zajęć dydaktycznych z zakresu muzealnictwa z wykorzystaniem zbiorów archeologicznych Muzeum Uniwersytetu Wrocławskiego”. Działalność Muzeum wykracza nieco poza tak określone ramy. Istotnym jej celem jest także popularyzacja – przede wszystkim tematyczne wystawy czasowe oraz – organizowane każdego roku, w ramach kolejnych edycji Dolnośląskiego Festiwalu Nauki – interaktywne warsztaty dla dzieci i młodzieży.

Ryc. 1 Sala wystawowa w Domu Archeologów (Zasoby archiwalne Instytutu Archeologii UWr)

W tym miejscu należy także powiedzieć słów parę nie o osobnym wprowadzie zakładu czy pracowni, ale o przedmiocie badań, który bardzo wzbogacił naszą ofertę naukową i dydaktyczną. W 2005 roku pracę w Instytucie rozpoczął Borys Paszkiewicz –

⁷ Zarządzenie Nr 29/2005 Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego z dnia 22 marca 2005 r. w sprawie zmian organizacyjnych w Muzeum Uniwersytetu Wrocławskiego.

numizmatyk, historyk, europejski autorytet w swej dziedzinie, autor setek (dosłownie) publikacji. Numizmatyka jest obecnie jedną ze specjalizacji na studiach licencjackich i magisterskich. Profesor jest także promotorem prac doktorskich (szerzej o numizmatyce i nie tylko – w rozdziale autorstwa B. Paszkiewicza).

Obraz Instytutu, jego struktury, nie byłby pełny, gdyby nie wspomnieć o naszej Bibliotece. Księgozbiór, jego opracowywanie, inwentaryzowanie i udostępnianie, wymiana publikacji i ich zakup – to domena naszej bibliotecznej załogi: Małgorzaty Płęski i Natalii Sawickiej. Dla uzupełnienia obrazu: w ostatnim roku Biblioteka została przeniesiona z trzeciego piętra na parter Instytutu – z powodu równie ważnego, co prozaicznego: powiększający się księgozbiór nie mieścił się już w dotychczasowych pomieszczeniach, ale – przede wszystkim – zagroził wytrzymałości stropów.

Wymogi czasów sprawiły, że w 2005 roku w Instytucie powstała pracownia komputerowa (jako „nietworząca” struktury Instytutu nie musiała być powoływana zarządzeniami rektorskimi). Zorganizowana została na potrzeby kursu (na studiach licencjackich) „Podstawy informatyki dla humanistów”. Autorką programu i dokumentacji kursu jest Beata Miazga. Początkowo „osprzętowanie” pracowni stanowiła dość przypadkowa zbieranina komputerów. W 2010 nasze szeregi zasilili Bogdan Miazga – informatyk (także absolwent Politechniki Wrocławskiej), wspierający dydaktycznie prowadzenie informatyki (od kilku już lat są to „Podstawy informatyki dla archeologów”). W 2015 roku pracownia zyskała nowe oblicze – jednorodne komputery z nowym oprogramowaniem. Bogdan dba także o szeroko pojęty sprzęt komputerowy (zarówno jego zakup, jak i utrzymanie), o to, byśmy sami nie musieli zgłębiać tajników elektroniki i systemów informatycznych; nie mają dla niego tajemnic urządzenia do badań nieinwazyjnych i eksperymentalnych oraz inwentaryzacja dóbr materialnych wpisanych w stan posiadania Instytutu.

Wszystkie, najnowocześniejsze nawet metody opracowywania czy odwzorowywania zabytków, planów, map, profili etc., stworzone w tym celu programy i aplikacje, nie zastąpią wprawnego oka, pewnej ręki, wyczucia estetycznego i bez nich nie zaistnieją – są to talenty, które musi posiadać osoba niezbędna przy graficznym dokumentowaniu naszej działalności badawczej, jej opracowywaniu, przygotowywaniu jej wyników do publikacji – czyli Nicole Lenkow, nasza jednoosobowa „pracownia rysownicza” (także niepowoływana żadnymi zarządzeniami rektorskimi). Jej żmudnej pracy, talentom i perfekcyjnemu opanowaniu różnorodnych programów graficznych nasze opracowania badań i publikacje zawdzięczają swą szatę ilustracyjną.

II. Najważniejsze zmiany w kształceniu studentów

Trudno w krótkim tekście przedstawić dokładnie wszelkie przemiany, jakim podlegało kształcenie studentów przez minione 20 lat, nie tylko w naszym kraju, zwłaszcza odkąd znaleźliśmy się w strukturach Unii Europejskiej i zaczęły nas dotyczyć wszelkie obowiązujące w niej uregulowania i wymagania. Choć zmiany te rozpoczęły się już wcześniej, jako konsekwencja sygnowania przez Polskę tzw. Deklaracji Bolońskiej. Zgodnie z owymi wymogami skończyła się epoka jednolitych pięcioletnich studiów magisterskich. Wkroczyliśmy w epokę studiów dwustopniowych (3-letnich – licencjackich i 2-letnich – magisterskich),⁸ a nawet – biorąc pod uwagę studia doktoranckie – trzystopniowych.⁹ Skończyła się także epoka pewnej „elitarności” archeologii jako kierunku studiów, kiedy każdy rok liczył kilka lub kilkanaście osób (dodajmy, że praktycznie wszyscy, którzy studia rozpoczynali, kończyli je z tytułem magistra, rzadziej pozostając tylko przy absolutorium).¹⁰ Obecne limity dla studiów I i II stopnia sięgają kilkudziesięciu miejsc (bywało, że siedemdziesięciu dla licencjatu, nieco tylko mniej dla magisterium). Studenci studiów magisterskich mają do wyboru sporo specjalizacji, jak chociażby archeologia pradziejów, wspomniana już numizmatyka, archeologia Nowego Świata, archeologia prowincji rzymskich, archeologia historyczna czy też – ciesząca się niesłabnącym powodzeniem – archeologia sądowa.¹¹

Wspomnieć warto o – krótkim wprawdzie – ale znaczącym epizodzie zaistnienia niestacjonarnych (wieczorowych, płatnych) studiów licencjackich, wprowadzonych w 2007 roku.¹² Ponieważ jednak studenci, którzy osiągnęli określona średnią, mogli

⁸ Zmiana struktury studiów dziennych archeologii z jednolitych studiów magisterskich na studia dwustopniowe ogłoszona została Zarządzeniem Rektora UWŕ nr 73/2005, z dnia 20.07.2005 r.

⁹ Dostęp do tych ostatnich jest wprawdzie ograniczony limitami przyjęć, ale cieszą się one dużym powodzeniem, szczególnie od czasu wprowadzenia ustawowych uregulowań, zgodnie z którymi stypendium doktoranckie otrzymuje każdy przyjęty do Szkoły Doktorskiej.

¹⁰ Nie tylko zresztą archeologia była kierunkiem „elitarnym”. Podobnie było z historią sztuki, kulturoznawstwem, etnografią (wówczas) czy choćby filozofią. Trzeba jednak niestety dodać, że – jeśli weźmie się pod uwagę liczbę kończących studia obu stopni, zwłaszcza w terminie – można mieć wrażenie pewnego *déjà vu* tych minionych czasów.

¹¹ W 2010 roku utworzono także Międzywydziałowe Studia Podyplomowe Archeologii Sądowej w Uniwersytecie Wrocławskim – między Wydziałem Prawa, Administracji i Ekonomii a Wydziałem Nauk Historycznych i Pedagogicznych (studia 2-semestralne, wieczorowe, płatne. Zarządzenie Nr 45/2010 Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego z dnia 1 czerwca 2010 r.).

¹² Zarządzenie Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego nr 21 z 2007 roku z dnia 14.02.2007 r. w sprawie utworzenia 3-letnich niestacjonarnych (wieczorowych) studiów pierwszego stopnia na kierunku archeologia, w Instytucie Archeologii na WNHİP UWŕ.

po I roku przenieść się na studia dzienne – formuła studiów wieczorowych bardzo szybko się wyczerpała i wkrótce zrezygnowaliśmy z tej formy kształcenia.

Bardzo mocno rozwinięty i atrakcyjny jest program stypendialny. Opracowane przez Komisję Europejską uregulowania pozwoliły zintensyfikować wymianę studentów, zwłaszcza w ramach międzynarodowego programu Erasmus. Daje on możliwości zdobywania wiedzy i nowych doświadczeń w uczelniach zagranicznych. Europejski System Transferu Punktów (ECTS), będący częścią tego programu, gwarantuje zaliczanie studiów zagranicznych (a także krajowych) do programu studiów realizowanych przez studenta w macierzystej uczelni. Najchętniej wybierane przez naszych studentów miejsca realizacji stypendiów to Republika Czeska (Uniwersytet Karola w Pradze, Uniwersytet Masaryka w Brnie, Uniwersytet Śląski w Opawie), Słowacja (Uniwersytet Komeńskiego w Bratysławie, Uniwersytet w Nitrze), Niemcy (Wolny Uniwersytet w Berlinie, Uniwersytet Eberharda Karola w Tybindze), Dania (Uniwersytet w Aarhus), Estonia (Uniwersytet w Tallinie), Chorwacja (Uniwersytet w Zadarze), Słowenia (Uniwersytet w Lublanie), Szwecja (Uniwersytet w Lund), Portugalia (Uniwersytet w Porto). Natomiast studenci uniwersytetów europejskich dość chętnie wybierają Uniwersytet Wrocławski, czasem archeologię, stąd też w ramach programu Erasmus gościliśmy w naszym Instytucie studentów m.in. z Czech, Słowacji, Litwy, Portugalii, Hiszpanii, Francji, Wielkiej Brytanii i Grecji. Przyjeżdżali do nas także doktoranci (czyli – uczestnicy studiów III stopnia): z Uniwersytetu w Liverpoolu, Uniwersytetu Nanterre w Paryżu, Uniwersytetu Karola w Pradze i Uniwersytetu Complutense de Madrid, UNESCO. Post-graduate research studies – dla doktorantów z Kamerunu i Zimbabwe.

Wspomnieć także warto o „polskim Erasmusie”, czyli programie MOST, umożliwiającym transfery studentów między uczelniami polskimi. Pierwszy raz studenci mogli skorzystać z tego programu w roku akademickim 2000/2001, gdy jeszcze nie funkcjonował system ECTS. Wprowadzenie tego systemu znacznie go usprawniło. Od tego czasu przez nasz Instytut przewinęło się kilkoro gości z polskich uniwersytetów, np. z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Nasi studenci natomiast mogli „postudiować” na Uniwersytecie Warszawskim, Gdańskim czy też na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza. Koordynatorami obu programów w Instytucie byli: Justyna Baron, a następnie (do chwili obecnej) – Mirosław Masojć.

W ostatnich czasach dokonała się inna istotna zmiana w studiach i studiowaniu, związana z ich dokumentowaniem, a mianowicie odejście od papierowych indeksów, tego nieodłącznego studenckiego atrybutu, na rzecz elektronicznego systemu rejestracji przebiegu procesu kształcenia, o wdzięcznej nazwie USOS (Uniwersytecki System

Obsługi Studentów). (Tutaj naprawdę jest miejsce na cycerońskie *O tempora, o mores!*, choć dotyczące zdecydowanie innych kwestii, niż miał to na myśli ów wielki mówca).

Opisane powyżej zmiany, w organizacji studiów i studiowania, pociągnęły za sobą konieczność zorganizowania ich pełnej, instytutowej obsługi (czyli – prawdziwego, choć niepowołanego formalnie – Sekretariatu dydaktycznego). Obowiązki te powierzone zostały Łukaszowi Melskiemu. Łukasz jest także niezawodnym inwentaryzatorem sprzętu wykopaliskowego oraz uporządkował nasze magazyny zabytków, wielokrotnie przenoszonych z miejsca na miejsce, z przyczyn od nas niezależnych; z żelazną konsekwencją strzeże tego porządku i go egzekwuje, a nie jest to sprawa prosta przy tylu różnorodnych pracach terenowych i ich – często trudnych do ujarzmienia – autorach. Wspomaga też wiele działań terenowych, badań wykopaliskowych, sondażowych i prospekcyjnych prowadzonych przez Instytut, a – w przypadku różnych spraw wymagających umiejętności i wiedzy technicznej – zwykle nie musimy czekać na fachowca.

III. Archeologia nieinwazyjna i eksperymentalna

Działalność naukowa i badawcza Instytutu to przede wszystkim badania wykopaliskowe, a następnie żmudne, wieloaspektowe opracowywanie ich wyników. Coraz częściej jednak badania terenowe mają także charakter nieinwazyjny. Prowadzi się je wykorzystując dane teledetekcyjne (zdjęcia lotnicze, zobrazowania satelitarne, analiza lotniczego skanowania laserowego) oraz badania geofizyczne, prospekcję geochemiczną (w tym analizę zawartości fosforu w glebie jako wskaźnika intensywności użytkowania stanowisk).

W badaniach zabytków sięga się po metody eksperymentalne, czyli np. rekonstrukcję metod produkcji artefaktów i sposobów ich użytkowania, z zastosowaniem obserwacji mikroskopowych (np. traseologia), a także wytwarzanie replik lub odtwarzanie procesów technologicznych. Wszystko to daje nam wszechstronny obraz i wiedzę na temat różnych form funkcjonowania i zachowań społeczności pradziejowych, bez konieczności prowadzenia wykopalisk.

Obie te dziedziny – badania nieinwazyjne i eksperymentalne – wymagają odpowiedniego, najczęściej kosztownego sprzętu. Dzięki realizowanym przez naszych pracowników projektom badawczym, zwłaszcza tym finansowanym przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz Narodowe Centrum Nauki, możliwe było zakupienie m.in. dwóch magnetometrów, 8-kanałowego georadaru, dronów, urządzenia do pomiarów podatności magnetycznej, cyfrowego sprzętu pomiarowego (GPS-RTK, tachimetrie laserowe) oraz mikroskopów (w tym np. cyfrowego mikroskopu HIROX), skanera 3D Minolta do skanowania obiektów ruchomych, ręcznego spektrometru

pXRF (do analizy składu chemicznego artefaktów i próbek). Ta „baza sprzętowa” jest wciąż uzupełniana o najnowocześniejsze urządzenia.

IV. Tradycyjne badania archeologiczne

Prace naukowo-badawcze prowadzone przez naszych pracowników zostały opisane w innych rozdziałach tego tomu. Najważniejsze są badania realizowane w ramach działalności statutowej – kształcenia studentów oraz realizacji projektów badawczych.

Zapewne każdy z autorów tychże badań swoje uważa za ważne, może najważniejsze, najciekawsze. My chcielibyśmy wspomnieć o stanowisku, które jawi się jako niezwykle i istotne pod wieloma względami, a mianowicie – o Muszkowicach koło Henrykowa, a właściwie o całym kompleksie stanowisk w lesie muszkowickim. Już w latach 70. XX i na początku XXI wieku prowadzone tam były badania kurhanów z wczesnego średniowiecza (prof. Aleksander Gardawski, mgr Tadeusz Kaletyn, mgr Halina Śledzik-Kamińska; dr Radosław Jarysz, Aleksander Limisiewicz). W 1995 roku Ludwik A. Kamiński, z ówczesnej Państwowej Służby Ochrony Zabytków we Wrocławiu, odkrył tam przypadkowo kurhany neolityczne (bardzo nietypowe i nieznane wcześniej w tej części Polski – tzw. grobowce kujawskie). Przez kilka lat obiekty te były badane przez Włodzimierza Wojciechowskiego, Piotra Cholewę i Aleksandra Limisiewicza, z bardzo aktywnym udziałem Łukasza Melskiego oraz studentów archeologii. Wówczas to wykonano m.in. pierwsze w Polsce analizy petrograficzne surowca kamiennego, z którego została zbudowana obstawa jednego z grobowców (niestety dotąd nie opublikowane). Prace badawcze w Muszkowicach kontynuuje Agnieszka Przybył, przy współpracy ze specjalistami z różnych dziedzin. Ich działania dostarczyły wielu przełomowych odkryć – nie tylko z zakresu archeologii, ale także np. gleboznawstwa (pod nasypem jednego z grobowców odkryto czarnoziem). Wyniki tych badań stanowią istotną część realizowanych przez A. Przybył grantów (NID-owski – „Nieinwazyjne badania kompleksu megalitycznego w Muszkowicach” oraz finansowany przez NCN – „Tajemnice świata budowniczych długich grobowców. Archeologiczno-paleośrodowiskowe studium neolitycznego krajobrazu kulturowego na Wzgórzach Niemczańsko-Strzelińskich”). Badania w muszkowickim lesie są kontynuowane i niewątpliwie ich efekty jeszcze nas nie raz zaskoczą.

Warto kilka słów napisać także o kilku innych wykopaliskach, które na długi czas zapisały się w dziejach „badawczych” Instytutu.

1. W latach 2006-2010 prowadziliśmy, wspólnie z Instytutem Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk (oddziały wrocławski i krakowski) oraz Poznańskim Towarzystwem Prehistorycznym, prace wykopaliskowe przy budowie Autostradowej Obwodnicy Wrocławia. Zespół naszego Instytutu przebadął, łącznie ze

stanowiskami badanymi w trakcie nadzoru już budowanej obwodnicy, 16 stanowisk. Największe z nich i najbogatsze okazało się stanowisko Wrocław-Widawa 17 – wielokulturowe, z pozostałościami osadnictwa trwającego od mezolitu, poprzez neolit, epokę brązu, okres wpływów rzymskich, średniowiecze po lata II wojny światowej. Podsumowaniem tych wieloaspektowych, interdyscyplinarnych badań jest kompleksowa monografia stanowiska (Masojć 2014).

2. Braliśmy także udział w badaniach archeologicznych poprzedzających inne ważne wydarzenie – Mistrzostwa Europy w Piłce Nożnej EURO 2012. Wielość związanych z tą imprezą inwestycji (budowa infrastruktury) była okazją do badań wykopaliskowych i nadzorów we Wrocławiu.
3. W latach 2010-2012 trwały badania na pl. Nowy Targ we Wrocławiu, związane z jego przebudową i budową podziemnego parkingu. Były to największe obszarowo (około 40 arów) i „treściowo” badania od czasu wykopalisk na pl. Dominikańskim w latach 90. XX w., pozwalające przede wszystkim na prześledzenie dynamiki średniowiecznych przemian Wrocławia. Wszechstronne, niezwykle obszerne opracowanie ich wyników ukazało się w 23 tomie serii „Wratislavia Antiqua” (Piekalski, Wachowski 2018).
4. W 2017 przeprowadziliśmy badania wyprzedzające budowę nowego biurowca w kwartale ulic św. Katarzyny, św. Wita, Wita Stwosza i placu Nowy Targ (powierzchnia około 40 arów). Ich wyniki są aktualnie opracowywane i przygotowywane do publikacji.
5. Od 2016 roku, w konsorcjum z Instytutem Archeologii i Etnologii PAN (oddział wrocławski), Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i Fundacją Nauki Archaeologia Silesiae prowadzimy badania wykopaliskowe przy budowie podkrakowskiego odcinka drogi ekspresowej S7, mającej połączyć Trójmiasto z Rabką-Zdrojem.

Nie da się ukryć, że udział w opisanych wyżej przedsięwzięciach (poza badaniami w Muszkowickim Lesie), prócz niewątpliwych korzyści naukowych, badawczych, publikacyjnych przynosi również wymierne zyski finansowe.

V. Instytutowe publikacje

1. Serie wydawnicze

- Niewątpliwie sztandarowym wydawnictwem Instytutu jest zainaugurowana w 1999 r. seria „Wratislavia Antiqua”, w której ukazały się już 23 tomy. Tytuł i podtytuł serii – „Studia z dziejów Wrocławia” wskazują jednoznacznie na jej ukierunkowanie tematyczne. Ukazały się w niej dotąd również tomy poświęcone także różnorodnym innym zagadnieniom, dotyczącym kultury materialnej średniowiecza i czasów nowożytnych (m.in. Biskont 2005; Marek 2017)

oraz szeroko pojętemu rozwojowi miast europejskich w tych okresach (m.in. Piekalski, Wachowski (red.) 2000; Michnik, Piekalski 2014).

- Wygaśła już, niestety, seria „Monografie Archeologiczne”, zapoczątkowana w 1995 roku jubileuszowym tomem podsumowującym 50-lecie Katedry Archeologii UW. (Bagniewski red. 1995). Seria, koordynowana przez Z. Bagniewskiego, doczekała się siedmiu opublikowanych tomów (ostatni w 2001 r.).
- Z kronikarskiego obowiązku odnotujemy jedyny (zbiorowy) tom serii „Archaeologia Silesiae”, który ukazał się w 2002 roku. Seria nie jest kontynuowana.
- Kolejna seria (nie do końca nasza, gdyż będąca jedną z serii „Acta Universitatis Wratislaviensis”) czyli „Studia Archeologiczne” nieco wyhamowała. Ostatni wydany jej tom (47) ukazał się w 2014 roku (Marek 2014).
- Współpraca międzynarodowa i intensywne prace badawcze w Peru zaowocowały serią „Tambo: Boletín de Arqueología”. Powstała z inicjatywy Józefa Szykulskiego, wydawana jest wspólnie z Universidad Católica de Santa María (Arequipa), a pierwszy jej tom ukazał się w 2008 roku. Dotąd ukazały się 4 tomy, w tym jedna monografia (Szykowski 2010), w przygotowaniu jest tom piąty. Jako suplementy do tej serii ukazują się książki abstraktów naszych cyklicznych konferencji amerykańskich (por. poniżej).
- A z rzeczy nowszych: w 2015 roku – z inicjatywy Zakładu Archeologii Wczesnego Średniowiecza – zainaugurowana została nowa seria wydawnicza „In pago Silensi: Wrocławskie Studia Wczesnośredniowieczne”, której celem jest przedstawienie wczesnośredniowiecznego Śląska w szerokim europejskim kontekście. Dotychczas opublikowano cztery tomy tej serii – o charakterze monograficznym, w przygotowaniu jest piąty.
- I – z ostatniej chwili: w 2020 roku, dzięki staraniom Borysa Paszkiewicza, ukazały się dwa pierwsze tomy serii „Bibliotheca Nummaria Leopoldina”. Jak nazwa wskazuje, jest ona poświęcona – szeroko pojętej – numizmatyce (por. rozdział autorstwa B. Paszkiewicza w tym tomie).

Monografie i prace zbiorowe publikujemy, oczywiście, nie tylko w ramach naszych serii, ale także jako osobne tytuły. W ciągu ostatnich lat ukazało się ich kilkadziesiąt.

Warto wspomnieć również, że – dzięki współpracy z wrocławskim Oddziałem Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk i prowadzonym wspólnie badaniom – byliśmy współwydawcą dwóch zeszytów serii „Archeologiczne Zeszyty Autostradowe”: zeszytu 11 (Baron red. 2011) oraz 21 (Gralak 2019).

2. Czasopisma:

- Nadal ukazują się „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” – czasopismo (rocznik), które przeżyło już wiele zmian, ale wydawane jest w miarę systematycznie

- i – choć obecnie nie figuruje na liście czasopism punktowanych MNiSW – jeszcze trzy lata temu na liście B „warte było” 10 punktów.
- W roku 2014 Lech Marek został sekretarzem redakcji czasopisma „Acta Militaria Mediaevalia”, prestiżowego rocznika poświęconego historii wojskowości średniowiecznej. Od tego też roku (od tomu 10) jesteśmy współwydawcą tego periodyku, wspólnie z Komisją Prehistorii Karpat Polskiej Akademii Umiejętności i Muzeum Historycznym w Sanoku.

VI. Popularyzacja

Popularyzacja stanowi niebagatelną część działań instytucyjnych i przyjmuje różne formy. Z konieczności – w telegraficznym skrócie kilka jej przykładów:

1. Każdego roku (o czy już powyżej napomknęliśmy), w ramach Dolnośląskiego Festiwalu Nauki, w siedzibie Domu Archeologów i Pracowni Archeometrii i Konserwacji Zabytków Archeologicznych, odbywają się warsztaty, adresowane głównie do dzieci i młodzieży, poświęcone archeologii w najróżniejszych ujęciach; dla przykładu – tylko kilka tematów: Co w ziemi piszczy. Eksploracja i badania antropologiczne szczątków kostnych na stanowiskach archeologicznych (2006 r.); Starożytne Peru (2011 r.); Kolorowa podróż w dawne czasy (2017 r.); Życie w średniowiecznym mieście (2019 r.). Warsztaty przygotowywane są przez Beatę Miazgę we współpracy z Bernadetą Kufel-Diakowską, studentami i doktorantami archeologii (ryc. 2).

Ryc. 2

2. Z inicjatywy i przy ogromnym nakładzie starań i pracy Mirosława Furmanka odbywają się warsztaty, wystawy i festyny archeologiczne w miejscu prowadzonych przez niego wieloletnich badań wykopaliskowych – w Drzemlikowicach (pow. oławski), Dzielnicy (pow. kędzierzyńsko-kozielski) i Pietrowicach Wielkich (pow. raciborski) (ryc. 3).

3. Od 2014 roku – głównie dzięki zaangażowaniu studentów z Koła Naukowego Studentów Archeologii – jesteśmy obecni na corocznych Nocach Humanistów. W ramach tego cyklu organizujemy pokazy archeologii eksperymentalnej i rekonstrukcyjnej (krzemieniarstwo, garncarstwo, rogownictwo, włókiennictwo, obróbka metali, plecionkarstwo, tkactwo, powroźnictwo). Są to krótkie prelekcje z prezentacją poszczególnych technik produkcji i obrabiania przedmiotów z różnych surowców, wystawy posterowe. Rekonstruktorzy służą wyjaśnieniami i opowiadają o swojej archeologicznej pasji, wskazując jednocześnie, jak duże znaczenie w badaniach ma eksperyment. Ponadto prezentujemy warsztat pracy archeologa – techniki wykopaliskowe, dokumentację i konserwację zabytków. Zwykle proponowany jest także drugi temat, np. prezentacja multimedialna (Cmentarzyska, zamki, świątynie. Wrocławska archeologia w Polsce i na świecie – Paweł Duma, 2015 r.), wykład (Tajemnicze sposoby traktowania ciał zmarłych w pradziejach” – Marcin Bohr, 2016 r.; Tajemnice rzymskiej sypialni – Mateusz Żmudziński, 2017 r.). Przygotowanie i koordynacja naszego uczestnictwa w Nocach Humanistów spoczywa w rękach Marcina Bohra (ryc. 4).

4. Od 2016 zespół w składzie Marcin Bohr, Barbara Krukiewicz, Bogdan Miazga, Tomasz Płonka pracuje przy digitalizacji naszych zbiorów, w ramach projektu Leopoldina online – platforma integracji i udostępniania elektronicznych zasobów Uniwersytetu Wrocławskiego dla nauki, edukacji i popularyzacji wiedzy. Projekt ten jest realizowany w ramach Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa na lata 2014-2020, dofinansowanego przez Unię Europejską. Ze strony Uniwersytetu Wrocławskiego grantem kierował, jako prorektor ds. współpracy z zagranicą i projektów międzynarodowych, Jan M. Burdukiewicz.
5. Popularyzacja może być także realizowana w dalekich podróżach. Justyna Baron od 2008 roku bierze udział w obozach naukowych organizowanych przez XIV Liceum Ogólnokształcące we Wrocławiu dla finalistów i laureatów olimpiad przedmiotowych. Zwiedzili już m.in. Kolumbię, Kambodżę, Islandię, Chiny, Egipt (w tym również Tybet) i Wietnam. Udział Justyny to nie tylko wyjazd i zwiedzanie. Za każdym razem musi przygotować kilka wykładów, lub prezentacji, aby opowiedzieć młodzieży o najdawniejszych dziejach tych regionów i prowadzonych tam badaniach archeologicznych (Justyna w Lhasie - ryc. 5).
6. W 2017 roku w Trzebnicy, na Winnej Górze, przy współpracy Jana M. Burdukiewicza, powstał Park Archeologiczny z rozbudowaną ścieżką dydaktyczną, przedstawiający wyniki badań stanowiska dolnopaleolitycznego Trzebnica 2 oraz geologii Wzgórz Trzebnickich.
7. Krzysztof Jaworski, Aleksandra Pankiewicz i Sylwia Rodak z Zakładu Archeologii Wczesnego Średniowiecza opracowali ścieżki dydaktyczne – na grodziskach w Gilowie i Gniewkowie.

Ryc.5

8. W kwietniu 2019 roku, w Instytucie Archeologii, przy ul. Koszarowej 3 z inicjatywy Dagmary Łaciak odbyły się Warsztaty Ceramologiczne. Prowadzone były przez Martę Florkowską oraz Pawła Szymańskiego z Pracowni Garncarnia. Warsztaty polegały na prezentacji wiedzy teoretycznej oraz praktycznej nauki podstaw rzemiosła garncarskiego. Spotkały się z dużym zainteresowaniem nie tylko naszych studentów, ale także z innych kierunków i uczelni.
9. Braliśmy również udział (Dagmara Łaciak, Bernadeta Kufel-Diakowska, Marcin Bohr, Natalia Sawicka, studenci archeologii) w pierwszej edycji Festiwalu Nauki, pt. „Ścieżki archeologii. Nauka – kultura – popkultura”, który odbył się w Muzeum Archeologicznym w Biskupinie, w czerwcu 2019 roku. Czterodniowy festiwal skierowany był do dzieci, młodzieży i dorosłych. Prezentowaliśmy nasze osiągnięcia i wyniki badań, a uczestnicy festiwalu mieli możliwość czynnego udziału w zainscenizowanych rekonstrukcjach i eksperymentach archeologicznych. Specjalnie na ten festiwal przygotowana została broszura-informator oraz T-shirty z logo Instytutu (jego najistotniejszym elementem jest ślęzański niedźwiadek) (ryc. 6).
10. Bardzo aktywnie działa wspomniane już Koło Naukowe Studentów Archeologii, w ramach którego w ubiegłym roku pracowało osiem sekcji: Epoki Kamienia (Zbrojnik), Garncarstwa i Archeologii Eksperymentalnej (Pobite gary), Archeologii Barbaricum (Alter Orbis), Średniowiecza, Archeologii Śródziemnomorskiej, Archeologii Sądowej, Archeologii Nowego Świata, Archeologii Przemys-

słowej. Prócz aktywnego udziału w Nocach Humanistów studenci organizują konferencje, wyjazdy naukowe, kwerendy. Ale także – popularyzują archeologię w szkołach i przedszkolach (wykłady, spotkania informacyjne, warsztaty, prezentacje).

11. Mamy już swoją stronę na Facebooku, a od czerwca 2020 roku kanał na YouTube (ich twórcą i moderatorem jest Marcin Bohr). Stronę na FB, dzięki Natalii Sawickiej, ma również nasza Biblioteka.

VII. Czym możemy się pochwalić, z czego możemy być dumni...

Dla uzupełnienia obrazu Instytutu w pierwszych dwóch dekadach XXI wieku wspomnieć koniecznie należy o niewątpliwych powodach do dumy. Także w skrócie:

1. Po raz pierwszy archeolog znalazł się wśród najwyższych władz Uniwersytetu. Profesor Jan M. Burdukiewicz sprawował funkcję prorektora ds. współpracy z zagranicą i projektów międzynarodowych, w kadencji 2016-2020.
2. Dziekanem Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych, w kadencji 2020-2024, został Artur Błazejewski (wcześniej funkcję tę pełnili Profesorowie: Włodzimierz Wojciechowski – 1986/1987-1989/1990 i Krzysztof Wachowski – 1996/1997-2001/2002).
3. W 2004 roku Tomasz Płonka otrzymał Nagrodę Ministra Edukacji Narodowej i Sportu za książkę *The Portable Art of Mesolithic Europe* (Płonka 2003).
4. Trzy książki naszych Kolegów ukazały się w prestiżowej „Złotej Serii Uniwersytetu Wrocławskiego”: w 2009 roku: *Brakteaty - pieniądź średniowiecznych Prus*, autorstwa Borysa Paszkiewicza, w 2010 roku: *Starożytne Peru*, autorstwa Józefa

Szykulskiego oraz - w 2014 roku -Jerzego Piekalskiego *Praga, Wrocław i Kraków. Przestrzeń publiczna i prywatna w czasach średniowiecznego przełomu* (Paszkiewicz 2009; Szykowski 2010a; Piekalski 2014).

5. W grudniu 2018 roku Jan M. Burdukiewicz otrzymał z rąk Ministra Edukacji Chin medal Performance Excellence Award za „ułatwianie nowego rozwoju poprzez reformy i innowacje, tworzenie lepszej przyszłości”.
6. W grudniu 2019 roku Tomasz Gralak otrzymał Nagrodę Prezesa Rady Ministrów za wysoko ocenione osiągnięcia będące podstawą nadania stopnia naukowego doktora habilitowanego.
7. Tenże Tomasz Gralak, od września 2018 do czerwca 2019, przebywał – jako stypendysta programu Johan Peter Falck Fellowship Programme – w Uppsali, w Swedish Collegium for Advanced Study (SCAS). Realizował tam projekt zatytułowany „Artistic expression as the medium of communication in Bronze Age Europe”.
8. Lech Marek został jednym z beneficjentów prestiżowego programu stypendialnego Fundacji Fulbrighta w roku akademickim 2018/2019. Dzięki temu swój projekt naukowo-badawczy mógł realizować w Nowym Jorku.
9. Paweł Duma i Ewa Lisowska otrzymali trzyletnie stypendia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego dla wybitnych młodych naukowców.
10. Po wielu zmianach i przekształceniach związanych z nowymi ustawowymi uregulowaniami, archeologia nadal jest samodzielną dyscypliną naukową.
11. W gromadzeniu punktów parametryzacyjnych wyróżniamy się in plus nie tylko na naszym Wydziale, ale i na tle innych jednostek Uniwersytetu. Nasi badacze publikują artykuły w bardzo prestiżowych, wysoko punktowanych czasopismach międzynarodowych (z „Nature”, „Antiquity”, „Praehistorische Zeitschrift” czy też „Journal of Field Archaeology” na czele); nie będzie nadużyciem wymienienie w tym miejscu zwłaszcza Bernadety Kufel-Diakowskiej i Mirosława Furmanka (z uwagi na aktywność naukową i liczbę zdobywanych punktów zwanych „turboadiunktami”).
12. Zdecydowanie wyróżniamy się również w dziedzinie projektów naukowych (grantów) – zarówno jeśli chodzi o ich liczbę, jak i jakość. Więcej na ten temat pisze Marcin Bohr w niniejszym tomie, tutaj kilka słów tylko. Od roku 2002 zrealizowaliśmy ponad 70 projektów. Finansowane są głównie z funduszy Narodowego Centrum Nauk (NCN), ale także z funduszy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (tzw. granty „NiD-owskie”), Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (granty własne, promotorskie i inne). Rekordzistami w liczbie pozyskanych i zrealizowanych grantów są: Przemysław Dulęba, Mirosław Furmanek, Mirosław Masojć, Aleksandra Pankiewicz, Jerzy Piekalski, Andrzej Wiśniewski. Ostatnie osiągnięcia grantowe, szczególnie zasługujące na wyróżnienie to: Przemysława

Dulęby, „Władcy Bursztynowego Szlaku. Studia nad rzemiosłem, handlem i dalekosiężnymi kontaktami społeczności kultury lateńskiej z obszaru południowej Polski” (NCN; na kwotę 2 055 200 zł), Mirosława Masojcia (przy udziale Józefa Szykalskiego), „Wokół Tsakhiurtyń Hondi. Badania epoki kamienia pogranicza Ałtaju i Pustyni Gobi w Mongolii” (NCN; na kwotę 2 209 276 zł) oraz Jerzego Piekalskiego, „Luksus, standard i ubóstwo w cywilizacji mieszczańskiej Europy Środkowowschodniej w XV-XVIII w. Studium Wrocławia i Pragi” (NCN; na kwotę 1 873 848 zł; realizowany wspólnie z kolegami z Czech).

13. Prowadzimy bardzo intensywną i owocną współpracę międzynarodową w ramach bilateralnych umów, zawieranych – z instytucjami naukowymi, naukowo-badawczymi i naukowo-dydaktycznymi – przez Uniwersytet Wrocławski, władze samorządowe, ale także – w ramach szczegółowych umów zawieranych przez nasz Instytut. Umowy połączyły nas z: Instytutem Archeologii Czeskiej Akademii Nauk w Pradze (od 2005 r.; realizacja projektu „Paleolit dolny i środkowy Masywu Czeskiego i jego obrzeży”; ze strony Instytutu w realizacji projektu uczestniczyli Jan M. Burdukiewicz i Andrzej Wiśniewski), Instytutem Archeologii Uniwersytetu Halle-Wittenberg (od 2005 r.) oraz Filozoficzno-przyrodniczym wydziałem Uniwersytetu Śląskiego w Opawie (od 2012 r.).

W latach 2004-2005, w ramach polsko-austriackiej umowy międzyrządowej o współpracy naukowo-technicznej, w partnerstwie z Instytutem Prehistorii i Archeologii Średniowiecza i Nowożytności Uniwersytetu w Innsbrucku realizowaliśmy projekt badawczy „Ceramika z Bolesławca – Studia nad rozprzestrzenianiem wyrobów z Bolesławca z katalogiem / Ceramics of Bolesławiec – Study on spreading of ceramics of Bolesławiec with catalogue”. Projektem kierowali Jerzy Piekalski i prof. Konrad Spindler.

W latach 2006-2012 połączone zespoły badawcze naszego Instytutu oraz Rezerwatu Narodowego „Dawny Halicz” w Haliczu, pod kierunkiem Mirosława Furmanka, prowadziły badania byłego klasztoru karmelitów trzewickowych w Bołszowcach (obwód iwanofrankowski, Ukraina). Instytut, prócz kierującego badaniami, reprezentowali doktoranci Agata Hałuszko i Maksym Mackiewicz, studenci oraz – współpracujący z nami w wielu przedsięwzięciach – Paweł Konczewski (ryc. 7).

W 2013 roku Magdalena Konczewska oraz studenci i doktoranci z Instytutu, pod kierunkiem Pawła Konczewskiego, brali udział w badaniach reliktyw twierdzy Kudak we wschodniej Ukrainie. Ta wyprawa badawcza była efektem umowy pomiędzy władzami samorządowymi Dolnego Śląska i ówczesnego obwodu dniepropietrowskiego.

Ryc. 7

Partnerów mamy nie tylko w Europie. Od 2008 roku Instytut nasz prowadzi badania w Kolumbii i Peru, kierowane przez Józefa Szykalskiego (szczegółowe informacje w rozdziale autorstwa M. Masojcia i J. Szykalskiego). Od 2013 roku współpracujemy z Mongolskim Uniwersytetem Edukacyjnym w Ułan Bator oraz z Instytutem Archeologii Mongolskiej Akademii Nauk (umowy, które zaowocowały wspomnianym powyżej grantem Mirosława Masojcia), a od 2014 roku – z Uniwersytetem Alneelain (Wydział Sztuki, Instytut Archeologii) w Sudanie (wieloletnie projekty badawcze realizowane przez Mirosława Masojcia i Henryka Panera z Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, w których uczestniczą również nasi studenci; granty NCN: „Homo erectus na szlaku ku Eurazji. Aglomeracja stratyfikowanych stanowisk tradycji aszelskiej na Pustyni Arabskiej w Sudanie oraz Prahistoryczne społeczności Pustyni Bayuda w Sudanie – nowe granice Królestwa Kermy”). We wrześniu 2016 roku, w ramach projektu badawczego realizowanego we współpracy z konserwatorem zabytków archeologicznych w Gujanie Francuskiej (Direction des affaires culturelles de Guyane), dr. Nicolasem Payaraudem, ekipa badawcza kierowana przez Pawła Dumę prowadziła badania XVIII-wiecznej plantacji La Caroline (na południe od Kajenny, blisko rzeki Mahury). Wzięli w nich udział Agata Hałuszko (antropolog fizyczny, doktorantka archeologii), Maksym Mackiewicz (archeolog) oraz archeolodzy francuscy (ryc. 8). Ekspedycja finansowana była ze środków Republiki Francuskiej. Pod koniec 2019 roku, w ramach współpracy naszego Instytutu z The Center of

Southeast Asian Prehistory (CESEAP) oraz Instytutem Archeologii Wietnamskiej Akademii Nauk Społecznych (Institute of Archaeology, Vietnam Academy of Social Science) (VASS), zespół w składzie: Tomasz Gralak, Mirosław Masojć, Joanna Krupa-Kurzynowska (Politechnika Wrocławska) oraz studenci: Zofia Rózek i Grzegorz Michalec, przeprowadził badania charakteru zasiedlenia jaskiń i schronisk skalnych na obszarze dzisiejszej prowincji Hoa Binh.

Ryc. 8

14. Przyjaciół i współpracowników mamy także po sąsiedzku. Od wielu lat nasz Instytut ściśle współpracuje z wrocławskim Oddziałem Polskiej Akademii Nauk oraz z Instytutem Archeologii i Etnologii PAN we Wrocławiu (Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza). Szczególnie osoba Profesora Bogusława Gedigi jest katalizatorem naszych wspólnych, intensywnych działań w zakresie ratowniczych badań autostradowych, współorganizacji konferencji naukowych, a także wielu innych inicjatyw naukowych, w tym publikacji naukowych.
15. Nieprzerwanie od 2014 roku Marcin Bohr wraz Mileną Teską (Wydziału Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) realizują – pionierską na skalę Polski – inicjatywę seminariów „Extra limites”, które odbywają się co miesiąc, naprzemiennie we Wrocławiu i Poznaniu. Dotychczas było to 40 spotkań, z udziałem naukowców z Austrii, Czech, Niemiec, Norwegii, Polski, Słowenii, Mołdawii. Efektem spotkań są dwa już podsumowujące je tomy (Bohr, Teska 2017; 2020). Tenże dwuosobowy zespół redaguje także portal extralimites.pl.

16. Dość dobrze się ma i cieszy się dużym zainteresowaniem (także międzynarodowym) nasza sztandarowa, konferencja, „Śląskie Spotkania Archeologiczne” (od 18 edycji, w 2013 roku – „Śląskie Sympozjum Archeologiczne”). Odbywa się co dwa lata i w 2019 roku doczekała się już 21. edycji. Od roku 2015 (19 ŚSA) organizujemy ją „stacjonarnie” – we Wrocławiu, we współpracy z Oddziałem Archeologicznym Muzeum Miejskiego Wrocławia, w gościnnych salach Muzeum. Współorganizatorami konferencji są także Uniwersytet Śląski w Opawie (Filozoficko-přírodovědecká fakulta), Oddział Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu oraz Fundacja Nauki Archaeologia Silesiae i Fundacja Archeolodzy.org.
17. Intensywna działalność badawcza Pracowni Archeologii Pozaeuropejskiej w Ameryce Południowej oraz szerokie kontakty Józefa Szykalskiego ze środowiskiem naukowców – badaczy tego regionu (nie tylko archeologów) znalazły swe odzwierciedlenie w serii wydawniczej, o której poniżej, ale także w organizowanych cyklicznie konferencjach, zatytułowanych Najnowsze wyniki badań amerykańskich / The latest Results of American Studies. Konferencja ta odbywa się co trzy lata we Wrocławiu, pierwsza edycja miała miejsce w 2013 roku. Jest ona o tyle istotna i nietypowa, że – w przeciwieństwie do innych międzynarodowych konferencji poświęconych tej problematyce, gromadzących badaczy głównie z USA – biorą w niej udział amerykańscy z ośrodków europejskich, azjatyckich, południowoamerykańskich, oraz polskich. A spektrum prezentowanych zagadnień obejmuje szeroko pojętą problematykę Nowego Świata (archeologia, etnologia, historia).
18. Dumni możemy być także z naszych doktorantów. Wyszli z naszego Instytutu, studia III stopnia odbywali lub jeszcze odbywają w ramach Studiów Doktoranckich Nauk o Kulturze na naszym Wydziale czy też w Kolegium Archeologii, Sztuki i Kultury Szkoły Doktorskiej UW, a ich promotorami są „nasi”. Na szczególne wyróżnienie zasługują: Joanna Markiewicz (promotor Artur Błażejowski) – stypendystka Fundacji Fulbrighta w latach 2014-2015 (University of Minnesota w Minneapolis; tam pracowała także nad swoją dysertacją, którą z wyróżnieniem obroniła w 2018 roku). Od 2020 roku Joanna zatrudniona jest w naszym Instytucie – jako wykonawca w grantie Przemysława Dułęby. Kinga Winnicka (promotor: Jan M. Burdukiewicz) – jako magistrantka uzyskała Diamentowy Grant Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego na lata 2013-2015, a w latach 2016-2020 była beneficjentką dwóch grantów NCN w ramach programów Preludium i Etiuda oraz grantu START Fundacji na rzecz Nauki Polskiej. Kamil Nowak (promotor: Justyna Baron) i Paweł Milejski (promotor: Borys Paszkiewicz) kolejny rok przodują w rankingach stypendialnych, liczbą uzyskanych punktów znacznie „odstając” od pozostałych (w tym roku Kamil otrzymał za swe osiągnię-

cia popularyzatorskie, naukowe, publikacyjne – szczególnie za artykuły w prestiżowych czasopismach z listy Journal Citation Report – aż 488,8 pkt.; Paweł, który każdego roku „zbierał” setki punktów za publikacje, w tym miał ich nieco mniej, ale też wynik jest imponujący: 207,25 pkt.). Obaj kierują także grantami własnymi, biorą udział w innych projektach, prestiżowych konferencjach oraz angażują się w życie Instytutu (np. przy organizacji konferencji, popularyzacji). Ponadto Kinga i Paweł byli beneficjentami Studenckiego Programu Stypendialnego dla doktorantów, którzy wyróżniają się szczególnymi osiągnięciami w dziedzinach wiedzy nawiązujących do zakresu działalności wielkich wrocławskich naukowców (w naukach humanistycznych i społecznych – Wincentego Stysia). Program powstał z inicjatywy Prezydenta Miasta Wrocławia, finansowany jest przez Gminę Wrocław.

19. W 2019 roku otrzymaliśmy akredytację poświadczającą wysoki poziom kształcenia studentów, choć z uwagami i zastrzeżeniami Państwowej Komisji Akredytacyjnej, które zaowocowały certyfikatem tylko na dwa lata. Przed nami wszystkimi, szczególnie przed Justyną Baron oraz instytutowym zespołem ds. jakości kształcenia, w składzie: Bernadeta Kufel-Diakowska, Lech Marek, Agnieszka Przybył, niebagatelne zadanie – za dwa lata kolejna PAKA ...
20. Poradziliśmy sobie z bardzo nietypowym wyzwaniem w roku 2020... Począwszy od marca, pandemia koronawirusa COVID-19 spowodowała, że musieliśmy się zmierzyć z wieloma wyzwaniami – przede wszystkim z życiem w trybie zdalnym: zdalnym nauczaniem, zdalnymi obronami prac dyplomowych, zdalnymi posiedzeniami Rady Naukowej Instytutu i Rady Dyscypliny Naukowej ... i wszystko wskazuje na to, że cały ten rok akademicki będzie „zdalny”.

VIII. Już z nami nie pracują

Wspomnieć należy koniecznie o Koleżankach i Kolegach, którzy już z nami nie pracują, ale – zapisali się niewątpliwie w historii Instytutu.

Na emeryturę odeszli Profesorowie, badacze, nauczyciele wielu roczników studentów i doktorantów, nasze autorytety: Stanisław Pazda (2008 r.), Krzysztof Wachowski (2014 r.) oraz – we wrześniu tego roku – Jan M. Burdukiewicz.

Emerytami są także Alicja Balowa (od 2001 r.) i Karol Bykowski (od 2016 r.). Nasza „Pani Ala” przez wiele lat bardzo kompetentnie zarządzała sekretariatem Katedry Archeologii. Serdeczna, życzliwa i niezwykle taktowna – przez te wszystkie lata także nam matkowała i trzymała nas w ryzach. Doradzała, pocieszała, chwaliła, ale też – kiedy zaszała potrzeba – besztowała. Karol – nasz omnibus, człowiek ogromnej wiedzy i nieokreślonej bliżej ilości zainteresowań. Wie wszystko; obudzony w środku nocy opowie

o wykopaliskach na Ostrowie Tumskim, badaniach powierzchniowych i wykopaliskowych w całym województwie dolnośląskim i we wszystkich sąsiednich (to łatwe – brał w nich udział), wyjaśni tajemnice pierścieni Saturna i trzech bokserów do góry nogami (dla niewtajemniczonych – najdroższy znaczek PRL-u, z błędnie wydrukowanym napisem Poczta Polska). Z osobistych doświadczeń współautorki tego tekstu (z czasów „przedgooglowych”): oderwany od innych zajęć nagłym od niej telefonem opowiadział – bez namysłu – o puławianach i natolińczykach. Ogromne poczucie humoru i wielkie serce to tylko dodatkowe zalety Karola.

Od wielu lat nie pracują już z nami: Marek Bednarek, Cezary Buśko, Leszek Kuźma, Aleksander Limisiewicz, Elżbieta Limisiewicz, Robert Łopusiewicz, Marcin Pągowski, Paweł Rzeźnik i Beata Szajer-Nowak.

Tomasz Chmielewski, zatrudniony przez trzy lata (2012-2015) na stażu, w ramach realizacji grantu, obecnie pracuje w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Gdańskiego. A Marcin Maciejewski, przez dwa lata (2016-2018) zasilający nasz zespół w Zakładzie Archeologii Epoki Brązu i Wczesnej Epoki Żelaza, kontynuuje swą działalność naukową i dydaktyczną w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

IX. *And last but not least...*

Smutnym zakończeniem tego podsumowania pierwszego dwudziestolecia XXI wieku w dziejach naszego Instytutu jest wspomnienie Tych, których pożegnaliśmy na zawsze. Odeszli od nas:

- prof. Zbigniew Bagiewicz (62 l.; w kwietniu 2002 roku), badacz epoki kamienia (paleolitu i mezolitu), wieloletni kierownik Katedry Archeologii i pierwszy Dyrektor Instytutu;
- dr Piotr Cholewa (42 l., w grudniu 2008 roku), badacz epoki neolitu, autor i współautor wielu publikacji, bardzo lubiany dydaktyk;
- dr Barbara Czerska (85 l., w kwietniu 2010 roku), badaczka okresu lateńskiego, długoletnia pracownica naukowo-dydaktyczna Katedry Archeologii, przez wiele lat asystowała prof. Józefowi Kaźmierczykowi w badaniach m.in. Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu;
- prof. Irena Lasak (65 l., w październiku 2015 roku), nasza „Isia”, badaczka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, nauczyciel akademicki, ciepły, pełen optymizmu i poczucia humoru człowiek;
- prof. Włodzimierz Wojciechowski (86 l., w marcu 2018 roku), badacz epoki neolitu, wychowawca i nauczyciel wielu roczników studentów i doktorantów, autor przeszło stu publikacji naukowych, „Wojciech” – jedna z naszych katedralno-instytutowych legend;

– prof. Jerzy Lodowski (85 l., w marcu 2019 roku), archeolog, muzealnik (w latach 1979-1999 był Dyrektorem Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu), badacz średniowiecza; do zespołu Instytutu dołączył w roku 1999, wypromował kilku licencjantów i magistrów.

Wszyscy Oni pozostaną w naszej pamięci.

Literatura

- Bagniewski Z. (red.) 1995. *Pięćdziesiąt lat Katedry Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Katedra Archeologii. (Monografie archeologiczne, tom pierwszy – nienumerowany)
- Baron J. (red.) 2011. *Badania na autostradzie A4, część IX: Wielokulturowe stanowisko nr 8 w Magnicach, gmina Kobierzyce, województwo dolnośląskie*. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN; Uniwersytet Wrocławski (Archeologiczne Zeszyty Autostradowe 11).
- Biszkont J. 2005. *Późnośredniowieczne szklarstwo na Śląsku*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (Wratislavia Antiqua 7).
- Bohr M., Teska M. (red.) 2017. *Extra limites*, Poznań-Wrocław: Instytut Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Bohr M., Teska M. 2020. *Extra Limites Continuatio*. Poznań-Wrocław: Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Gralak T. 2019. *Osadnictwo z późnego okresu wpływów rzymskich i początku okresu wędrówek ludów na stanowiskach Polwica 4 i 5 oraz Skrzypnik 8*. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN; Uniwersytet Wrocławski (Archeologiczne Zeszyty Autostradowe 21).
- Marek L. 2014. *Europejski styl. Militaria z Elbląga i okolic*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis 3543, Studia Archeologiczne 47).
- Marek L. 2017. *Średniowieczne uzbrojenie Europy Łacińskiej jako Ars Emblematica / Mediaeval Arms and Armour in Latin Europe as Ars Emblematica*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (Wratislavia Antiqua 22).
- Masojć M. (red.) 2014. *Obozowiska, osady, wsie. Wrocław-Widawa 17*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii.
- Michnik M., Piekalski J. 2012. *Archaeology of Pre-Industrial Town in Silesia. Case Study Gliwice*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (Wratislavia Antiqua 16).

- Paszkiewicz B. 2009. *Brakteaty - pieniądz średniowiecznych Prus*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Złota Seria Uniwersytetu Wrocławskiego 3).
- Piekalski J. 2014. *Praga, Wrocław, Kraków. Przestrzeń publiczna i prywatna w czasach średniowiecznego przełomu*, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii
- Piekalski J., Wachowski K. (red.) 2018. *Rytm rozwoju miasta na kulturowym pograniczu. Studium strefy placu Nowy Targ we Wrocławiu / The Rythm of the City Development at the Cultural Frontier Study of Nowy Targ Square Zone in Wrocław*, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (Wratislavia Antiqua 23: 1, 2).
- Piekalski J. Wachowski K (red.) 2000. *Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa Środkowa*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (Wratislavia Antiqua 2).
- Płonka T. 2003. *The Portable Art of Mesolithic Europe*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Szykalski J. 2010. *Prehistoria del Perú Sur (Costa Extremo Sur)*. Arequipa: Universidad Católica de Santa María, Uniwersytet Wrocławski (Tambo: Boletín de Arqueología 2).
- Szykalski J. 2010a. *Starożytne Peru*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Złota Seria Uniwersytetu Wrocławskiego 5).

Czasopisma

- od 1958 r.: „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”; w roku 2019 ukazał się tom 61;
- od 2014 r. (od 10 tomu): „Acta Militaria Mediaevalia”, wspólnie z Komisją Prehistorii Karpat PAU oraz Muzeum Historycznym w Sanoku; w roku 2018 ukazał się 14 tom.

Serie wydawnicze (chronologicznie):

- lata 1965-2014: („Acta Universitatis Wratislaviensis”) „Studia Archeologiczne”. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (47 opublikowanych tomów);
- lata 1995-2001: „Monografie Archeologiczne”. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Katedra Archeologii; Oficyna Wydawnicza „Sudety”, Uniwersytet Wrocławski; Instytut Archeologii (siedem opublikowanych tomów);
- od 1999 r.: „Wratislavia Antiqua: Studia z dziejów Wrocławia”. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Katedra Archeologii; Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (23 opublikowane tomy);
- od 2008 r.: „Tambo: Boletín de Arqueología”. Arequipa: Universidad Católica de Santa María, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (4 opublikowane tomy, piąty w przygotowaniu);
- od 2015 r.: „In pago Silensi: Wrocławskie Studia Wczesnośredniowieczne”. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (cztery tomy wydane, piąty w przygotowaniu).

od 2020 r.: „Bibliotheca Nummaria Leopoldina”. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (2 opublikowane tomy, kolejny w druku).

Badania Instytutu Archeologii nad epoką kamienia w latach 1995-2020

Studia nad epoką kamienia od początku istnienia Katedry, a następnie Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego (dalej UWrocław), odgrywały istotną rolę w realizowanych programach badawczych. Obejmowały one różne zagadnienia dotyczące funkcjonowania społeczności od najdawniejszych ugrupowań łowiecko-zbierackich po wspólnoty rolniczo-hodowlane. Problematyka ta była podejmowana już w XIX wieku przez działających na Śląsku archeologów niemieckich, a od 1945 r. rozwijana przez polskich archeologów zatrudnionych w Uniwersytecie Wrocławskim.

Pierwsze półwiecze po II wojnie światowej wiązało się z działalnością profesorów: Zbigniewa Bagniewskiego i Włodzimierza Wojciechowskiego, a następnie Jana Michała Burdukiewicza. Początkowo głównym celem realizowanych projektów było pozyskanie nowych danych, w postaci dobrze udokumentowanych znalezisk, które miały stanowić poważne uzupełnienie wcześniejszych odkryć.

W. Wojciechowski od 1961 r. prowadził studia nad neolitycznymi ugrupowaniami rolniczo-hodowlanymi, kontynuując poszukiwania zapoczątkowane w pierwszych latach XX wieku. Z kolei Z. Bagniewski w 1966 r. rozpoczął zupełnie nowe, kompleksowe badania terenowe osadnictwa mezolitycznego, czyli społeczności zbieracko-łowieckich z wczesnego i środkowego holocenu w południowo-zachodniej Polsce oraz na Pomorzu. Nieco później J.M. Burdukiewicz podjął zakrojone na dziesięciolecia badania stanowisk paleolitycznych. Wyniki badań nad epoką kamienia do 1995 r. zostały przedstawione w opracowaniu poświęconym 50-leciu badań Katedry Archeologii UWrocław.

Od lat 90. XX wieku Zakład Archeologii powiększył się o kolejnych pracowników. W 1990 został zatrudniony Tomasz Płonka, który zajmuje się paleolitem górnym, schyłkowym i mezolitem, a zwłaszcza różnymi aspektami kultury symbolicznej. Następnie, w 1991 r., pracę podjął Piotr Cholewa, który zajmował się neolitem, a w szczególności wykorzystaniem sudeckich surowców kamiennych w tym okresie. Wielką stratą dla Instytutu była jego przedwczesna śmierć w 2008 r. W 1994 r. do zespołu badaczy epoki kamienia Instytutu Archeologii dołączył Andrzej Wiśniewski, który swoją uwagę skupił na paleolicie oraz zagadnieniach geoarcheologicznych.

Zespół zajmujący się epoką kamienia w 2002 r. powiększył Mirosław Furmanek, który swoją uwagę poświęca społecznościom neolitycznym i wczesnej epoki brązu w środkowej Europie oraz nieinwazyjnym metodom prospekcji archeologicznej. W 2003 r. do grona pracowników Zakładu dołączył Mirosław Masojć, który prowadzi badania nad paleolitem i mezolitem, w tym również na obszarze Afryki i Azji. Poszerzenie zakresu terytorialnego problematyki o obszar Nowego Świata nastąpiło w 2007 r. wraz zatrudnieniem Józefa Szykulskiego, doświadczonego badacza przeszłości Ameryki Południowej, a w szczególności Kolumbii i Peru. Konsekwencją realizacji coraz liczniejszych badań zagranicznych było powstanie w 2015 r. Pracowni Archeologii Pozaeuropejskiej, której kierownikiem został J. Szykulski, a dołączył do niej wówczas również M. Masojć. Kolejnym pracownikiem jest Agnieszka Przybył, która została zatrudniona w 2008 r. Jej zainteresowania koncentrują się na neolicie środkowym i późnym.

Zróżnicowane wątki badawcze zainicjowane przez pionierów powojennych badań nad epoką kamienia kontynuowane były przez młodsze pokolenie archeologów wykorzystujących dokonania poprzedników. Dotyczyło to chociażby wypracowanych sposobów współpracy z przedstawicielami innych dyscyplin, przede wszystkim z zakresu nauk przyrodniczych. Interdyscyplinarność ta miała początkowo dość ograniczony charakter, co wynikało przede wszystkim z zakresu możliwości stosowania wielu metod, jak również dostępności środków potrzebnych do ich realizacji. Istotnym elementem były chociażby kwestie dotyczące podstaw gospodarczych funkcjonowania zarówno społeczności łowiecko-zbierackich, jak i rolniczo-hodowlanych poszerzone o badania archeobotaniczne czy archeozoologiczne.

Z racji występowania w Sudetach bogatych i zróżnicowanych surowców skalnych jednym z podstawowych tematów była kwestia ich pozyskiwania, obróbki i dystrybucji. Odkrywane w obrębie obozowisk i osad ślady przetwórstwa surowców mineralnych oraz wykorzystywanie lokalnych i importowanych materiałów służących do produkcji narzędzi podkreślały znaczenie społeczności śląskich w generowaniu sieci powiązań interregionalnych oraz rozwoju technologii ich obróbki. W neolicie takim surowcem był m.in. serpentynit, którego miejsca pozyskiwania w Sokolnikach na Jańskiejskiej Górze zlokalizował i badał W. Wojciechowski. Były one elementem długoletnich studiów interdyscyplinarnych prowadzonych w oparciu o współpracę z wrocławskimi petrografami, m.in. z Alfredem Majerowiczem. Etap ten podsumowany został w pracy doktorskiej Piotra Cholewy poświęconej wykorzystaniu sudeckich surowców skalnych w neolicie (Cholewa 2004).

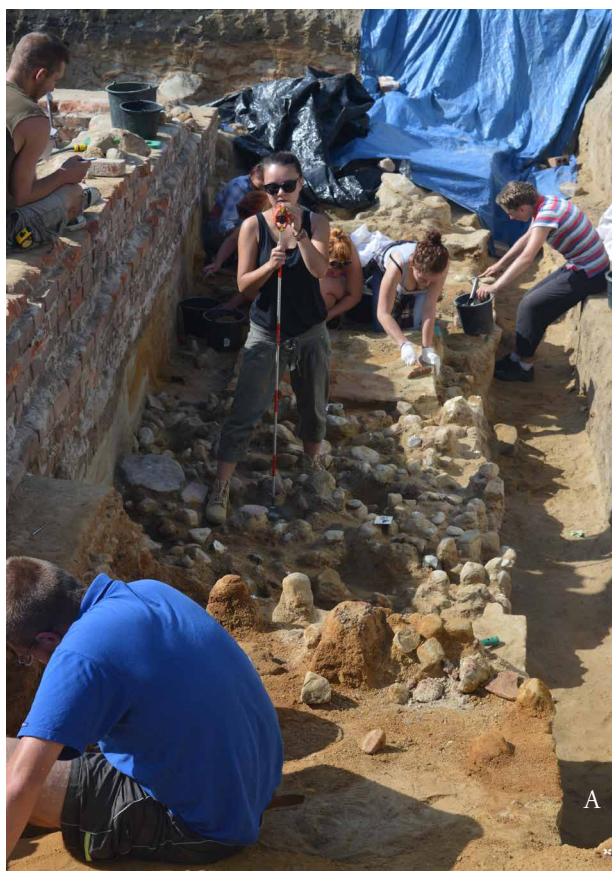
Zrozumienie sposobów funkcjonowania odległych w czasie społeczności epoki kamienia nie byłoby możliwe bez prób rekonstrukcji środowiska. Podjęte badania nad kontekstem przyrodniczym wymagały zaangażowania coraz szerszego grona specjali-

stów innych dyscyplin zarówno z kraju, jak i zagranicy, inicjując wieloletnią współpracę. Przyniosła ona liczne osiągnięcia na międzynarodową skalę. Tak jest chociażby w przypadku badań osadnictwa schyłkowopaleolitycznego w dolinie Kopanicy koło Wschowy, gdzie zostały odkryte ślady początków zasiedlenia Niziny Środkowoeuropejskiej po wycofaniu się ostatniego zlodowacenia do Skandynawii (Burdukiewicz 2011). Odkryto tam szereg śladów obozowisk kultury hamburskiej, wraz z najwcześniejszymi na ziemiach polskich ozdobami bursztynowymi, oraz kultury Federmesser. W badaniach tych uczestniczyli specjaliści różnych dziedzin z kraju, Belgii, Czech i Niemiec.

Od lat 90. XX wieku nastąpiła intensyfikacja badań w zakresie wielu wcześniej podejmowanych tematów, jak również zainicjowane zostały nowe kierunki działań naukowych. Kontynuowano liczne, często wieloletnie prace terenowe oraz studia nad początkami zasiedlenia Śląska i Europy przez pierwszych ludzi. Wyniki wykopalisk prowadzonych w odkrywkach w Trzebnicy i Rusku podsumowane zostały na szerokim tle porównawczym podobnych znalezisk reprezentujących technokompleks mikroliityczny w paleolicie dolnym (Burdukiewicz 2003), ukazując nierozpoznane wcześniej aspekty funkcjonowania wczesnych form hominidów w Eurazji (Burdukiewicz, Ronen 2003; Burdukiewicz 2009).

Na szerszą niż wcześniej skalę podjęte zostały badania nad śladami pobytu i działalności grup neandertalskich na Śląsku, które prowadzi A. Wiśniewski. Rozpoczęte odkryciami we Wrocławiu-Oporowie oraz Wrocławiu przy al. Hallera stały się podstawą pogłębionych studiów nad chronologią, warunkami życia, strategiami adaptacyjnymi czy rozwojem technologii krzemieniarskiej. Wieloletnie prace wykopaliskowe przy al. Hallera we Wrocławiu (ryc. 1A) doprowadziły do odkrycia co najmniej dwóch horyzontów pobytu neandertalczyków oraz licznych szczątków fauny plejstoceńskiej.

Po zakończeniu eksploracji wrocławskich stanowisk studia te kontynuowane są w innych regionach Śląska, jak np. w okolicach Pietraszyna, pow. raciborski (A. Wiśniewski) (ryc. 1B). Na jednym ze zlokalizowanych tam stanowisk zarejestrowano unikalne pozostałości warsztatu, w którym wytwarzano narzędzia w typie noży i zgrzebeł, wykorzystywane podczas praktyk łowieckich przez grupy identyfikowane z kulturą mikocką (ryc. 1). Dzięki tym badaniom możliwe jest lepsze zrozumienie organizacji społecznej, sposobów gospodarowania grup neandertalczyków funkcjonujących poza jaskiniami, w strefach otwartego krajobrazu. W Owsiszczach koło Raciborza J.M. Burdukiewicz prowadził badania w miejscu odkrycia drugiego na ziemiach polskich pięściaka aszelskiego (ryc. 2), gdzie przy okazji zostały odkryte ślady osadnictwa neolitycznego. W 2005 roku wraz z archeologami z Czeskiej Akademii Nauk (J. Fridrich, I. Sýkorová) przeprowadzono prace wykopaliskowe w Bečovie koło Mostu (A. Wiśniewski). Podjęto tam eksplorację warstwy z zabytkami kultury mustierskiej, wykonanymi z kwarcytu.

Ryc. 1. Prace wykopaliskowe na stanowisku 1 przy al. Hallera w 2016 roku (A) oraz w Pietraszynie (stan. 49a) w 2016 r. (B). Na fotografii od lewej: A. Wiśniewski, B. Ginter, J.M. Burdukiewicz, R. Turakiewicz, M. Rezner i M. Kaczor. Fot. A. Wiśniewski i M. Chłoń

Ryc. 2. Pięściak aszelski z Owsiszcz, pow. raciborski.
Fot. J.M. Burdukiewicz

Istotnym elementem badań nad społecznościami łowiecko-zbierackimi były prace dotyczące ugrupowań górnopaleolitycznych. Wieloletnie badania dotyczyły zwłaszcza kilku stanowisk. Przez kilka kolejnych sezonów T. Płonka i A. Wiśniewski prowadzili prace wykopaliskowe na stan. 15 w Henrykowie, pow. ząbkowski. Pod osadami lessowymi odkryto tam jeden z najstarszych śladów pobytu ludności kompleksu graweckiego w środkowej Europie. Były one rezultatem pionierskich wypraw z terytoriów położonych bardziej na

południe, a związanych z realizacją praktyk łowieckich.

Odkryty w latach 90. XX wieku przez pracowników Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu (G. Molenda, A. Rapiński) kompleks stanowisk paleolitycznych w Sowinie, pow. niemodliński, stał się celem kilkuletnich badań A. Wiśniewskiego, M. Furmanka i A. Rapińskiego (ryc. 3). Ich efektem są studia nad technologią wytwórczości krzemieniarskiej, zaopatrzeniem w surowiec oraz środowiskiem w paleolicie górnym i schyłkowym. Badania te doprowadziły do odkrycia pierwszego w środkowej Europie stanowiska otwartego z pozostałościami pobytu łowców i zbieraczy, które reprezentują odpowiednio kulturę epigrawecką i późną fazę kultury magdałeńskiej.

W ostatnim czasie (2015-2019) ważnym obszarem poszukiwań A. Wiśniewskiego i Ewy Lisowskiej stały się tzw. ostańce oraz schroniska skalne. Ich skupienie w pobliżu miejscowości Romanów, pow. strzeliński i Skalice, pow. ząbkowski dostarczyło śladów ze schyłkowego paleolitu i mezolitu. Dotychczas na Dolnym Śląsku, z wyjątkiem Wojcieszowa koło Jeleniej Góry, nieznane były stanowiska położone przy samodzielnych formach terenu.

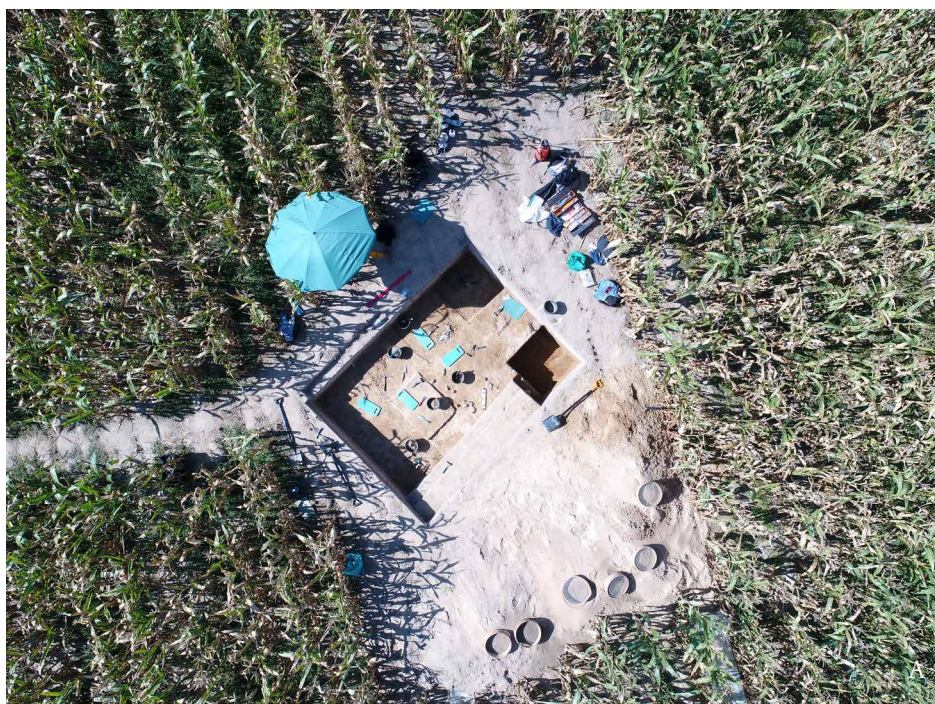
Przy okazji budowy Autostradowej Obwodnicy Wrocławia we Wrocławiu-Żernikach (stan. 25) zostało wykryte i zbadane obozowisko młodszej fazy kultury magdałeńskiej (J.M. Burdukiewicz). Zlokalizowane było ono w zakolu paleomeandra rzeki Ślęzy, który zidentyfikowano dzięki wykorzystaniu georadaru. Inne stanowisko wielokulturowe w Nowej Wsi koło Bolesławca odkryte i zbadane przez J.M. Burdukiewicza dostarczyło dwóch skupień schyłkowopaleolitycznych artefaktów krzemiennych. Towarzyszył im surowiec, półprodukty i gotowe wyroby bursztynowe. Pozwoliło to na interpretację tych znalezisk jako najstarszego znanego warsztatu bursztyniarskie-

go (Burdukiewicz 2005). Wraz z wcześniejszymi odkryciami dokonanymi w dolinie Kopanicy stały się podstawą do szerszych rozważań nad problematyką początku wykorzystania tego unikatowego surowca i jego znaczenia dla kultury symbolicznej społeczności łowiecko-zbierackich.

Po odkryciu kościanego harpuna w Węglinach koło Gubina badania nad społecznościami łowiecko-zbierackimi bytującymi w dolinie Wodry podjął M. Masojć. Ich efektem jest m.in. uzyskanie cennych danych do badań nad przemianami środowiska przyrodniczego późnego plejstocenu i holocenu. W pobranych do analiz specjalistycznych osadach zidentyfikowano ślady tefry, która interpretowana była jako ślad erupcji wulkanu Laacher See (Nadrenia-Palatynat), mającej miejsce około 13 tys. lat temu.

Przy okazji budowy autostrady A4 został rozpoznany i zbadany niepowtarzalny kompleks obozowisk mezolitycznych w Krępnicy nad Bobrem położonej koło Boleśławca (badaniami kierował M. Masojć). Dzięki wyjątkowej skali przestrzennej prowadzonych tu kilkuletnich wykopalisk udało się wyróżnić obecność układu izolowanych krzemienic związanych z zasiedleniem tego obszaru (ryc. 4). Unikatową cechą tego stanowiska jest obecność pochówków mezolitycznych myśliwych. Odkrycie obozowisk holocenijskich łowców były także efektem badań ratowniczych realizowanych na północnych peryferiach Wrocławia, w Polanowicach i Widawie (badania M. Masojcia). Zapoczątkowane przez Z. Bagniewskiego rozpoznanie ugrupowań łowiecko-zbierackich na Pomorzu kontynuowane jest przez T. Płonkę. Wieloletnie badania nad enklawą mezolitycznych społeczności łowiecko-zbierackich nad Kaczawą podsumowane zostały przez M. Masojcia (2004).

Początek drugiej połowy lat 90. XX wieku w przypadku badań nad społecznościami neolitycznymi związany jest przede wszystkim z publikacją monograficznych opracowań stanowisk z okolic Strzelina (np. Strzelin, stan. 16 i 19, Chociwel, stan. 1) autorstwa W. Wojciechowskiego oraz P. Cholewy. Po ich zakończeniu zespół ten podjął długoletnie badania wykopaliskowe unikatowego cmentarzyska społeczności kultury pucharów lejkowatych w Muszkowicach koło Ziębic. W latach 2001-2006 przebadano jeden z najlepiej zachowanych kopców, ujawniając szczegóły konstrukcyjne tych kamienno-ziemnych budowli funeralnych oraz ślady orki powstałej w wyniku działań rytualnych, jak również inne świadectwa czynności obrzędowych, np. depozyt ofiarnego bydła. Prace na tym oraz innych obiektach grobowych położonych w ostępach Lasu Muszkowickiego kontynuowane są przez A. Przybył (ryc. 5). Istotnym elementem tego nowego etapu prac badawczych jest szerokie zaangażowanie przedstawicieli nauk przyrodniczych w celu rekonstrukcji środowiska naturalnego. Dzięki nim udało się uzyskać informacje dla określenia wieku, pochodzenia oraz transformacji czarnoziemów na Śląsku (Kabała *et al.* 2019).

Ryc. 3. Sowin, stan. 7. Prace wykopaliskowe prowadzone w 2017 r.: (A.) widok na wykop z dronu. (B.) dokumentowanie znalezisk kultury epigrawckiej; na fotografii Z. Różok i G. Michalec. Fot. A. Wiśniewski

Ryc. 4. Badania stanowiska mezolitycznego z okresu borealnego w Krępnicy, gm. Bolesławiec.
Fot. M. Masojć

Ryc. 5. Monumentalny grobowiec społeczności kultury pucharów lejkowatych w Muszkowicach
w trakcie badań wykopaliskowych. Fot. A. Przybył

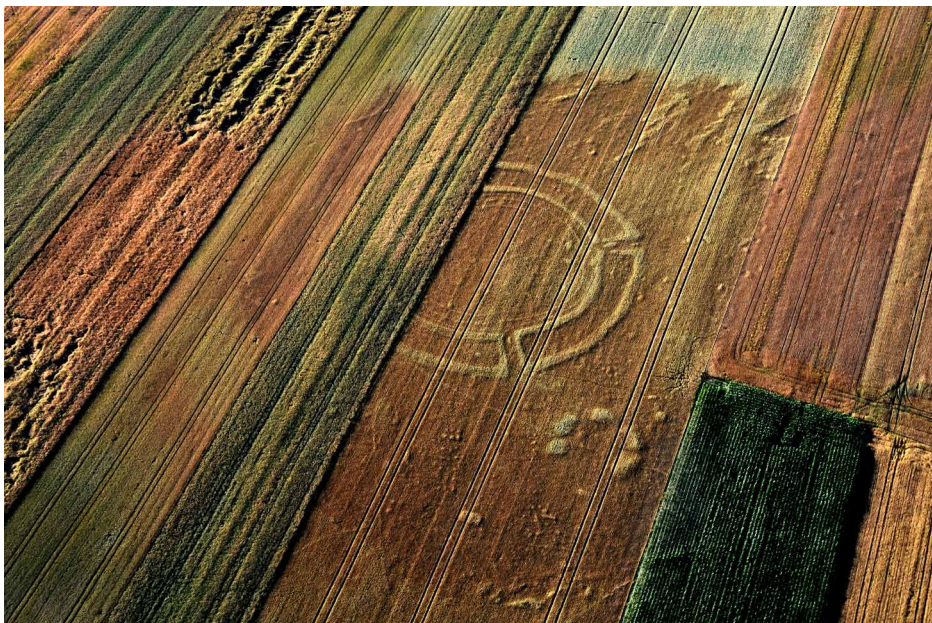
Ryc. 6. Groby cmentarzyska z przełomu neolitu i wczesnej epoki brązu w Dzielnicy podczas eksploracji. Fot. M. Furmanek

Długoletnie, bo rozpoczęte w 2005 r., wieloaspektowe prace badawcze prowadzone są przez M. Furmanka i A. Rapińskiego w Dzielnicy koło Kędzierzyna-Koźla. Dzięki nim ujawniono wyjątkowe bogactwo i złożoność śladów życia codziennego oraz różnorodnej działalności obrzędowej społeczności neolitycznych i z wczesnej epoki brązu (ryc. 6). Stwierdzono tu pozostałości kilku faz osad wznoszonych przez pierwszych rolników oraz pełniących zapewne funkcje rytualne założenia z rowami, a także wielofazowe cmentarzysko z trzeciego tysiąclecia BC. Dzięki temu możemy śledzić procesy stopniowej, dokonującej się na przestrzeni kilku tysięcy lat, transformacji żyjących tu społeczności. Liczne artefakty i ekofakty poddawane są wieloaspektowym analizom specjalistycznym, ukazując zmienność sposobów eksploatacji środowiska i gospodarowania oraz związków interregionalnych, przyczyniając się do lepszego zrozumienia zmiany kulturowej zachodzącej pomiędzy VI a III tysiącleciem BC.

Dzięki szerokoprzestrzennym badaniom wykopaliskowym prowadzonym przy okazji remontu autostrady A4 na dużą skalę rozpoznano zabudowaną długimi domami słupowymi (ryc. 7) osadę pierwszych rolników reprezentowanych przez społeczności kultury ceramiki wstęgowej rytej w Kostomłotach (M. Furmanek, M. Masojć). Interesującą jej cechą były ślady pozyskiwania na miejscu, w sąsiedztwie zabudowanej przestrzeni osiedla, lokalnego surowca krzemienno-żelaznego. Na mniejszą skalę prowadzono badania na innych, często wielokulturowych stanowiskach z młodszej epoki kamienia, jak np. w Dobkowicach, Gniechowicach, Kietrze, Starym Zamku i innych.

Ryc. 7. Fragmenty konstrukcji słupowej będącej pozostałością tzw. długiego domu społeczności kultury ceramiki wstęgowej rytej odkryte w Kostomłotach. Fot. M. Furmanek

Ryc. 8. Neolityczny rondel odkryty w trakcie prospekcji lotniczej w Drzemlikowicach, pow. oławski. Fot. P. Wroniecki

W badaniach nad społecznościami rolniczo-hodowlanymi, ale również i ugrupowaniami łowiecko-zbierackimi, w szerokim zakresie wykorzystywane są nowoczesne metody prospekcji nieinwazyjnej. Służą one nie tylko do wyszukiwania nowych stanowisk czy planowania wykopalisk, ale uzyskiwane dzięki nim dane stanowią wieloaspektowe źródło do badań nad różnymi dziedzinami życia dawnych społeczności. Zastosowanie lotniczego skanowania laserowego do rozpoznania Lasu Muszkowickiego pozwoliło na odkrycie i udokumentowanie licznych cmentarzysk z neolitu oraz okresów późniejszych (A. Przybył). Z kolei dzięki wieloletniej i regularnej prospekcji lotniczej konieczna jest zmiana spojrzenia na kwestie złożoności sposobów wykorzystywania i kreowania przestrzeni przez społeczności rolniczo-hodowlane (M. Furmanek, P. Wroniecki). Dzięki nim zlokalizowano nie tylko dziesiątki osad i cmentarzysk, ale również tak unikalne monumentalne struktury, jak neolityczne rondle (ryc. 8), czy też inne założenia z rowami. Niektóre z obiektów poddane zostały wieloaspektowym badaniom nieinwazyjnym (M. Furmanek, M. Mackiewicz, P. Wroniecki, B. Myślecki), wykorzystującym metody geofizyczne (np. Dobkowice, Drzemlikowice, Pietrowice Wielkie), co pozwoliło określić rozmiary i formy badanych stanowisk.

Ryc. 9. Zdobiony przedmiot z poroża łosia odkryty w Rusinowie, pow. świdwiński datowany na 1. połowę 11 tysiąclecia BC. Fot. T. Gąsior

W niektórych przypadkach stosowano prospekcję geochemiczną w postaci mapowania zawartości fosforu w glebie (M. Furmanek, Krzysztof Gediga, Urszula Piszcz). Umożliwiło to uzyskanie danych do funkcjonalnej interpretacji zakresu wykorzystania przez neolitycznych mieszkańców domów i ich otoczenia (Kostomłoty), czy też znacznie bardziej rozległych stref osad i założeń z rowami (Dzielnica).

Badania te, dokumentując w większości przypadków obecność złożonej działalności człowieka poza granicami stanowisk wyznaczonych w trakcie badań powierzchniowych, każą na nowo spojrzeć na kwestie ich definiowania. Ma to poważne konsekwencje nie tylko dla prac naukowych, ale przede wszystkim dla ochrony dziedzic-

stwa kulturowego. Stosowanie metod nieinwazyjnych umożliwia śledzenie przemian środowiska czy wykorzystanie możliwości systemów informacji przestrzennej (GIS) (Furmanek 2019).

Za jeden z ważnych problemów badawczych można uznać studia nad kulturą symboliczną łowców i zbieraczy. Kwestie narodzin symboli, języka i myślenia abstrakcyjnego jako podstawowych elementów konstytuujących ludzi podejmuje w swoich studiach J.M. Burdukiewicz (2018). Dużym zainteresowaniem cieszą się także badania nad analizą porównawczą rozwoju kultury symbolicznej neandertalczyków i *Homo sapiens* (Burdukiewicz 2014).

Sztuce paleolitycznej i mezolitycznej znaczną część swojej aktywności naukowej poświęca T. Płonka. Wyróżnia się ona wieloaspektowym i interdyscyplinarnym podejściem do tego rodzaju artefaktów, szeroko wykorzystując możliwości nauk przyrodniczych. Przykładem takiego podejścia mogą być badania bogato zdobionego przedmiotu wykonanego z poroża łosia odkrytego w Rusinowie koło Świdwina na Pomorzu. Dzięki nim udało się przedstawić nową koncepcję rozwoju sztuki społeczności schyłkowopaleolitycznych. Szczegółowe badania ornamentów i śladów na powierzchni tego wyjątkowego przedmiotu przeprowadzono z zastosowaniem najnowszych technik obserwacji przy użyciu mikroskopu optycznego, 3D i skaningowego, z zastosowaniem kopii żywicznych (Płonka, Kowalski 2017). Znaleźisko to wzbudziło duże zainteresowanie środków masowego przekazu na całym świecie (ryc. 9). Znaczące i doceniane na arenie międzynarodowej są monograficzne ujęcia sztuki mezolitycznej oraz kultury symbolicznej społeczności schyłkowopaleolitycznych autorstwa T. Płonki (2003; 2012).

Kilkadziesiąt prac poświęconych studiom nad paleośrodowiskiem oraz chronologią, zjawiskami kulturowymi i zachowaniami technologicznymi społeczności paleolitycznych opublikował w ostatniej dekadzie A. Wiśniewski (2012; 2014; Wiśniewski *et al.* 2015; 2017; 2019). W 2011 roku wraz z naukowcami Uniwersytetu Zachodniej Australii ogłosił wyniki badań paleotemperatur w okresie bytowania na tych ziemiach neandertalczyka. Nieco później, m.in. wraz z T. Płonką i archeologami z Uniwersytetu Rzeszowskiego (Marta Połtowicz-Bobak i Dariusz Bobak), zaprezentował rezultaty analizy datowań numerycznych (radiowęglowych i optoluminescencyjnych), przedstawiając zmodyfikowany model chronologii późnej fazy paleolitu środkowego i początków paleolitu górnego w Polsce. W tym samym okresie w kilku pracach wysunął koncepcję multiregionalnej genezy technologii lewaluaskiej w środkowej Europie, z którą utożsamiane są początki paleolitu środkowego. W zakresie dyskusji o wzorcach kulturowych mieszczą się prace dotyczące pierwszych przedstawicieli kultury graweckiej (Henryków, stan. 15) oraz modelu zróżnicowania kulturowego w okresie postglacjalnym. Odrębny obszar badań stanowi technologia ugrupowań środkowego

i górnego paleolitu. W ostatnim czasie została przedstawiona rekonstrukcja wytwórczości bifacjalnych narzędzi kultury mikockiej na podstawie licznych składanek ze stanowiska Pietraszyn 49a, a także odtworzenie sposobów uzyskiwania półsurowca wiórowego w kulturze epigraweckiej i magdaleńskiej na podstawie znalezisk ze stanowiska Sowin 7.

Badania Zakładu Archeologii Epoki Kamienia często były realizowane w ramach współpracy zarówno krajowej, jak i międzynarodowej. Liczne wspólne projekty podejmowane są z takimi instytucjami, jak np.: Uniwersytet Oksfordzki, Uniwersytet Panteon-Sorbona w Paryżu, Uniwersytet w Göteborgu (Szwecja), Uniwersytet Koloński (RFN), Uniwersytet Zachodniej Australii w Perth, Instytut Antropologii Ewolucyjnej Maxa Plancka w Lipsku, Instytut Nauki o Historii Człowieka Maxa Plancka w Jenie, Czeska Akademia Nauk, Oddział w Pradze, Uniwersytet Karola w Pradze, Uniwersytet Masaryka w Brnie, Muzeum Ziemi w Brnie, Instytut Historii Kultury Materialnej Rosyjskiej Akademii Nauk, Oddział w Sankt Petersburgu, Laboratorium Davida Reicha na Uniwersytecie Harvarda w Bostonie, Uniwersytet w Opawie, Katolicki Uniwersytet w Leuven, Uniwersytet w Hajfie. Efektem takiej międzynarodowej kooperacji są liczne publikacje, w tym również w prestiżowych czasopismach naukowych (ryc. 10).

Efektem prowadzonej działalności naukowo-badawczej są setki publikacji w krajowych i zagranicznych periodykach oraz liczne monografie naukowe (ryc. 10). Znaczące jest również uczestnictwo pracowników w zbiorowych opracowaniach encyklopedycznych, jak *Wielka encyklopedia powszechna PWN* (J.M. Burdukiewicz) i *Dictionnaire de la Préhistoire* wydanym we Francji i Włoszech (J.M. Burdukiewicz), czy syntetycznych publikacjach, prezentujących aktualny stan wiedzy na temat społeczności pradziejowych, jak np. w wielotomowym *Past Societies* pod red. P. Urbańczyka (M. Masojć, T. Płonka, A. Przybył, A. Wiśniewski).

Pracownicy Zakładu Archeologii Epoki Kamienia byli także organizatorami i uczestnikami wielu konferencji krajowych i międzynarodowych zarówno w kraju, jak i za granicą. Do najważniejszych należy udział w wielkich kongresach Międzynarodowej Unii Nauk Pra- i Protohistorycznych (UISPP), Europejskiego Stowarzyszenia Archeologów (EAA), Europejskiego Stowarzyszenia Badań Ewolucji Człowieka (ESHE), Stowarzyszenia Archeologii Amerykańskiej (SAA) i wielu innych. Dzięki uzyskanemu grantowi Europejskiej Fundacji Nauki w 2001 r. w ramach kongresu Międzynarodowej Unii Nauk Pra- i Protohistorycznych w Liège została zorganizowana międzynarodowa konferencja „Lower Palaeolithic Small Tools in Europe and the Levant”. Jej efektem była wydana w 2003 r. obszerna publikacja wyników badań z całej Eurazji (Burdukiewicz, Ronen 2003) (ryc. 10).

Ryc. 10. Wybrane publikacje Zakładu Epoki Kamienia

Wraz z kolegami z innych ośrodków w Polsce w 2003 r. utworzyliśmy Stowarzyszenie Krzemieniarskie SKAM. Jego członkami założycielami stali się m.in. J.M. Burdukiewicz (honorowy przewodniczący), A. Wiśniewski oraz B. Kufel-Diakowska. Dotąd w kraju i zagranicą zostało zorganizowanych 16 warsztatów.

Pracownicy Zakładu Archeologii Epoki Kamienia podejmowali stale starania w celu rozbudowy potencjału technicznego poprzez zakup aparatury umożliwiającej prowadzenie nowoczesnej, cyfrowej dokumentacji oraz realizację prac badawczych. Dzięki temu baza sprzętowa obejmuje tachimetry laserowe, urządzenia GPS-RTK, skanery, magnetometry, georadar, przenośny spektrometr XRF, mikroskopy i inne.

Aktywnymi uczestnikami prac badawczych nad różnorodną problematyką epoki kamienia są byli i obecni doktoranci. O szerokiej tematyce podejmowanych przez nich prac mogą świadczyć wybrane efekty ich studiów nad: graweckimi łowcami mamutów (Joanna Zych), zróżnicowaniem ostrzy broni miotanej paleolitu (Kamil Serwatka), społecznościami kompleksu Duvensee-Komornica (Tomasz Kendelewicz), krzemie-

niarstwem pierwszych rolników na Śląsku (Maciej Ehlert), użytkowaniem założeń z rowami w świetle badań geoarcheologicznych (Mateusz Krupski), petroarcheologią ceramiki neolitycznej (Michał Borowski), technologią krzemieniarstwa (Marcin Chłoń), młodszymi kulturami cyklu naddunajskiego (Krzysztof Czarniak), społecznościami kultury pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku (Ewa Dreczko), gospodarką zwierzęcą w neolicie i wczesnej epoce brązu (Marek Grześkowiak), społecznościami kultury jordanowskiej (Marta Mozgała-Swacha), ceramiką kultury amfor kulistych (Marta Tobiasz), wytwórczością ozdób kościanych (Kinga Winnicka), rytualnym kontekście wykorzystania wyrobów krzemiennych (Marzena Cendrowska).

Liczne plany badawcze na dalsze lata pozwalają z optymizmem oczekiwać wielu nowych odkryć i ważnych wyników badań.

Literatura

- Burdukiewicz J.M. 2003. *Technokompleks mikrolityczny w paleolicie dolnym środkowej Europy*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii.
- Burdukiewicz J.M. 2005, *Les fouilles sur les tracés autoroutiers à Nowa Wieś, Basse-Silésie*, (w:) *Vingt ans d'archéologie préventive dans le monde. Apports de l'archéologie préventive à la connaissance du passé*, Paris: BNF et INRAP, 17-18.
- Burdukiewicz J.M. 2009, *Lower Palaeolithic Transitions in the Northern Latitudes of Eurasia*, (w:) M. Camps, P. Chauhan (red.), *Sourcebook of Paleolithic Transitions Methods, Theories, and Interpretations*, New York: Springer-Verlag New York Inc., 195-210.
- Burdukiewicz J.M. 2011. *Late Glacial hunter-gatherer reactions to the Younger Dryas cooling event in the southern and eastern Baltic regions of Europe*, *Quaternary International* 242, 302-312.
- Burdukiewicz J.M. 2014. *The origin of symbolic behavior of Middle Palaeolithic humans: Recent controversies*, *Quaternary International*, 326-327, 398-405.
- Burdukiewicz J.M. 2018. *Początki kultury symbolicznej*, (w:) E. Dobierzewska-Mozrzy-mas, A. Jezierski (red.), *Dzieła natury, Dzieła Człowieka, Historia, Studium Generale Universitatis Wratislaviensis im. Profesora Jana Mozrzy-masa*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 185-198.
- Burdukiewicz J.M., A. Ronen (red.) 2003. *Lower Palaeolithic Small Tools in Europe and the Levant*, BAR International Series 1115, Oxford : Archaeopress.
- Cholewa P. 2004. *Rola sudeckiego zaplecza surowcowego w kamieniarstwie neolitycznym na Śląsku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis 2590, *Studia Archeologiczne* 34).

- Furmanek M. (red.) 2019. *Pierwsi rolnicy i hodowcy na Śląsku. Dialog interdyscyplinarny*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii.
- Kabała C., Przybył A., Krupski M., Łabaz B. 2019. *Origin, age and transformation of Chernozems in northern Central Europe-New Data from Neolithic earthen barrows in SW Poland*, Catena 180, 83-102.
- Masojc M. 2004. *The Mesolithic in Lower Silesia: in the light of settlement phenomena of Kaczawa river basin*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis 2661, Studia Archeologiczne 35).
- Płonka T. 2003. *Portable art of Mesolithic Europe*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii.
- Płonka T. 2012. *Kultura symboliczna społeczeństw łowiecko-zbierackich środkowej Europy u schyłku paleolitu*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii.
- Płonka T., Kowalski K. 2017. *Rusinowo. The Symbolic Culture of Foragers in the Late Palaeolithic and the Early Mesolithic*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii.
- Wiśniewski A. 2012. *Przejawy zachowań technologicznych ludzi u schyłku plejstocenu środkowego. Przykłady z Europy Środkowej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis 3401, Studia Archeologiczne 44).
- Wiśniewski A. 2014. *The beginnings and diversity of Levallois methods in the early Middle Palaeolithic of Central Europe*, Quaternary International 326-327, 364-380.
- Wiśniewski A., Lauer T., Chłoń M., Pyżewicz K., Weiss M., Badura J., Kalicki T., Zarzecka-Szubińska K. 2019. *Looking for provisioning places of shaped tools of the late Neanderthals: A study of a Micoquian open-air site, Pietraszyna 49a (southwestern Poland)*, Comptes Rendus Palevol 18, 367-389.
- Wiśniewski A., Płonka T., Jary Z., Lisa L., Traczyk A., Kufel-Diakowska B., Raczek J., Bajer A. 2015. *The early Gravettian in a marginal area: New evidence from SW Poland*, Quaternary International 359-360, 131-152.
- Wiśniewski A., Połtowicz-Bobak M., Bobak, D., Jary Z., Moska P. 2017. *Epigravettian and Magdalenian in Poland: new chronological data and old problem*, Geochronometria 44(1), 16-29.

Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w badaniach pracowników Instytutu Archeologii

Ostatnie 25 lat studiów nad epoką brązu i wczesną epoką żelaza zaowocowało przede wszystkim zmianą zarówno metodyki, jak i skali badań. Z jednej strony podjęto ratownicze wykopaliska, w trakcie których odkryte zostały liczne i rozległe stanowiska pochodzące z różnych faz pradziejów, w tym także epoki brązu. Z drugiej strony nowo pozyskane zabytki, jak też starsze kolekcje zostały poddane różnym analizom archeometrycznym i traseologicznym, które pozwoliły na poszerzenie dotychczasowej wiedzy na temat produkcji i sposobów użytkowania przedmiotów wykonanych z różnych surowców. Wyniki zostały zaprezentowane w dziesiątkach publikacji naukowych i popularno-naukowych wydanych zarówno w Polsce, jak i za granicą. Podkreślić też trzeba, że ostatnie lata to również czas intensywnych kontaktów międzynarodowych pracowników Instytutu, którzy brali udział w licznych konferencjach, stażach czy programach stypendialnych. To właśnie tzw. wymiana naukowa stanowi jedną z przyczyn stosowania nowych metod i perspektyw badawczych.

W tak krótkim tekście nie sposób szczegółowo omówić wszystkie analizowane stanowiska i zabytki, poniżej wskażemy tylko wybrane zagadnienia i rezultaty badań.

Wykopaliskowe prace ratownicze prowadził Instytut Archeologii, samodzielnie lub – znacznie częściej – we współpracy z różnymi instytucjami naukowymi na kilkunastu stanowiskach, w większości wielokulturowych, na terenie Dolnego i Górnego Śląska oraz w Małopolsce. Skala wykopalisk, a także możliwości przeprowadzenia rozmaitych analiz specjalistycznych, zaowocowały stworzeniem zupełnie nowych obszarów studiów. Dobrym przykładem mogą być analizy osiedli pod względem ich organizacji przestrzennej, stosowanych jednostek miar itp. Niezwykle interesujących danych dostarczyły prospekcje geofizyczne (ryc. 1) stanowisk dobrze już znanych (np. Radłowice, pow. oławski oraz Pietrowice Wielkie, pow. raciborski), jak też zupełnie nierozpoznanych (np. Przyłęgów, pow. świdnicki). Odkryto na nich ślady kolistych założeń, z których materiał pozwolił na datowanie na wczesną epokę brązu, a w przypadku Radłowic – także na początki środkowej epoki brązu. W ramach prac ratowniczych zbadano i opublikowano również liczne stanowiska kultury unietyckiej – sepulkralne i osadowe; te ostatnie – o nieznanym wcześniej skali (Gralak 2007).

Ryc. 1. Pietrowice Wielkie, pow. raciborski. Góra: zdjęcie lotnicze kolistej założenia z wczesnej epoki brązu w Pietrowicach Wielkich z nałożonym obrazem magnetycznym. Fot. P. Wroniecki, oprac. M. Mackiewicz. Dół: jeden z rowów w trakcie eksploracji. Fot. M. Mackiewicz

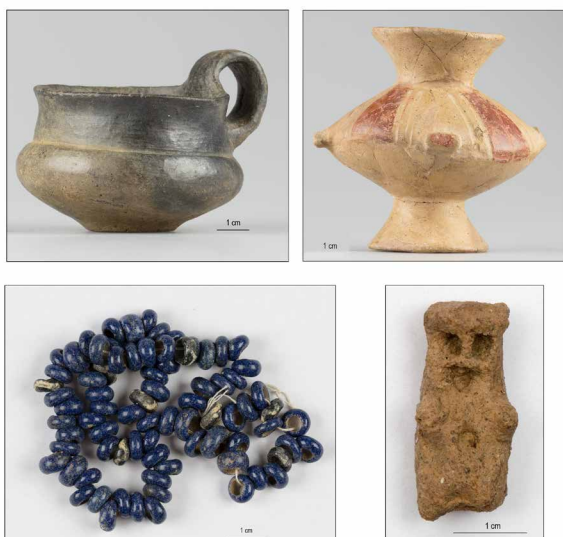
W trakcie badań wykonano dziesiątki datowań bezwzględnych – zarówno metodą C14, jak i dendrochronologiczną. Stanowiskiem, z którego pozyskano dużą serię dat bezwzględnych, jest osada z końca epoki brązu z Wrocławia-Widawy (badania 2007-2008 – Masojć 2014), z której pochodzi dobrze datowana studnia z późnej epoki brązu. Na tej samej osadzie odkryto unikatowy zespół 134 brązowych grotów do strzał złożonych w częściowo zachowanym naczyniu glinianym.

Poza badaniami ratowniczymi, pracownicy instytutu prowadzili wykopaliska na wybranych stanowiskach, które dostarczyły interesujących danych do poznania życia społeczności zamieszkujących tereny dzisiejszej południowo-zachodniej Polski. Na pewno trzeba wspomnieć duże cmentarzysko ciałopalne w Miłosławicach koło Milicza z końca epoki brązu i wczesnej epoki żelaza badane pod kierunkiem Ireny Lasak przez 10 sezonów (1995-2004) (ryc. 2)! Bogaty zbiór zabytków (ryc. 3) jest niezwykle cenną bazą do prowadzenia rozmaitych studiów specjalistycznych (np. w zakresie wytwórczości przedmiotów szklanych czy metalowych). Badania podjęto także na terenach słabo rozpoznanych pod kątem archeologicznym, np. w Ruszowicach koło Kłodzka (badania 2014-2018), gdzie odkryto pozostałości osady zasiedlonej w dwóch fazach – najpierw w środkowej epoce brązu, a potem na początku epoki żelaza (ryc. 4). Wspólnie z Mu-

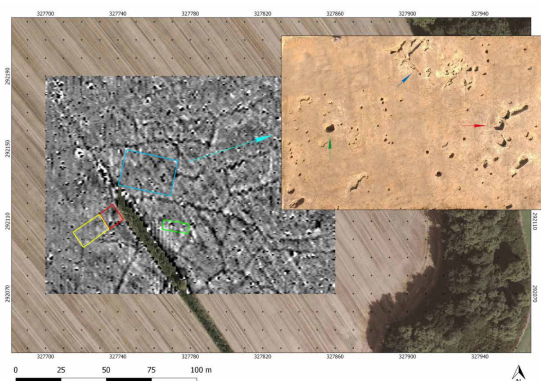
zeum Miedzi w Legnicy podjęto badania sondażowe na słynnej osadzie nadjeziornej w Grzybianach koło Legnicy, co zaowocowało przygotowaną wspólnie monografią prezentującą wyniki wykopalisk prowadzonych kilka dekad wcześniej (Stolarczyk, Baron 2014). Nie można też zapomnieć o działalności Koła Naukowego Studentów Archeologii, którego członkowie badali cmentarzisko ciałopalne z późnej epoki brązu w Truskolasach koło Częstochowy. Wyniki badań były regularnie publikowane w „Śląskich Sprawozdaniach Archeologicznych”.

Ryc. 2. Studenci 1 roku archeologii (m.in. Dagmara Łaciak), doktoranci (Justyna Baron) oraz pracownicy Instytutu (Irena Lasak, Basia Krukiewicz) podczas wykopalisk w Miłosławicach koło Milicza. Lipiec 1999. Fot. J. Łoś

Ryc. 3. Miłosławice, pow. milicki. Wybrane zabytki z grobów ciałopalnych z cmentarzyska kultury łużyckiej w Miłosławicach. Fot. M. Bohr, A. Hałaszk

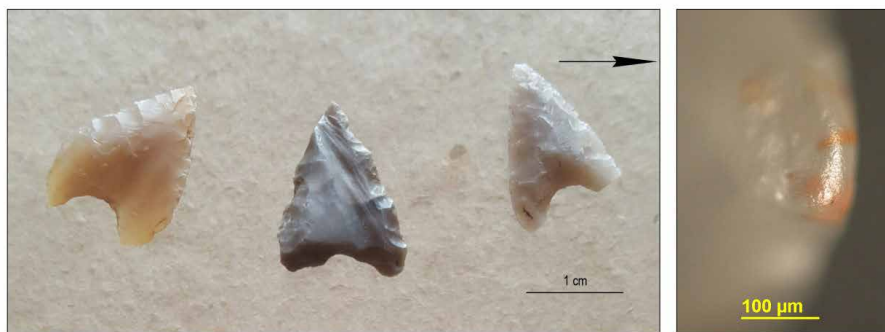

Ryc. 4. Ruszowice, pow. kłodzki. Obraz magnetyczny osady kultury łużyckiej z zaznaczonymi wykopami lat 2014-2018. Po prawej zdjęcie wykopu z 2017 roku, widoczny zarys budynku (niebieska strzałka), zespół trzech dużych palenisk (czerwona) oraz jama zasobowa (zielona). Oprac. M. Mackiewicz, fot. M. Masojć

Działalność naukowa to oczywiście nie tylko wykopaliska, ale też udział w projektach badawczych z wykorzystaniem rozmaitych technik analitycznych oraz prezentacja wyników na konferencjach, zarówno o zasięgu lokalnym – często o charakterze popularyzatorskim – krajowym, jak i przede wszystkim międzynarodowym. W miejscowościach, w których prowadzono prace (Miłosławice, pow. milicki, Ruszowice), organizowaliśmy dni otwarte na wykopaliskach, prelekcje popularnonaukowe oraz przygotowywaliśmy wystawy informujące mieszkańców o wynikach badań.

Analizy ludzkich szczątków kostnych z takich stanowisk z wczesnej epoki brązu jak Chociwel, pow. strzeliński, czy Szczepankowice, pow. wrocławski, zostały włączone do dużych międzynarodowych projektów badawczych i zaowocowały publikacjami w prestiżowych czasopismach jak „Cell” czy „Nature”. Należy też wspomnieć o analizach archeometrycznych i traseologicznych (prowadzonych w naszym laboratorium oraz we współpracy z instytucjami zewnętrznymi) przedmiotów metalowych (skład, twardość, ślady produkcji), kościanych i krzemiennych (ślady produkcji i użytkowania), czy ceramiki (badania sposobów opracowania powierzchni). Badania nad zabytkami w dużej mierze koncentrują się na przedmiotach metalowych – głównie pod kątem składu, śladów związanych z produkcją, ale także użytkowania i napraw. Trzeba wspomnieć, że studia traseologiczne przedmiotów metalowych mają wciąż charakter pionierski i należą do rzadkości, a wyniki prezentowane przez nas na międzynarodowych konferencjach zawsze spotykają się z ogromnym zainteresowaniem (ryc. 5). Z kolei analizy przedmiotów wykonanych z kości i poroża – również należące do rzadkości w polskiej archeologii – są regularnie prezentowane na odbywających się co dwa lata spotkaniach „Working Bone Research Group”. Wyniki studiów nad epoką

brązu doczekały się także podsumowania w postaci ważnej i często przywoływanej monografii pogranicza śląsko-wielkopolskiego autorstwa Ireny Lasak (2001). Instytut kierował ponadto projektem (lata realizacji 2018-2019) mającym na celu pełne opracowanie i publikację słynnych skarbów z późnej epoki brązu z Karmina koło Milicza (ryc. 6), zawierających m.in. słynne pobocznicze oraz unikatowy sztylet pochodzenia wschodniego (Baron *et al.* 2019).

Ryc. 5. Wrocław-Zakrzów. Groty z osady kultury łużyckiej, po prawej ślady noszenia strzały w kołczanie widoczne na wierzchołku jednego z grotów. Fot. J. Baron, B. Kufel-Diakowska

Ryc. 6. Karmin, pow. milicki. Częściowo zachowany kanał wlewowy (zielona strzałka) oraz ślady kucia (biała) widoczne na sierpie z III skarb z Karmina. Fot. T. Gąsior, K. Nowak

Okres halsztacki w archeologii polskiej tradycyjnie uznawany był za bezpośrednią kontynuację epoki brązu. Przyjmowano, że to kolejny etap rozwojowy kultury łużyckiej – tyle że pojawił się nowy surowiec – żelazo. Tezy te zostały znacząco zweryfikowane i przyczynili się do tego również pracownicy Instytutu Archeologii UW. W ciągu ostatnich lat badania Instytutu nad okresem halsztackim koncentrowały się głównie na problematyce związanej z ceramiką, architekturą, metrologią oraz pochówkami i ideologią. Ten zestaw zagadnień w dużym stopniu wynika z prowadzonych w tym czasie szerokopłaszczyznowych badań wykopaliskowych związanych z dużymi inwestycjami – głównie drogowymi. Trzeba podkreślić, że wielokrotnie w takich sytuacjach badacze związani z Instytutem Archeologii współ-

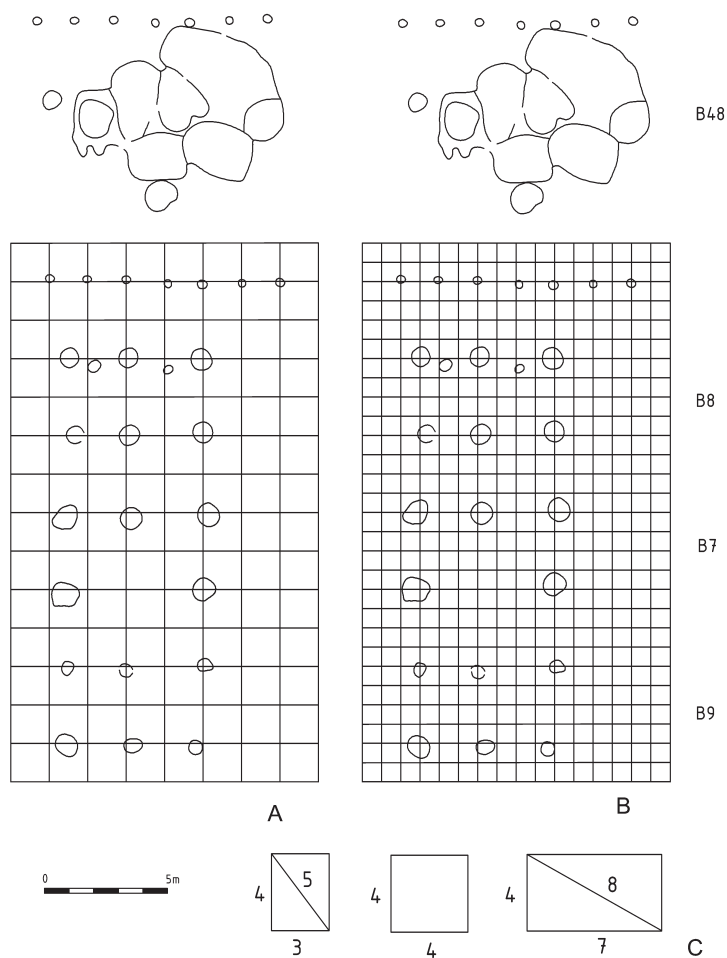
pracowali z innymi instytucjami naukowymi. W wypadku obfitującej w istotne znaleziska przebudowy autostrady A4 pracami kierował wrocławski oddział Instytutu Archeologii i Etnologii PAN. W efekcie takich badań mierzono się ze skokowym przyrostem źródeł. Miały one zresztą zupełnie inny charakter niż wcześniej.

Przede wszystkim odkryto duże kompleksy mieszkalne – o nieznanym wcześniej skali i formie. Dlatego właśnie skupiono się na analizach dotyczących budownictwa. Zaowocowało to serią publikacji dotyczących osad w Polwicy, Domasławiu, Wojkowicach, Nowym Śleszowie i Magnicach w powiecie wrocławskim (Baron *et al.* 2011; Gralak 2004; 2010). Konsekwencją tych prac były też studia nad pradziejową metrologią – przede wszystkim miarami długości stosowanymi w architekturze (ryc. 7). Rozpoznano modularny system stosowany w ówczesnym budownictwie. Ponadto stwierdzono występowanie umocnionych osad w typie tzw. „pańskich dworów” – charakterystycznych dla naddunajskich obszarów zajętych przez ludność kultury halsztańskiej. W dalszej kolejności zaowocowało to studiami nad rozplanowaniem przestrzeni (ryc. 8), konstrukcją ornamentów i podstawami ideologicznymi, które za nimi stały. Tak wyznaczony kierunek prowadzonych prac badawczych został doceniony na szerszym forum naukowym. Publikacja T. Gralaka (2017) została wyróżniona nagrodą Prezesa Rady Ministrów za wysoko oceniane osiągnięcia będące podstawą nadania stopnia naukowego doktora habilitowanego.

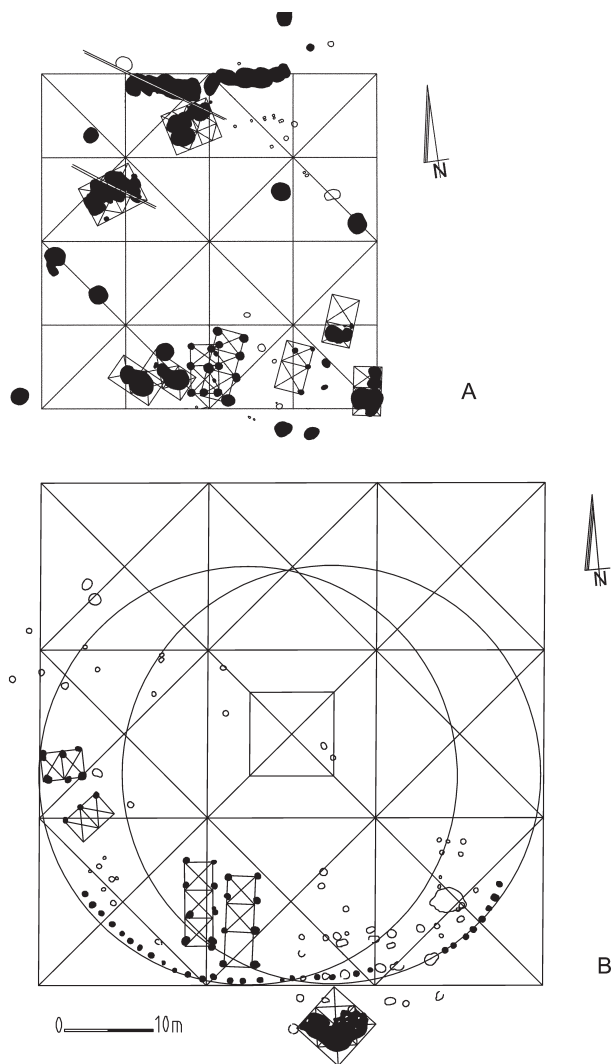
Kolejne często podejmowane zagadnienie to ceramika (ryc. 9). W tym wypadku również przyrost liczby źródeł miał istotne znaczenie. Podjęto studia nad słabo opracowaną wcześniej typologią naczyń pochodzących z osad. Przeprowadzono także serię analiz i prac nad technologią ceramiczną. Dotyczyły one zwłaszcza form malowanych (Łaciak 2017). Podkreślić należy zastosowanie różnego rodzaju metod badań fizyko-chemicznych i geologicznych masy ceramicznej oraz zastosowanych barwników. Przeprowadzone ostatnio analizy specjalistyczne ceramiki także dały bardzo ciekawe rezultaty w zakresie identyfikacji substancji na naczyniach uchodzących w literaturze za grafitowane bądź czernione. Zwrócić trzeba też uwagę na głębokie studia nad budową i formami ornamentów, którymi zdobiono naczynia ceramiczne w tym okresie. Prace te częściowo dotyczą również ideologii i kultury duchowej ówczesnych społeczności.

Następne poruszane problemy to kwestie związane z obrządkiem pogrzebowym. Należy tu zwrócić uwagę na serię publikacji dotyczących wspomnianego już cmentarzyska w Miłosławicach, pow. miłicki. W trakcie ćwiczeń terenowych odkryto i rozpoczęto także badania obiektów sepulkralnych na stanowisku w Szczepankowicach w powiecie wrocławskim (ryc. 10). Ponadto Dagmara Łaciak zaangażowana była opracowanie wyników badań prowadzonych przez wrocławski oddział Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk na cmentarzysku w Domasławiu,

pow. wrocławski (Gediga *et al.* 2017). To największa i najbogatsza nekropolia w Polsce pochodząca z okresu halsztackiego. W kontekście sepulkralnym istotne są też prace Agaty Hałaszkó dotyczące badań antropologicznych. Wspomnieć należy zastosowaną przez nią metodę zdjęć rentgenowskich urn ze spalonymi szczątkami ludzkimi. Ten sposób analizy pozwala na rozpoznanie kości, które ulegają destrukcji w trakcie eksploracji zawartości popielnicy.

Ryc. 7. Wojkowice 15, pow. wrocławski. A: plany budynków B48, B8, B7, B9 na tle siatki wielkości kratki 1,57 m. B: plany budynków B48, B8, B7, B9 na tle siatki wielkości kratki 0,785 m. C: rozpoznane moduły budowlane. Rys. T. Gralak

Ryc. 8. A: Wojkowice 15, pow. wrocławski. Rozplanowanie osady, na tle siatki wielkości kratki 12 x 12 jednostek. B: Stary Śleszów 17, pow. pow. wrocławski. Rozplanowanie osady i rekonstrukcja sposobu wyznaczania przebiegu palisady na tle siatki wielkości 24 x 24 jednostki. Na jedną kratkę składają się 4 moduły kwadratowe 12 x 12 jednostek. Rys. T. Gralak

Osobny nurt badawczy dotyczący początków epoki żelaza to zagadnienia dotyczące kultury scytyjskiej. J. Baron i B. Miazga opracowały nieznane wcześniej znalezisko pochodzącego ze Śląska akinakesa (2013). T. Gralak natomiast zajmuje się kognitywnymi znaczeniami niesionymi przez sako-scytyjski styl zwierzęcy (2018).

Ryc. 9. Miłosławice, pow. milicki. Ceramika malowana jako wyposażenie grobowe. Fot. J. Baron

Ryc. 10. Szczepankowice, pow. wrocławski. Pochówek popielnicowy wraz z wyposażeniem. Fot. T. Gralak

Zagadnienia dotyczące okresu halsztackiego prezentowane były także na konferencjach organizowanych przez Instytut. Pierwsza, zatytułowana „Mene, Tekel, Peres – rozwój metrologii i sposobów widzenia przestrzeni w pradziejach”, odbyła się w 2013. Wydarzenie to właściwie po raz pierwszy wprowadziło do archeologii w Polsce kwestie

zastosowania miar i wag w tym okresie. W roku 2019 we Wrocławiu miała miejsce konferencja „Early Iron Age in Central Europe” współorganizowana przez J. Baron, P. Dulębę i D. Łaciak.

Podsumowując, ostatnie 25 lat to bezprecedensowy skok w badaniach nad epoką brązu i wczesną epoką żelaza. Przyczyniły się do tego oczywiście wyjątkowe odkrycia związane z dużymi inwestycjami. Z drugiej strony jednak badania analityczne przeprowadzono z zastosowaniem zupełnie nowych metod. Dotyczy to intelektualnych metod analitycznych oraz specjalistycznych prac fizyko-chemicznych. Trzeba też podkreślić, że pracownicy Instytutu podejmowali działania badawcze we współpracy z różnymi placówkami naukowymi. Dużą część badań prowadzono więc w ramach kooperacji. Zjawisko to należy potraktować jednoznacznie pozytywnie. Pozwala to na studia o charakterze interdyscyplinarnym, które zdecydowanie poszerzają *spectrum* badawcze. To współdziałanie wielu ośrodków oraz wieloaspektowe podejście nie było z góry zaplanowane. Stanowi odpowiedź na wyzwanie, jakim jest przyrost źródeł – zarówno ich ilości, jak i różnorodności. Tradycyjnie stosowane metody analiz archeologicznych po prostu już nie wystarczają.

Literatura

- Baron J., Czyż P., Sikora E., Ibragimow K., Stolarczyk T. 2011. *Wyniki ratowniczych badań archeologicznych wielokulturowego stanowiska nr 8, w Magnicach, gmina Kobierzyce, woj. dolnośląskie*, (w:) J. Baron (red.), *Badania na autostradzie A4, część IX: Wielokulturowe stanowisko nr 8 w Magnicach, gm. Kobierzyce, województwo dolnośląskie*. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN (Archeologiczne Zeszyty Autostradowe 11), 7-144.
- Baron J., Maciejewski M., Jarysz R., Kuźbik R., Łaciak D., Lucejko J.J., Mackiewicz M., Miazga B., Nowak K., Sych D. 2019. *Karmin. Fenomen powtarzalności / Phenomenon of repetition. Deposits from Karmin*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Baron J., Miazga B. 2013. *Scythian akinakes or medieval kidney-dagger? Archaeometric study of a recent find from Legnica (south-western Poland)*, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 43, 335-343.
- Gediga B., Łaciak D., Łydzba-Kopczyńska B., Markiewicz M. 2017. *Świat kolorów garn-carzy z rejonu Domasławia sprzed około 2800 lat*. Wrocław: Fundacja Przyjaciół Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Gralak T. 2004. *Osada ludności kultury łużyckiej z okresu halsztackiego oraz osada średnio-wieczna z XIII w. ze stan. 4 w Nowym Śleszowie, gm. Żórawina, pow. Wrocław*, (w:)

- B. Gediga (red.), *Badania na autostradzie A4, część II*. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN (Archeologiczne Zeszyty Autostradowe 3), 67-174.
- Gralak T. 2007. *Osada i cmentarzysko ludności kultury unietyckiej ze stan. Ślęza 13 w powiecie wrocławskim*, (w:) B. Gediga (red.), *Badania na autostradzie A4, część III*. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN (Archeologiczne Zeszyty Autostradowe 5), 65-120.
- Gralak T. 2010. *Osadnictwo ludności kultury łużyckiej ze stanowiska Wojkowice 15, gm. Żórawina, pow. Wrocław*, (w:) B. Gediga (red.), *Badania na autostradzie A4, część VIII*. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN (Archeologiczne Zeszyty Autostradowe 10), 7-260.
- Gralak T. 2017. *Architecture, style and structure in the Early Iron Age in Central Europe*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Gralak T. 2018. *Od motywów triangulacyjnych do krzywoliniowych, czyli o genezie sztuki scytyjskiej*, (w:) D. Minta-Tworzowska (red.), *Estetyka w archeologii. Obrazowanie w pradziejach i starożytności*. Gdańsk: Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych Polskiej Akademii Nauk, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 191-225.
- Lasak I. 2001. *Epoka brązu na pograniczu śląsko-wielkopolskim. Część II – Zagadnienia kulturowo-osadnicze*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (Monografie archeologiczne 6).
- Łaciak D. 2017. *Nadodrzańska ceramika malowana. Społeczno-kulturowe konteksty wytwórczości we wczesnej epoce żelaza*. Wrocław: Yellow Point Publications.
- Masojć M. (red.) 2014. *Obozowiska, osady, wsie. Wrocław-Widawa 17*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii.
- Stolarczyk T., Baron J. (red.) 2014. *Grzybiany. Osada jeziorna z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*. Legnica-Wrocław: Muzeum Miedzi w Legnicy.

Okres lateński, wpływów rzymskich i wędrówek ludów w badaniach Instytutu Archeologii

W powojennej historii wrocławskiej archeologii badania nad okresem lateńskim (przedrzymskim), rzymskim i wędrówek ludów zostały zainicjowane już w latach tworzenia polskiego ośrodka archeologicznego we Wrocławiu. Przede wszystkim chodzi tu o badania Masywu Ślężańskiego, prowadzone przez zespół badawczy kierowany przez małżeństwo Helenę Cehak-Hołubowiczową i Włodzimierza Hołubowicza, gdzie natrafiono na relikty osadnictwa z okresu lateńskiego. Trzeba jednak stwierdzić, że to, co dziś nazywamy szeroko archeologią Barbaricum, nie znajdowało się w głównym nurcie badań obojga Profesorów. W zasadzie dopiero kilka osób spośród ich uczniów podjęło prace nad tą problematyką.

Pierwsze publikacje poświęcone stricte tym zagadnieniom wyszły spod pióra Zbigniewa Trudzika. Wymienić tu trzeba przede wszystkim artykuł poświęcony zabytkom z okresu wędrówek ludów odkrytym we Wrocławiu-Karłowicach, który wciąż jest często cytowany. Równolegle powstawały prace dr Barbary Czerskiej, która swoje zainteresowania skoncentrowała na problemach związanych z kulturą lateńską i bytności ludności celtyckiej na Śląsku. Prowadziła liczne prace wykopaliskowe na stanowiskach dolnośląskich (Sobocisko, pow. oławski) i górnośląskich (Nowa Cerekwia, pow. głubczycki). W swojej działalności badawczej podejmowała ona wątki obecne już w pracach niemieckich badaczy przedwojennych, ale także tworzyła własne projekty badawcze, skoncentrowane na pracach terenowych na wybranych stanowiskach archeologicznych. Niestety, nie ukazała się monografia jej autorstwa, mająca omawiać kompleksowo osadnictwo celtyckie w Polsce południowo-zachodniej.

Właściwy rozwój badań nad późną starożytnością rozpoczęty został w zasadzie dopiero przez Profesora Stanisława Pazdę. Z początku jego zainteresowania badawcze koncentrowały się wokół problematyki przełomu okresów halsztackiego i lateńskiego, a konkretnie kultury pomorskiej i jej obecności w dorzeczu górnej i środkowej Odry. Prace te zostały zwieńczone artykułem opublikowanym w „Archeologii Polski”, cytowanym do dzisiaj wielokrotnie (Pazda 1970). Prace nad okresem przedrzymskim miała rozwijać w ówczesnej Katedrze Archeologii UWrocław Jolanta Bakszas, była ona jednak zatrudniona przez stosunkowo krótki czas, a spod jej pióra wyszły nieliczne publikacje.

W latach 70. XX w. Stanisław Pazda prowadził prace terenowe na licznych stanowiskach na obszarze Śląska, które na długie lata nie tylko ukształtowały jego zainteresowania badawcze, ale także wyznaczyły kierunki badań nad okresem lateńskim, rzymskim i wędrówek ludów jego licznych uczniów. Przez wiele sezonów badał m.in. dużą osadę produkcyjną w Lizawicach k. Oławy, osadę kultury lateńskiej i przeworskiej w Radłowicach k. Oławy, pracownie garncarskie w Piotroniowicach, pow. wołowski (a także kilka innych tego typu stanowisk pracownianych), współprowadził też badania na cmentarzysku w Ciecierzynie na Opolszczyźnie. Prace Profesora dotyczyły zatem kilku podstawowych tematów. Za najistotniejszy można uznać problematykę produkcji żelaza. Z tą właśnie gałęzią produkcji związana była wspomniana osada kultury przeworskiej w Lizawicach (ryc. 1), datowana na schyłek wczesnego okresu rzymskiego. S. Pazda przebadał w terenie a następnie szczegółowo opisał brzeski rejon starożytnej produkcji żelaza (od Brzegu w woj. opolskim). Monografia temu poświęcona do tej pory jest jednym z podstawowych opracowań dotyczących tej problematyki w fachowej literaturze polskiej (Pazda 1994), a sam rejon brzeski można uznać za przebadany i omówiony wzorcowo.

Ryc. 1. Lizawice, pow. oławski. Piec do wytopu żelaza z wczesnego okresu rzymskiego. Fot. S. Pazda

Także i w dziedzinie badań nad starożytną produkcją garncarską prace S. Pazdy można uznać za wyznaczające owe kierunki badań. Jego dogłębne obserwacje materiału zabytkowego, dociekania w zakresie stosowanych technologii i technik garncarskich, organizacji pracy w pracowniach, szczególnie z późnego okresu rzymskiego i okresu wędrówek ludów, są bez wątpienia pracami wyznaczającymi pewne standardy myślenia o zabytkach ceramicznych schyłku starożytności w Europie Środkowej.

Przywołać należy pionierskie bez mała prace Profesora w zakresie badań nad wykorzystaniem surowców skalnych. Jego artykuł dotyczący wykorzystania łupków kwarcowo-serycytowych, napisany wraz z H. Sachanbińskim, wywarł wpływ także i na badaczy wczesnego średniowiecza (Pazda, Sachanbiński 1991).

Trzeba jednocześnie wskazać, że prace prof. Pazdy zajmują ważne miejsce także w zakresie badań obrządku pogrzebowego i struktury społecznej (Pazda 1972), przy czym szczególnie miejsce zajmuje tu ogromna monografia przedstawiająca materiały z cmentarzyska w Ciecierzynie (Martyniak *et al.* 1997). Wydaje się jednak, że najistotniejszą książką spośród tych jego autorstwa jest jego rozprawa habilitacyjna, ogłoszona drukiem w 1980 r., która jako jedna z pierwszych tego typu prac w Polsce porząd-

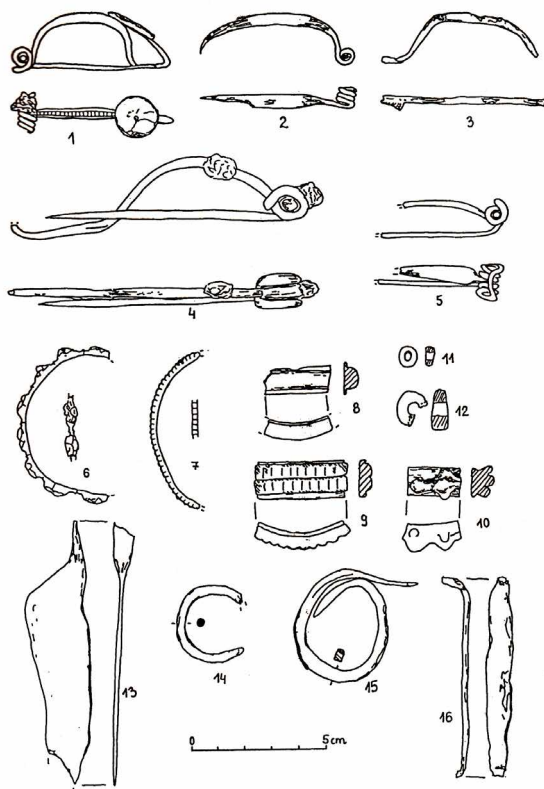
kowała zagadnienia struktur osadniczych okresu przedrzymskiego, rzymskiego i wędrówek ludów, w tym przypadku w odniesieniu do kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku.

W latach 80. XX wieku zespół kierowany przez S. Pazdę uzupełniło dwóch archeologów. Pierwszym z nich był Marek Bednarek, który obronił pracę doktorską w 1994 r. Przez kilka dziesięcioleci swojej pracy w Katedrze, potem Instytucie Archeologii UW, zajmował się przede wszystkim kulturą lateńską. Jego aktywność w badaniach terenowych skoncentrowana była przede wszystkim na Górnym Śląsku, szczególnie na Wyżynie Głubczyckiej, gdzie przebadał wykopaliskowo kilka stanowisk kultury celtyckiej. Wymienić trzeba przede wszystkim osady w Roszowickim Lesie, pow. kędzierzyńsko-kozielski (ryc. 2), ale także Nową Cerekiew, pow. głubczycki, której badania wznowił po wielu

latach we współpracy z Uniwersytetem Warszawskim, po badaniach z okresu międzywojennego (archeologów niemieckich) oraz wykopaliskach dr Barbary Czerskiej. Właśnie osadnictwu i obecności kultury lateńskiej na Górnym Śląsku była poświęcona jego dysertacja, niestety nieogłoszona drukiem.

Drugim członkiem zespołu był, pracujący do 1996 r., Robert Łopusiewicz. Jego zainteresowania z kolei skoncentrowane były na problematyce późnego okresu rzymskiego i okresu wędrówek ludów, temu też miała być poświęcona, niezrealizowana, rozprawa doktorska. Prace terenowe skupione były przede wszystkim na Przedgórzu Sudeckim, gdzie przebadał kilka osad kultury przeworskiej, spośród których wymienić trzeba Sieroszów, pow. ząbkowski i Przerzeczyn-Zdrój, pow. dzierzoniowski.

W 1996 roku mgr. R. Łopusiewicza zastąpił piszący te słowa. Jednocześnie grono uczniów prof. S. Pazdy powiększało się systematycznie o słuchaczy Studium Dokto-

Ryc. 2. Roszowicki Las, pow. kędzierzyńsko-kozielski. Zabytki metalowe z osady kultury lateńskiej.
Rys. M. Bednarek

ranckiego przy Wydziale Nauk Historycznych i Pedagogicznych. Większość z nich kontynuowała linie prac badawczych, zapoczątkowane przez swojego promotora.

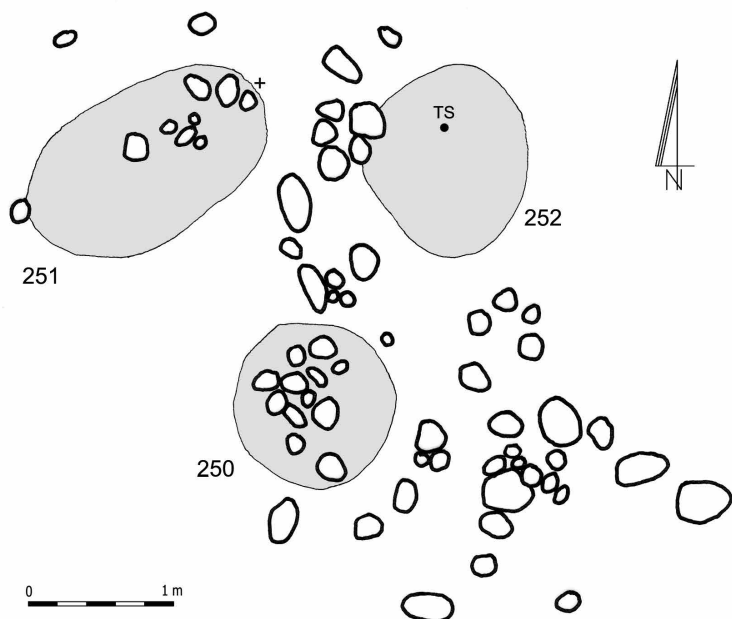
Jeszcze w 1993 r. rozpoczęto badania terenowe i studyjne, dotyczące osadnictwa z okresu rzymskiego w dorzeczu Baryczy (a więc z dzisiejszego pogranicza śląsko-wielkopolskiego), które kontynuowane są z przerwami do dzisiaj. W ciągu tych lat udało się przebadać wykopaliskowo liczne stanowiska archeologiczne, przypisywane ludności kultury przeworskiej. Wymienić trzeba tutaj osady w Kałkowskim, pow. ostrowski, kompleks osadniczy w Niezgodzie, pow. trzebnicki (osada i cmentarzysko, ryc. 3-6), podobnej wielkości zespół osadniczy w Kocinie, pow. ostrowski (ryc. 7, 8) oraz cmentarzysko w Świętoszynie, pow. milicki. Wszystkie te stanowiska cechowały się obecnością licznych, wyraźnie widocznych obcych elementów kulturowych (ze strefy nadłabskiej i reńsko-wezerskiej), a także importów rzymskich. Apogeum rozwoju osadnictwa w tej strefie przypadało na fazy B2–C2 okresu rzymskiego.

Równolegle prowadzono badania obejmujące mikroregion osadniczy zlokalizowany nad Odrą w okolicy Środy Śląskiej, m.in. z osadami w Przedmościu i cmentarzyskami w Słupie i Brodnie. Incydentalnie badano też stanowiska położone na Przedgórzu Sudeckim, jak np. Rusko k. Strzegomia.

W XXI w. natomiast podjęto badania terenowe w rejonie Głogowa, na stanowiskach z okresu rzymskiego, a przede wszystkim przedrzymskiego. Wymienić trzeba tu kompleks osadniczy o mieszanych, przeworsko-jastorfskich cechach kulturowych z Bytomina (Bytnika), pow. głogowski (ryc. 9). Dodać trzeba, że badania te realizował bardzo duży zespół badaczy, w skład którego wchodziłi liczni współpracownicy oraz doktoranci Zakładu Archeologii Barbaricum i Prowincji Rzymskich. Badania te zaowocowały kilkoma publikacjami, w tym monografią (Markiewicz, Błazejewski 2016).

Wspomnieć trzeba o działalności badawczej T. Gralaka. Przez kilka sezonów prowadził badania wykopaliskowe na grodzisku kultury Puchowskiej na Górze Grojec w Żywcu – stanowisku w skali kraju absolutnie wyjątkowym (Gralak 2019a). Jego aktywność skoncentrowana była także na opracowaniu materiałów z licznych stanowisk archeologicznych, w których badaniu brał udział. Na wyróżnienie zasługuje ogromna osada z okresu rzymskiego w Polwicy i Skrzypniku niedaleko Oławy (Gralak 2019b).

W ostatnich latach natomiast prowadzono także poszukiwania związane z hutnictwem żelaza, szczególnie skoncentrowane w dorzeczu Widawy. Przeprowadzono szeroko zakrojone prace terenowe we współpracy z zespołem badawczym prof. Michała Meyera z Freie Universität Berlin, które pozwoliły ustalić chronologię badanego kompleksu pracownianego w Pielgrzymowicach, pow. namysłowski, na wczesny okres rzymski (ryc. 10). Badania te były elementem wspólnie z niemieckimi kolegami realizowanego projektu „Die Anfänge der Eisenverhüttung in Mitteleuropa” (Lehnhardt *et al.* 2019).

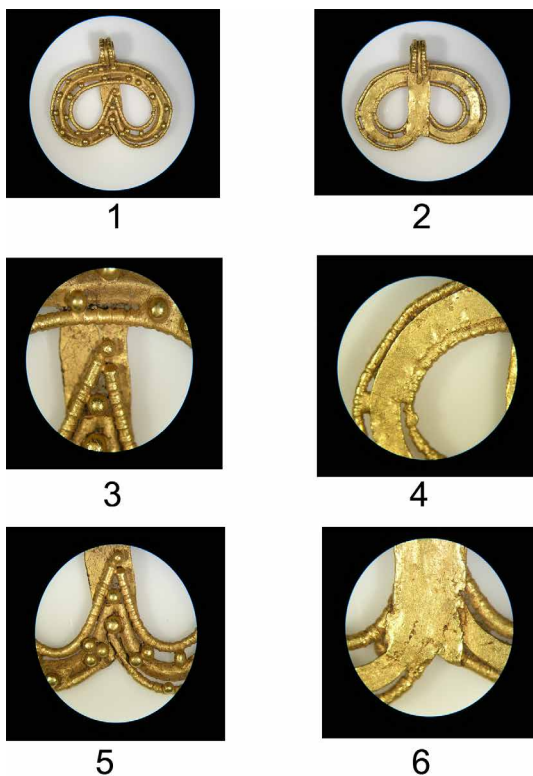
Ryc. 3. Niezgodą, pow. trzebnicki, stan. 1. Groby warstwowe kultury przeworskiej z okresu rzymskiego (wg Błażejowski 2007)

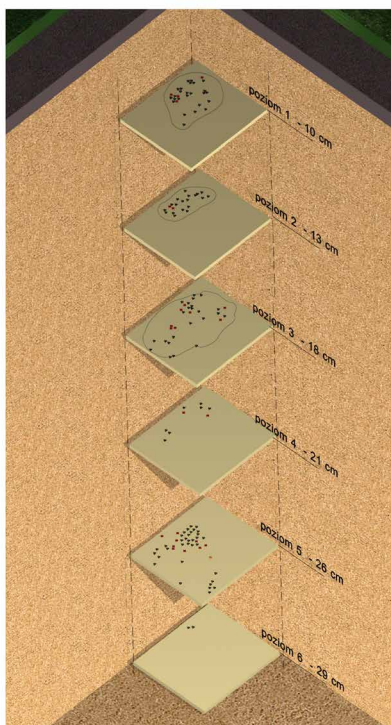
Ryc. 4. Kocina, stan. 2, pow. ostrowski. Fragmenty naczynia zdobiony ornamentem figuralnym wykonanym przy pomocy kółka zębatego (wg Błażejowski 2007)

Ryc. 5. Niezgoda, pow. trzebnicki, stan. 1. Naczynie z kanalikowym uchem, zdobione ornamentem brodawkowym z grobu kultury przeworskiej (wg Błażejewski 2007)

Ryc. 6. Niezgoda, pow. trzebnicki, stan. 1. Złota lunula (zawieszka) zdobiona filigranem i granulacją z grobu ciałopalnego kultury przeworskiej z okresu rzymskiego (wg Błażejewski 2007)

Ryc. 7. Kocina, pow. ostrowski, stan. 2.
Poziomy grobu warstwowego z okresu
rzymskiego (wg Błażejowski 2007)

Ryc. 8. Kocina, pow. ostrowski, stan. 5. Relikty pieca garncarskiego kultury przeworskiej.
Fot. W. Mirocha

Ryc. 9. Bytomin (Bytnik), pow. głogowski, stan. 6. Relikty obiektu z osady z okresu przedrzymskiego. Fot. A. Błażejowski

Ryc. 10. Pielgrzymowice, pow. namysłowski. Relikty pieca do wytopu żelaza z wczesnego okresu rzymskiego (wg Lehnhardt *et al.* 2019)

Kontynuowane także były prace poszukiwawcze w Przedgórzu Sudeckim i właściwych Sudetach, przy czym kierował nimi Marcin Bohr. Skupione były one m.in. w okolicy Jarowa oraz Przełęczy Lubawskiej i Kotlinie Kłodzkiej (Bohr 2012). Badacz ten uczestniczył także w licznych szerokopłaszczyznowych badaniach terenowych w obrębie Wrocławia, na stanowiskach Wrocław-Widawa 7 i 17 oraz Wrocław-Zakrzów, związanych z budową obwodnicy Wrocławia.

Podkreślić trzeba, że w ostatnim dziesięcioleciu zintensyfikowano w Instytucie studia nad kontaktami interkulturowymi. Dotyczy to m.in. aktywności kultury lateńskiej w Europie, w tym problemu obecności Celtów w dorzeczu Odry i Wisły, co stało się dzięki obecności w naszym zespole Przemysława Dulęby (Dulęba 2019). Szeroko pojętymi relacjami międzykulturowymi w epoce żelaza zajmuje się także Tomasz Gralak (2012).

Gdy chodzi o studia nad artefaktami pochodzącymi z omawianych tu okresów, podkreślić trzeba, że kontynuowano te wątki, które rozpoczął onegdaj nasz Nauczyciel, Prof. Stanisław Pazda. Były to w dużej mierze badania nad ceramiką warsztatową schyłku starożytności w Europie (Błazejewski red. 2008). W ostatnim czasie rozszerzono je także o badania laboratoryjne zabytków metalowych, przede wszystkim wykonanych z metali kolorowych.

Generalnie zatem obecne badania nad okresem lateńskim, wpływów rzymskich i wędrówek ludów prowadzone w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego skoncentrowane są na kilku podstawowych problemach. Pierwszy z nich to problematyka struktur osadniczych, ich przemian w kontekście kontaktów interkulturowych. Dotyczy to zarówno badań mikroregionów poszczególnych kultur archeologicznych, jak i całokształtu zagadnień związanych z osadnictwem na tle środowiska naturalnego. Drugi z nich, zajmujący równie ważne miejsce w aktywnościach badawczych, to kwestie eksploatacji środowiska, wydobywanie i przetwarzanie surowców, w tym przede wszystkim wydobywanie i przetwarzanie rudy żelaza. Kolejny nurt badań, wspomniany wyżej, to szeroko rozumiana problematyka związana z produkcją ceramiki warsztatowej, w tym stosowane techniki i technologie produkcji, ale także organizacja produkcji, pozyskiwanie i przetwarzanie surowców, zbytność i eksploatacja. Najbliższe lata przyniosą zapewne kontynuacje tych podstawowych kierunków badań terenowych i studyjnych, przy szerszym wykorzystaniu metod archeologii nieinwazyjnej i archeometrii.

Literatura

- Bednarek M. 1993. *Osada kultury laterńskiej na stan. 6 (25) w Roszowickim Lesie, gm. Cisek, woj. opolskie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis 1509, Studia Archeologiczne 24), 105-138.
- Błażejowski A. 2007. *Kultura przeworska a reńsko-wezerska strefa kulturowa*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis 2939, Studia Archeologiczne 39).
- Błażejowski A. 2008 (red.). *Ceramika warsztatowa w środkowoeuropejskim Barbaricum*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii.
- Bohr M. 2012. *Kotlina Kłodzka w okresie wpływów rzymskich i wczesnym okresie wędrówek ludów*, Silesia Antiqua 48, 65-93.
- Czerska B. 1970. *Sur le problème de l'habitat celtique en Haute Silésie*, Archaeologia Polona 12, 297-320.
- Dulęba P. 2019. *On the origins of La Tène Culture in Silesia*, (w:) C. Bockisch-Bräuer, B. Mühldorfer, M. Schönfelder (red.), *Die frühe Eisenzeit in Mitteleuropa. Early Iron Age in Central Europe*, Nürnberg: VKA-Kaboni (Beiträge zur Vorgeschichte der Nordbayern 9), 369-389.
- Gralak T. 2012. *Influence from the Danubian Zone of the Barbaricum on the Territory of Poland in the Late Antiquity*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis 3371, Studia Archeologiczne 42).
- Gralak T. 2019a *The settlement of the Púchov culture on Mount Grojec in Żywiec – production and exchange*, (w:) M. Karwowski, B. Komoróczy, P. Trebsche (red.) *Auf den Spuren der Barbaren – Archäologisch, Historisch, Numismatisch (Archäologie der Barbaren 2015)*. Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 60, 33-44. Brno.
- Gralak T. 2019b *Osadnictwo z późnego okresu wpływów rzymskich i początku okresu wędrówek ludów na stanowiskach Polwica 4 i 5 oraz Skrzypnik 8*, Archeologiczne Zeszyty Autostradowe, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Zeszyt 21. Wrocław.
- Lehnhardt E., Błażejowski A., Madera P., Meister J. 2019. *Pielgrzymowice – a Przeworsk Culture iron smelting site from the Roman Period in Silesia*, Przegląd Archeologiczny 67, 177-230.
- Markiewicz J., Błażejowski A. 2016 (red.). *Osada i cmentarzysko z epoki żelaza na stanowiskach Bytomin (Bytnik) 1 i 6*, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii.
- Martyniak G., Pastwiński R., Pazda S. 1997. *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Ciecierzynie, gmina Byczyna, woj. opolskie*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza „Sudety”.
- Pazda S. 1970. *Ze studiów nad kulturą wschodniopomorską na Dolnym Śląsku*, Archeologia Polski 15, 89-113.

- Pazda S. 1980. *Studia nad rozwojem i zróżnicowaniem lokalnym kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis 443, Studia Archeologiczne 10).
- Pazda S. 1994. *Brzeski rejon starożytnej metalurgii żelaza (IV-V w. n.e.)*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis 1595, Studia Archeologiczne 25).
- Pazda S. Sachanbiński M. 1991. *Problem eksploatacji, użytkowania i dystrybucji łupków kwarcytowych (kwarcowo-serycytowych) z rejonu Wzgórz Strzelińskich jako surowca do sporządzania oselek na Śląsku w starożytności*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis 1232, Studia Archeologiczne 20), 47-73.
- Trudzik Z. 1971. *Z problematyki garncarstwa okresu późnorzymskiego w świetle materiałów z osady we Wrocławiu-Karlówicach*, Silesia Antiqua 13, 179-183.

Badania nad archeologią wczesnego średniowiecza w Uniwersytecie Wrocławskim w ostatnim ćwierćwieczu

W wydanym w 1995 r. opracowaniu, podsumowującym pięć dekad działalności Katedry Archeologii w powojennym polskim Uniwersytecie Wrocławskim (1945-1995) znalazły się aż dwa artykuły traktujące o badaniach pracowników naszej jednostki nad wczesnym średniowieczem (Wachowski 1995; Jaworski 1995). W obu tych tekstach pojawiają się te same nazwiska badaczy, często występują odnośniki do tej samej naukowej literatury. Umieszczenie w książce dwóch merytorycznie ząbających się tekstów było zabiegiem celowym redaktorów książki. W działalności archeologów wrocławskich zajmujących się problematyką wczesnego średniowiecza, zresztą nie tylko reprezentujących tzw. archeologię uniwersytecką, już od pierwszych lat powojennych daje się zauważyć pewien swoisty dualizm. Nurt pierwszy to szeroko pojęte badania nad śląskim wczesnym średniowieczem, ukierunkowane na przedstawienie dostrzeganych podczas studiów terenowych i gabinetowych ogólnosłańskich zjawisk w możliwie szerokim polskim i środkowoeuropejskim kontekście kulturowym, ale też i politycznym. Nurt drugi – wydawałoby się znacznie węższy – to studia nad wczesnośredniowiecznym Wrocławiem, zarówno jego historycznym i kulturowym jądrem, tj. Ostrowem Tumskim, jak i całą mniej lub bardziej z tym ośrodkiem władzy związaną wczesnośredniowieczną wrocławską aglomeracją. W przypadku dociekań „wrocławskich” większą wagę przywiązywano do studiów źródłoznawczych (efektem badań nad kulturą materialną wczesnośredniowiecznego Wrocławia było powstanie przed 1995 r. wielu monograficznych ujęć różnych kategorii zabytków – wyrobów skórzanych, kościanych i rogowych, kamiennych i ceramicznych). Ujmowanie „osobno” Wrocławia i jego śląskiego zaplecza stanowiło zresztą paralelę do mających podobny charakter badań nad śląskim wczesnym średniowieczem podejmowanym przez historyków czy też historyków sztuki.

W podsumowaniu półwiecza działalności naszych uniwersyteckich archeologów-mediewistów można też zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt – stanowili oni trzy pokolenia badaczy: wykształconych na uniwersytetach przedwojennej Polski, którzy do badań nad wczesnym średniowieczem Śląska wprowadzili metody badawcze wypracowane w innych, nieraz terytorialnie bardzo odległych rejonach przedwrześniowej

Polski (jak np. Rudolf Jamka, Helena Cehak-Hołubowiczowa, Włodzimierz Hołubowicz), ich uczniowie (Józef Kaźmierczyk, Krzysztof Wachowski, Karol Bykowski), których zasługą było dostrzeżenie specyfiki wczesnośredniowiecznego górnego i środkowego Nadodrza, często wyraźnie różnej niż w innych regionach Polski, oraz „wchodzący” dopiero do działalności naukowej archeolodzy, których doktoraty powstawały u progu lat 90. XX w. (Aleksander Limisiewicz, Krzysztof Jaworski, Paweł Rzeźnik).

Ryc. 1. Recepta na ekstra dokumentację rysunkową, czyli Aleksandra Pankiewicza na grodzisku w Gilowie na Wzgórzach Niemczańskich. W rozebranych już po wykonaniu rysunku pięciu znaleziono jedną z najliczniejszych na ziemiach polskich serii ułamków naczyń typu bluczyńskiego (Made in Great Moravia). Lipiec 2005 r. Fot. K. Jaworski

W kolejnym ćwierćwieczu – przedstawionym w niniejszym szkicu – pojawili się w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego reprezentanci czwartego pokolenia badaczy początków średniowiecza: Aleksandra Pankiewicz (od 2010), Ewa Lisowska (od 2013) oraz zatrudniona czasowo w związku z realizacją grantu badawczego Sylwia Rodak (2016-2019). W dniu 1 grudnia 1999 r., w celu uzupełnienia kadry samodzielnych pracowników naukowych w Katedrze Archeologii UWrocław, którą planowano przekształcić w placówkę naukową o randze instytutu, w jej skład wszedł znakomity badacz wczesnośredniowiecznego Śląska i Łużyc, uczeń prof. W. Hołubowicza (magisterium) i prof. H. Cehak-Hołubowiczowej (doktorat), dr hab. Jerzy Łodowski (w 2000 r. uzyskał stanowisko profesora Uniwersytetu Wrocławskiego), wcześniej związany z Instytutem Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk

(1958-1978), a następnie, przez okres przeszło dwudziestu lat (1979-1999), dyrektor Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu (Bagniewski 2000, s.569; 2001, s. 627).

Ryc. 2. Prof. Jerzy Lodowski oprowadza po Niemcy uczestników międzynarodowej konferencji naukowej „Miejsce Sudetów w badaniach nad starszymi fazami wczesnego średniowiecza”. Wśród słuchających m.in. profesorowie Lech Parczewski i Krzysztof Wachowski oraz doktoranci z Brna, Krakowa i Wrocławia. Listopad 2006. Fot. K. Jaworski

Przekształcenie Katedry Archeologii w Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego nastąpiło, decyzją Rektora naszej Uczelni, w dniu 31 października 2000 r. Strukturę tej nowej uniwersyteckiej jednostki tworzyły trzy zakłady badawcze, wśród których był również kierowany przez Krzysztofa Wachowskiego Zakład Archeologii Średniowiecza (Bagniewski 2001, s. 627). Jego kadre tworzyli, oprócz Kierownika, Jerzy Lodowski oraz trzech adiunktów (doktorzy A. Limisiewicz – do 2010 r., K. Jaworski i P. Rzeźnik). W 2010 r. do tego zespołu dołączyła A. Pankiewicz, uczennica prof. K. Wachowskiego. Badaczem wczesnego średniowiecza był również K. Bykowski, formalnie pracownik techniczny Instytutu, jednak przez wiele lat (aż do przejścia na emeryturę w 2016 r.) uczestniczący w badaniach terenowych m.in. wrocławskiego Ostrowa Tumskiego. Niedługo po przejściu J. Lodowskiego na emeryturę w 2004 r., habilitację uzyskał K. Jaworski, na podstawie wydanej we Wrocławiu w 2005 r. książki *Grody w Sudetach (VIII-X w.)*.

W 2011 r. doszło do kolejnego przekształcenia struktury Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Dotychczasowy Zakład Archeologii Średniowiecza po-

dzielił się na dwa zakłady – Zakład Archeologii Historycznej, kierowany przez prof. K. Wachowskiego (od 2014 r. prof. J. Piekalskiego), i Zakład Archeologii Wczesnego Średniowiecza, którego kierownictwo powierzono K. Jaworskiemu. W skład tego zakładu w chwili jego ustanowienia wchodził również P. Rzeźnik (do 2013 r., kiedy przeszedł do Pracowni Propedeutyki Zabytku Archeologicznego przy Wydziale Sztuki i Ceramiki Akademii Sztuk Pięknych we Wrocławiu) oraz A. Pankiewicz. Stan osobowy zakładu uzupełniła w 2013 r. E. Lisowska, uczennica K. Jaworskiego. Ten trzyosobowy zespół współpracuje do dnia dzisiejszego, przy czym w latach 2016-2019 r. wsparła go S. Rodak, zatrudniona przy obsłudze merytorycznej grantu ministerialnego koordynowanego przez E. Lisowską.

Problematyka badawcza dotycząca wczesnego średniowiecza, podejmowana po 1995 r. najpierw w naszej Katedrze, a następnie w Instytucie, zasadniczo nie odbiega od wypracowanych we wcześniejszych dekadach kierunków dociekań naukowych. Również i obecnie, jeżeli słowo „obecnie” adekwatne jest do trwającego ćwierć wieku okresu, prowadzi się badania – tak terenowe, jak i gabinetowe – na obszarze praktycznie całego Śląska, ze szczególnym uwzględnieniem jego politycznego i kulturowego centrum, czyli wczesnośredniowiecznego Wrocławia. Zaznaczyć jednak trzeba, że w przeciwieństwie do lat 70. i 80. XX w., kiedy realizowane poza Wrocławiem badania wykopaliskowe skupiały się przede wszystkim w sudeckiej i podsudeckiej części Śląska (m.in. badania grodzisk i cmentarzysk w Gilowie, Niemczy, Dobromierzu i Rzymówce), po 1995 r. zwrócono też uwagę na naukowo nieco zaniedbane stanowiska znajdujące się w północnej części tej krainy historycznej, m.in. w rejonie Głogowa (grodzisko w Gostyniu oraz osady w Bieńkowie i Obiszowie, badane przez P. Rzeźnika, oraz grodzisko w Łozinie koło Długołęki, na którym swoje badania prowadzi A. Pankiewicz). W nurt ten włączyły się też terenowe badania weryfikacyjne osady w Wszemirowie koło Trzebnicy, realizowane przez doktoranta Marcina Paternogę, będące swoistym „powrotem” naszych uniwersyteckich archeologów na to stanowisko badane przez prof. J. Kaźmierczyka jeszcze na początku lat 60. XX w.

Niewątpliwie to jednak południowa, sudecka część Dolnego Śląska była główną areną naukowych penetracji archeologów z naszego Zakładu. W latach 1995-2006 kontynuowano, zapoczątkowane jeszcze w 1958 r. przez J. Kaźmierczyka, badania grodziska w Gilowie koło Niemczy, najlepiej rozpoznanego obiektu tego rodzaju na Śląsku, które w świetle danych uzyskanych podczas tych badań jawi się jako powstała u schyłku IX w. inwestycja z obcej inicjatywy, najpewniej wielkomorawskiej. Badania prowadzone były przez K. Jaworskiego przy wydatnej pomocy i zaangażowaniu doktorantów – M. Paternogi (1999-2001) i A. Pankiewicz (2004-2006). W 2005 r. rozpoczęto badania na innym naukowo cennym stanowisku z terenu Przedgórze Sudeckiego – wczesno- i późnośredniowiecznym założeniu obronnym na górze Gromnik koło

Strzelina. Podczas trwających do 2018 r. badań, realizowanych przez K. Jaworskiego, A. Pankiewicza i E. Lisowską, odkryto interesujące materiały wczesnośredniowieczne, w tym m.in. kilka metalowych zabytków proveniencji wielkomorawskiej, ale niejako „przy okazji” natrafiono na spektakularny zbiór elitarnych zabytków późnośredniowiecznych, pochodzących z zamku należącego w XV w. do jednej z najważniejszych na Śląsku rycerskiej rodziny Czirnow (von Czirn). Ważnym ustaleniem badawczym było też zakwestionowanie wprowadzonej przez historyków architektury do obiegu naukowego, budzącej prawdziwą sensację, tezy o obecności na Gromniku murowanej budowli przedromańskiej, wzniesionej przed końcem X w. – dwuabsydowej rotundy o genezie wielkomorawskiej lub wczesnoczeskiej. Badania archeologiczne wykazały, że obiekt tak interpretowany powstał dopiero ok. połowy XV w. (Jaworski, Pankiewicz 2010).

Na innych stanowiskach znajdujących się w południowej części Dolnego Śląska nie prowadzono już tego rodzaju wielosezonowych badań wykopaliskowych. Prace archeologiczne odbywały się m.in. na szczycie i stokach Ślęzy (A. Limisiewicz), na sudeckich grodziskach i osadach otwartych (m.in. Braszowice, Nowy Kościół, Polanica-Zdrój, Duszniki-Zdrój, Jelenia Góra-Grabarów, Pietrzyków, zespół grodzisk w rejonie Wąwozu Myśluborskiego; badania E. Lisowskiej, związane z realizacją projektowanej rozprawy habilitacyjnej i finansowane m.in. z grantów ministerialnych) oraz na obiektach wielofazowych (gród i zamek Stary Książ – badania K. Jaworskiego i A. Pankiewicza; zamek Homole koło Dusznik-Zdroju o najpewniej wczesnośredniowiecznej metryce – cały zespół Zakładu). Nie można w tym miejscu nie wspomnieć o pracach wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznych sudeckich stanowiskach grodowych, prowadzonych przez naszych doktorantów – Aleksandry Pankiewicz (doktorantki K. Wachowskiego), Sylwię Rodak (doktorantki K. Jaworskiego), Krzysztofa Fokta (doktorant J. Piekalskiego) i Pawła Samborskiego (uczeń K. Jaworskiego). Pierwsza z nich jest autorką monografii grodziska plemienia Ślęzan w Grodziszczu koło Świdnicy (Pankiewicz 2005), ponadto aktywnie uczestniczyła w ekspedycjach wykopaliskowych w Gilowie koło Niemczy, S. Rodak prowadziła badania na grodziskach w Bolkowicach-Gniewkowie koło Jawora i w Bolesławcu, K. Fokt na górnołużyckich grodziskach w Koźlicach i Tylicach koło Zgorzelca, zaś P. Samborski w Witostowicach na Wzgórzach Strzelińskich. Plonem tych badań było odkrycie nie tylko wielu interesujących zabytków ruchomych, ale także dokonanie znaczących korekt ich metryki, często istotnych także i dla historyków (uważany wcześniej za relikt odnotowanego w XII-wiecznych źródłach pisanych grodu w Bolesławcu nad Bobrem okazał się być pozostałością grodu użytkowanego w końcu IX-pocz. X w.). Podobne przesunięcia metryki badanych obiektów dotyczyły grodów w Bolkowicach (Gniewkowie), Jeleniej Górze-Grabarach i zamku Homole.

Odkrycie na kilku stanowiskach badanych przez nasz Zakład zabytków o proveniencji wielkomorawskiej, przy czym na grodzisku w Gilowie stanowią one najliczniejszą kolekcję na ziemiach polskich (w jej skład wchodzi nie tylko elitarne przedmioty metalowe, ale i egalitarne zabytki kamienne oraz ceramika), spowodowało, że problematyka przypadających na IX i pocz. X w. kontaktów interregionalnych Śląska i ziem położonych na południe od Karpat i Sudetów stała się jedną z wiodących w naszych dociekaniach badawczych, tak terenowych, jak i gabinetowych. W dyskusji nad tym zagadnieniem uczestniczyli K. Wachowski (m.in. 1997), K. Jaworski (m.in. 1997, 2001; 2005; 2009; 2014), P. Rzeźnik (1997; 1998; 2006) i A. Pankiewicz (m.in. 2012 i ostatnio: 2020). Pośrednim rezultatem tych odkryć było też naukowe odświeżenie problematyki wczesnośredniowiecznej Niemczy i ponowne zainteresowanie się kwestiami dotyczącymi osadnictwa plemiennego na Śląsku w VIII-X w. Spektakularne odkrycia zabytków pochodzenia wielkomorawskiego oraz czeskiego z czasów pierwszych Przemysławów na dolnośląskich stanowiskach dostrzeżone też zostały przez czeskich, morawskich i słowackich badaczy, związanych przede wszystkim z Uniwersytetami Masaryka w Brnie i Karola w Pradze oraz różnymi jednostkami Czeskiej Akademii Nauk (zob. m.in. Kouřil 2009; Kouřil, Tymonová 2013, s. 144 n.).

Ryc. 3. Wycieczka instytutowych wczesnośredniowieczników (pokój 309 w komplecie) na odkryte w maju 2006 r. grodzisko w Nowym Kościele na Pogórzu Kaczawskim. Kwiecień 2008 r. Paweł Rzeźnik i trzy ówczesne doktorantki (od lewej) Sylwia Rodak, Aleksandra Pankiewicz i Ewa Lisowska. Ta ostatnia kilka lat później – w 2014 i 2015 r. – prowadziła na tym obiekcie własne badania wykopaliskowe. Fot. K. Jaworski

Wczesnośredniowieczny Wrocław w badaniach pracowników Zakładu Archeologii Wczesnego Średniowiecza tylko pozornie nie stanowi tak wyraźnego pola badawczego, jak miało to miejsce w przypadku pięciu poprzednich dekad działalności naszej placówki. Rzeczywiście, trwające na Ostrowie Tumskim przez kilka następujących po sobie lat wielkopowierzchniowe ekspedycje archeologiczne (tak było chociażby w latach 1972-1978 i 1983-1990), to już raczej „archeologiczna przeszłość”, w nowych warunkach ekonomicznych chyba już nie do powtórzenia. Realizowane na Ostrowie Tumskim po 1995 r. wykopaliska były jednak prowadzone dość regularnie i zaowocowały szeregiem wydanych drukiem opracowań (w tym i publikacje książkowe; zob. m.in. Pankiewicz red. 2012, Limisiewicz, Pankiewicz red. 2015), jak i, niestety, nieopublikowanych prac doktorskich (praca dotycząca wykorzystania na Ostrowie Tumskim surowca kościanego i rogowego oraz chowu zwierząt w tym ośrodku osadniczym, napisana w 2008 r. przez Małgorzatę Romanow, doktorantkę J. Piekalskiego). Dużą uwagę poświęca się też na opracowanie materiałów pozyskanych jeszcze w trakcie badań wykopaliskowych wrocławskiej wyspy tumskiej, prowadzonych przez prof. J. Kaźmierczyka w latach 70. i 80. XX w. Wszystkie te materiały znajdują się w zbiorach naszego Instytutu. Zostały one przedstawione nie tylko w licznych artykułach, ale także w kilku monograficznych opracowaniach książkowych, pisanych również przez naszych doktorantów i dotyczących chociażby biżuterii szklanej (Pankiewicz *et al.* 2017), drewnianych naczyń (Rakoczy 2016) i tzw. niezależnych wyznaczników chronologicznych (Rodak 2016). Wiele wrocławskich zabytków kamiennych, wprowadzonych do literatury jeszcze przez J. Kaźmierczyka (1990), na nowo zinterpretowała w swojej wydanej drukiem rozprawie doktorskiej E. Lisowska (2013). Jest ona również autorką interdyscyplinarnego opracowania książkowego dotyczącego wykorzystania surowców skalnych Wzgórz Strzebińskich w pradziejach i średniowieczu (Lisowska 2017).

Podkreślić należy szeroką i wielowątkową współpracę naszego Zakładu z innymi placówkami naukowymi, nie tylko archeologicznymi. Współautorami prac dotyczących Ostrowa Tumskiego (ale też i innych badanych przez Zakład stanowisk) są m.in. historycy, petroarcheolodzy, antropolodzy, archeozoolodzy, archeobotanicy i przedstawiciele dyscyplin inżynieryjno-technicznych, reprezentujący różne wrocławskie i pozawrocławskie, w tym i zagraniczne, ośrodki naukowe.

Badania archeologiczne prowadzone we Wrocławiu lewobrzeżnym, będące od kilku dekad domeną naszych kolegów z Zakładu Archeologii Historycznej IA UW, z oczywistych względów również stanowią przedmiot zainteresowania badaczy wczesnego średniowiecza. W stratygraficznie najniższej zalegających nawarstwieniach osadniczych wielu wykopów znajdujących się w tej części stolicy Śląska występują zespoły zabytków o metryce wczesnośredniowiecznej. Stąd też autorami lub współautorami wielu opra-

cowań tych inwentarzy są pracownicy i doktoranci związani z Zakładem Archeologii Wczesnego Średniowiecza (wyroby kamienne, kościane i rogowce, zabawki, ceramika itp. opracowywane były przez doktorantki Izabelę Gomułkę i Kamilę Marcinkiewicz, a także przez E. Lisowską, A. Pankiewicz i K. Jaworskiego).

Ryc. 4. Krzysztof Jaworski na szczycie Krzyżowej Góry (354 m n.p.m.) na Wzgórzach Strzegomskich przy jedynym znanym z terenu Polski zespole rytów naskalnych przedstawiających plansze „młynka”. Kwiecień 2018 r. Fot. L. Jaworska

Współpraca z Zakładem Archeologii Historycznej przyniosła również jeszcze jeden ważny dla nas wczesnośredniowieczników efekt. Wzorując się na powstającej w tym zakładzie serii wydawniczej „Wratistavia Antiqua. Studia z Dziejów Wrocławia” (pierwszy tom z 1999 r. wydany został jeszcze w Katedrze Archeologii UWr), w 2015 r. zainaugurowana została analogiczna seria dotycząca wczesnego średniowiecza – „In pago Silensi. Wrocławskie Studia Wczesnośredniowieczne”, składająca się dotąd z czterech tomów. Mimo obecności w tytule serii znanego *passusu* z kroniki Thietmara *in pago Silensi* („w kraju Ślązan”), problematyka w niej podejmowana nie ogranicza się tylko do fazy plemiennej wczesnego średniowiecza i najbliższych okolic Wrocławia, lecz obejmuje znacznie szersze konteksty kulturowe, chronologiczne i terytorialne.

Niniejszy tekst wyraźnie unaocznia, że w działalności kadrowo dość skromnego Zakładu Archeologii Wczesnego Średniowiecza (jedynie trzy osoby skupione w instytutowym pokoju nr 309 budynku przy ul. Szewskiej 48) dużą rolę odgrywali i nadal odgrywają nasi doktoranci, aktywnie włączający się w działalność naukową naj-

pierw Katedry, później zaś Instytutu Archeologii UW. Uruchomione w 1988 r. studia doktoranckie (najpierw w ramach Instytutu Historycznego z pulą kilku miejsc dla doktorantów archeologii w ciągu roku akademickiego, zaś od 2008 r. funkcjonujące przy WNHIP UW Stacjonarne Studium Doktoranckie Nauk o Kulturze) przyniosły efekt w postaci przeszło dziesięciu obronionych dysertacji doktorskich dotyczących archeologii wczesnego średniowiecza. Większość tych prac obroniona została po 1995 r., najwcześniej praca Łukasza Koniarka *Uzbrojenie wczesnośredniowieczne na Śląsku*, pisana pod opieką naukową K. Wachowskiego (obrona w 1997 r.), jeszcze w Katedrze Archeologii. Pod opieką tego samego uczonego powstała praca doktorska Bogdana Bobowskiego *Przełom XIII wieku na Śląsku w świetle źródeł archeologicznych*, obroniona 15 października 2000 r., tj. na dwa tygodnie przed przekształceniem Katedry Archeologii w Instytut. Na następną pracę doktorską dotyczącą wczesnego średniowiecza czekaliśmy dosyć długo. Była to wspomniana już wcześniej praca M. Romanow *Gospodarcze znaczenie zwierząt w grodzie na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu. Chów, konsumpcja i wykorzystanie surowców pochodzenia zwierzęcego*, pisana pod opieką J. Piekalskiego i obroniona w 2008 r. Niedługo później, w marcu 2009 r. A. Pankiewicz obroniła pracę *Relacje kulturowe południowego Śląska i północnych Czech i Moraw w IX-X w. w świetle źródeł ceramicznych*, której promotorem był prof. K. Wachowski.

Wszystkie późniejsze ukończone i obronione rozprawy doktorskie powstały już po utworzeniu Zakładu Archeologii Wczesnego Średniowiecza. Stanowiły je następujące prace, wszystkie pisane pod opieką naukową Krzysztofa Jaworskiego (kolejno autor pracy, tytuł, rok obrony):

Sylwia Rodak *Podstawy datowania grodów z końca X - początku XIII wieku na Dolnym Śląsku* (2012),

Ewa Lisowska *Wydobycie i dystrybucja surowców kamiennych we wczesnym średniowieczu na Dolnym Śląsku* (2012),

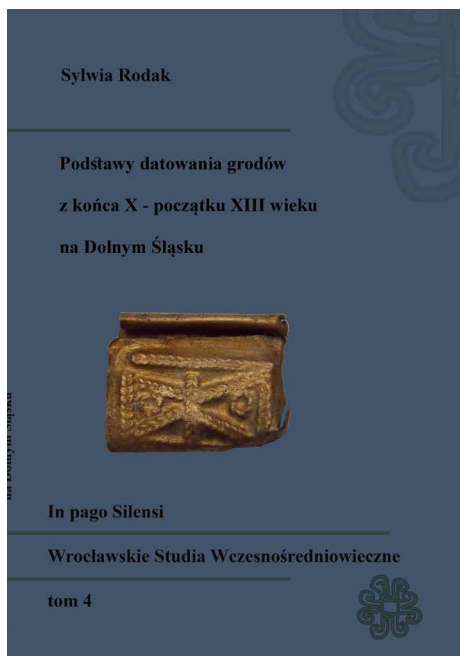
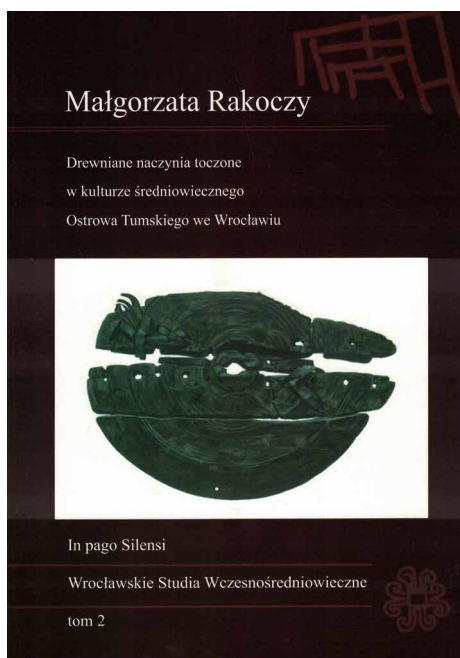
Bartłomiej Gruszka *Rozwój osadnictwa w starszych fazach wczesnego średniowiecza (VI-X wiek) na obecnym pograniczu dolnośląsko-wielkopolsko-łżyckim* (2014),

Ewelina Mikołajczak *Obróbka i użytkowanie krzemienia w Europie Środkowej we wczesnym średniowieczu* (2016),

Izabela Gomułka *Średniowieczne zabawki dziecięce z dorzecza Odry* (2017),

Kamila Marcinkiewicz *Przemiany wschodniej strefy Starego Miasta we Wrocławiu w XI-XVI wieku* (2017).

Ten sam promotor sprawował opiekę nad pracą doktorską pochodzącego z Mongolii Odpureva Gangkhuyaga *Sztuka społeczeństw koczowniczych Azji Centralnej w średniowieczu*, obronioną w 2015 r., która formalnie powstała nie w Instytucie Archeologii UW, lecz Instytucie Historii Sztuki naszego Uniwersytetu. Wątki wczesnośredniowieczne są w niej jednak mocno uwypuklone.

Ryc. 5. Cztery dotychczas wydane tomy serii „In pago Silensi. Wrocławskie Studia Wczesnośredniowieczne”, wydawanej w ZAWŚ od 2015 r. Fot. K. Jaworski

Wszelkiego rodzaju jubileusze skłaniają do refleksji, zarówno dłuższych, jak i tych bardziej zwięzłych. Tu wymienię te drugie: 75-lecie uniwersyteckiej archeologii we Wrocławiu i „wycięte” z tego długiego czasu ostatnie ćwierćwiecze, stanowią komplementarną całość. Bez zrębów pracy naukowej i dydaktycznej, przygotowanych przez dwa pierwsze pokolenia działających na naszej Uczelni archeologów wczesnego średniowiecza, nie byłoby takiego dzisiejszego stanu poznania tego okresu, jaki został przedstawiony w niniejszym, z konieczności bardzo lakonicznym szkicu. Dokonane w przeszłości odkrycia terenowe, zadokumentowane przed wieloma dziesiątkami lat, z pewnością będą jeszcze wielokrotnie przedmiotem prowadzonych już w przyszłości dociekań naukowych, w toku których niektóre ustalenia naszych nauczycieli – najczęściej słuszne – będzie można jeszcze bardziej doprecyzować. Przyszłe zaś badania, obejmujące merytorycznie nowe zagadnienia i prowadzone na nierozpoznanych wcześniej stanowiskach archeologicznych, obok zastosowanych w ich trakcie dopiero w ostatnich latach wypracowanych procedur postępowania metodologicznego i analitycznego, z pewnością zawierać będą pewne swoiste piętno „wrocławskiej szkoły archeologii wczesnego średniowiecza”.

Literatura

- Bagniewski Z. 2000. *Z działalności Katedry Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego w roku 1999*, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 42, 567-574.
- Bagniewski Z. 2001. *Z działalności Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego w roku 2000*, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 43, 627-633.
- Jaworski K. 1995. *Ostrów Tumski we Wrocławiu – 50 lat badań Katedry Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego*, (w:) Z. Bagniewski (red.), *Pięćdziesiąt lat Katedry Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Katedra Archeologii (Monografie archeologiczne, tom pierwszy – nienumerowany), 103-114.
- Jaworski K. 2001. *Elemente der großmährischen Kultur in der Burgwällen Südniederschlesiens*, (w:) L. Galuška, P. Kouřil, Z. Měřínský (red.), *Velká Morava mezi Východem a Západem, Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, Uherské Hradiště, Staré Město 28.9.-1.10.1999*. Brno: Archeologický Ústav AV ČR (Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17), 185-207.
- Jaworski K. 2005. *Grody w Sudetach (VIII-X w.)*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii.
- Jaworski K. 2009. *Problematyka Czech i Moraw w pracach archeologów polskich*, (w:) M. Borák, R. Gładkiewicz (red.), *Česká polonistika a polská bohemistika na přelomu století. Czeska polonistika i polska bohemistika na przełomie stuleci*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 37-48.

- Jaworski K. 2014. *Christian Great Moravia and Silesian Lands at the turn of the 9th and 10th centuries*, (w:) P. Kouřil (red.), *The Cyril and Methodius Mission and Europe. 1150 Years Since the Arrival of the Thessaloniki Brothers in Great Moravia*. Brno: The Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, 172-180.
- Jaworski K., Pankiewicz A. 2010. *Eine Zwei-Apsiden-Rotunde auf dem Berg Gromnik in Niederschlesien. Ein Sakralobjekt großmährischer Herkunft oder eine spätmittelalterliche Bauhybride?*, (w:) L. Polaček, J. Maříková-Kubková (red.), *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice VII*. Brno: Archeologický Ústav AV ČR (Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17), 345-365, Tabl. 26-27.
- Kaźmierczyk J. 1990. *Kamień w kulturze Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu w wiekach X-XIII*. Wrocław-Warszawa: Uniwersytet Wrocławski; Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Kouřil P. 2009. *Česká archeologická produkce ve vztahu k Polsku od paleolitu po vrcholný středověk*, (w:) M. Borák, R. Gładkiewicz (red.), *Česká polonistika a polská bohemistika na přelomu století. Česka polonistika i polska bohemistika na przełomie stuleci*. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta, 21-36.
- Kouřil P., Tymonová M. 2013. *Slovanský kostrový mohylník ve Stěbořicích*. Brno: Archeologický Ústav AV ČR (Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 34).
- Limisiewicz A., Pankiewicz A. (red.) 2015. *Kształtowanie się grodu na wrocławskim Ostrowie Tumskim. Badania przy ul. św. Idziego*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (In pago Silensi. Wrocławskie Studia Archeologiczne 1).
- Lisowska E. 2013. *Wydobycie i dystrybucja surowców kamiennych we wczesnym średniowieczu na Dolnym Śląsku*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii.
- Lisowska E. 2017. *Skatły Wzgórz Strzelińskich w dawnej gospodarce*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii.
- Pankiewicz A. 2005. *Grodziszczce. Wczesnośredniowieczne grodzisko plemienne na Przedgórzu Sudeckim*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis 2768, Studia Archeologiczne 37).
- Pankiewicz A. 2012. *Relacje kulturowe południowego Śląska i północnych Moraw i Czech w IX i X wieku w świetle źródeł ceramicznych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis 3372, Studia Archeologiczne 43).
- Pankiewicz A. 2020. *Pottery at the Borderland. Southern influences in Silesia and Lesser Poland in 9th and 10th century*. Wrocław: Yellow Point Publications.
- Pankiewicz A. (red.) 2012. *Nowożytny cmentarz przy kościele św. Piotra i Pawła na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu (1621-1670)*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (Wratislavia Antiqua 17).

- Pankiewicz A., Siemianowska S., Sadowski K. 2016. *Wczesnośredniowieczna bizuteria szklana z głównych ośrodków grodowych Śląska (Wrocław, Opole, Niemcza)*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (In pago Silensi. Wrocławskie Studia Wczesnośredniowieczne 3).
- Rakoczy M. 2016. *Drewniane naczynia toczone w kulturze średniowiecznego Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (In pago Silensi. Wrocławskie Studia Wczesnośredniowieczne 2).
- Rodak S. 2017. *Podstawy datowania grodów z końca X-początku XIII wieku na Dolnym Śląsku*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (In pago Silensi. Wrocławskie Studia Wczesnośredniowieczne 4).
- Rzeźnik P. 1997. Wznowienie badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Gostyniu, gm. Gaworzyce, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 39, 263-286.
- Rzeźnik P. 1998. *Paciorki szklane z wczesnośredniowiecznego grodziska w Gostyniu na Dolnym Śląsku*, (w:) H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński (red.), *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*. Poznań: Wydawnictwo PTPN, 380-391.
- Rzeźnik P. 2006. *Problem tezauryzacji mis żelaznych typu śląskiego w świetle studiów źródłoznawczych tzw. skarbów jednorodnych*, Fontes Archaeologici Posnanienses 42, 175-204.
- Wachowski K. 1995. *Uniwersytecka archeologia wczesnego średniowiecza we Wrocławiu, w latach 1945-1995*, (w:) Z. Bagniewski (red.), *Pięćdziesiąt lat Katedry Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Katedra Archeologii (Monografie archeologiczne, tom pierwszy – nienumerowany), 93-102.
- Wachowski K. 1997. *Śląsk w dobie przedpiastowskiej: studium archeologiczne*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.

Archeologia historyczna (1995-2020)

Od nieformalnego Zespołu do Zakładu Archeologii Historycznej

W latach 1995-1998, jeszcze w ramach Katedry Archeologii, skonsolidował się nieformalny Zespół do badań nad późnym średniowieczem (Krzysztof Wachowski, Cezary Buśko i Jerzy Piekalski). Zorganizowano wówczas pod kierunkiem K. Wachowskiego, który w 1990 r. przeszedł z Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk do Katedry Archeologii, i opublikowano materiały z trzech konferencji: *Miasto* (1995), *Zamek* (1996) i „*Rewolucja*” *XIII wieku* (1998). Spotkania te miały niebywały odzew, jeśli zważyć, że zainteresowanie archeologów późnym średniowieczem w Polsce było w tym czasie niewielkie. Odtąd problematyka miejska, w jej najróżniejszych aspektach, stała się głównym tematem i dominuje do dnia dzisiejszego. Choć trzeba przyznać, że już w latach 60. XX w. prof. Józef Kaźmierczyk prowadził badania na terenie Starego Miasta we Wrocławiu, ale w tytule dwutomowego opracowania wyników nie pojawił się termin „późne średniowiecze”. W 1996 r. J. Piekalski uzyskał stypendium Alexandra von Humboldta, co zaowocuje nie tylko habilitacją, ale także ścisłymi kontaktami z archeologami niemieckimi, pozyskaniem najnowszej literatury i in. Na rok 1999 przypada utworzenie (także nieformalne) Zespołu do badań średniowiecznego i nowożytnego Wrocławia. Katedrę Archeologii reprezentowali K. Wachowski, J. Piekalski i C. Buśko, a Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk prof. Lech Leciejewicz i prof. Marta Młynarska-Kaletynowa (przewodnicząca). Podjęto wówczas brzemienne w skutki decyzję o wydawaniu serii „*Wratislavia Antiqua*”. Redaktorem naczelnym został K. Wachowski, a pierwszy tom ukazał się już w 1999 r. Dotąd wydano 23 tomy, dostępne także w internecie. Ponadto Zespół organizuje do dziś cieszące się dużą popularnością cykliczne spotkania z wystąpieniami badaczy różnych specjalności zarówno z Wrocławia, jak i gości z Polski i zagranicy.

W 2000 r. habilituje się J. Piekalski, ponadto zatrudniony zostaje Jerzy Lodowski, co niebawem umożliwia przekształcenie Katedry Archeologii w Instytut Archeologii, a w 2001 r. utworzenie Zakładu Archeologii Średniowiecza pod kierownictwem

K. Wachowskiego, który zasadniczo kończy swoje zainteresowania wczesnym średniowieczem książką *Śląsk w dobie przedpiastowskiej* (Wachowski 1997 i 2000). W 2002 r. K. Wachowski uzyskał trzyletnie subsydium profesorskie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej, co umożliwiło m.in. ufundowanie stypendiów dla młodych badaczy, dofinansowanie wydawnictw, zakup aparatury i in. Działając nadal nieformalnie, Zespół wydaje 5 tomów (nr 2-6) serii *Wratislavia Antiqua*, podejmujących głównie tematykę centrów miejskich, przełomu nowożytnego i wyjątkowo wsi.

Ryc. 1. Prof. dr hab. Krzysztof Wachowski na spotkaniu JM Rektora prof. dr hab. Adama Jezierskiego z pracownikami Uniwersytetu Wrocławskiego odchodzącymi na emeryturę. Fot. z zasobów Uniwersytetu Wrocławskiego

W 2005 r. odszedł z Zakładu C. Buśko, a zatrudnieni zostają Borys Paszkiewicz, który otwiera w Instytucie nowy kierunek badań – numizmatykę, oraz Lech Marek, co z kolei pozwala na podjęcie kolejnego nowego kierunku badań – bronzoznawstwa. W tym samym roku J. Piekalski uzyskuje tytuł profesora. To silne wzmocnienie kadrowe umożliwia utworzenie w 2011 r. Zakładu Archeologii Historycznej, którego obsada w pewnym okresie przedstawia się imponująco: trzech profesorów zwyczajnych i jeden adiunkt. W omawianym okresie ukazało się 12 tomów serii „Wratislavia Antiqua” (nr 7-18), poświęconych głównie problematyce miejskiej oraz obrządkowi pogrzebowemu. W 2013 r. K. Wachowski publikuje nowatorską książkę poświęconą średniowiecznej symbolice świeckiej w Polsce (Wachowski 2013).

W 2014 r. K. Wachowski przechodzi na emeryturę (ryc. 1), a kierownictwo Zakładu obejmuje J. Piekalski. Jednocześnie zatrudniony zostaje Paweł Duma. W tym samym roku książka J. Piekalskiego zwycięża w corocznym konkursie Złota Seria Uniwersytetu Wrocławskiego (Piekalski 2014), a L. Marek powołany zostaje na sekretarza serii „Acta Militaria Mediaevalia”, najlepszego w Polsce pisma bronioznawczego, jednocześnie Instytut Archeologii UWrocław zostaje współwydawcą tej serii. W latach 2014-2018 ukazuje się kolejnych 5 tomów serii „Wratislavia Antiqua”, której ostatni (23) tom pod red. J. Piekalskiego i K. Wachowskiego, to monumentalna wręcz, dwutomowa praca (1216 stron) blisko 30 autorów, będąca pokłosiem badań na placu Nowy Targ we Wrocławiu (Piekalski, Wachowski red. 2018). Z tej okazji Muzeum Archeologiczne we Wrocławiu zorganizowało, przy aktywnym współudziale J. Piekalskiego i K. Wachowskiego, czasową wystawę, której otwarcie połączono z promocją wspomnianego opracowania (ryc. 2). W 2019 r. L. Marek habilituje się i w tym samym roku uzyskuje stypendium Polsko-Amerykańskiej Komisji Fulbrighta. Obecnie w Zakładzie Archeologii Historycznej zatrudnionych jest dwóch profesorów zwyczajnych (B. Paszkiewicz, J. Piekalski), jeden dr hab. (L. Marek) i jeden adiunkt (dr P. Duma). Osiągnięcia badaczy Zakładu Archeologii Historycznej, o komplementarnych zainteresowaniach, sprawiają, że jest to wiodąca placówka w Polsce.

Ryc. 2. Jerzy Piekalski, Krzysztof Wachowski i Maciej Trzciński na otwarciu wystawy „Wrocławski Nowy Targ. Rytm rozwoju miasta na kulturowym pograniczu” w Muzeum Miejskim Wrocławia. Fot. T. Gąsior

Ryc. 3. Jerzy Piekalski z grupą studentów na badaniach wykopaliskowych. zamku Chojnik.
Fot. Andrzej Ciosański

Ryc. 4. Zabytki z badań terenowych lewobrzeżnego Wrocławia z lat 1995-2020: a – falsyfikat tłoka pieczętnego Henryka IV Probusa z lat 1288-1290; b – bulla papieża Benedykta XI z 1304 r.; c – plombownica; d – odważniki. Fot. (c, d) J. Sawicki

Promocja młodych badaczy

Mimo ogromnego zaangażowania organizacyjnego, któremu poświęcić należało czas i energię (K. Wachowski w latach 1993-2002 przez kadencję był prodziekanem i przez dwie dziekanem Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych, a J. Piekalski od 2002 r., z jedną przerwą, kieruje Instytutem), od samego początku w Zakładzie promowano młodych archeologów. Większość prac zbiorowych powstała z dużym udziałem magistrów, doktorantów i doktorów, nie tylko tych zatrudnionych w Instytucie. Dwie prace magisterskie i 10 doktorskich zostało opublikowanych. K. Wachowski wypromował 13 doktorów, J. Piekalski – 9 i B. Paszkiewicz – 2. W wyniku porozumienia między badaczami z Pragi, Niemiec i Wrocławia, od 2006 roku odbywają się rotacyjnie w każdym z tych krajów spotkania doktorantów (Trójkąt doktorancki). Pominąwszy stypendialne wyjazdy unijne, dzięki kontaktom zawartym przez J. Piekalskiego na stypendium Humboldta, doktoranci wyjeżdżali na różnego typu pobyty do placówek niemieckich. Ponadto, jak wspomniano, K. Wachowski był beneficjentem Subsydium profesorskiego FNP, co umożliwiło m.in. ufundowanie kilku stypendiów dla młodych badaczy oraz dofinansowanie kilku badań i publikacji w Instytucie. Wszystko to powoduje, że Zakład nigdy nie miał kłopotów z naborem młodej kadry, a część młodych badaczy zatrudnił Instytut PAN we Wrocławiu, Politechnika Wrocławska, Instytut Archeologii Czeskiej Akademii Nauk w Pradze, Uniwersytet Jagielloński oraz Uniwersytet Zielonogórski.

Kierunki badań

Do węzłowych kierunków badań realizowanych w Zakładzie zaliczyć należy: miasto, kulturę materialną, obrządek pogrzebowy, pobożność, bronzoznawstwo, symbolikę i numizmatykę (zob. B. Paszkiewicz w tym tomie). Te główne kierunki są z jednej strony stale uzupełniane o kwestie szczegółowe, z drugiej obejmują coraz większy zakres chronologiczny. W pewnym stopniu przedmiotem zainteresowania jest także castellologia (J. Piekalski, L. Marek) (ryc. 5) i ostatnio także archeologia krajobrazu historycznego (J. Piekalski; por. np. Piekalski red. 2017; 2020).

Miasto. Szerzej zajmowano się następującymi problemami: geneza, lokalacja, miasto „wczesne” a lokacyjne, infrastruktura, działka, dom i jego wnętrze, życie codzienne, analizy porównawcze średniowiecznych miast na terenach między Renem a Wisłą (szczególnie J. Piekalski). Badania w tym zakresie oparto na szeroko zakrojonych pracach wykopaliskowych Starego Miasta we Wrocławiu oraz na studiach gabinetowych w macierzystej Uczelni oraz w innych uniwersytetach Europy Środkowej. Miały one charakter zespołowy, udokumentowany wspólnymi publikacjami w serii „Wratislavia

Antiqua”, podkreślony także kilkoma monografiami autorskimi (Piekalski, Wachowski red. 2018 – tam dalsza literatura).

Ryc. 5. Zabytki z badań terenowych lewobrzeżnego Wrocławia z lat 1995-2020: a – figurka Madonny z Dzieciątkiem; b – figurka Dzieciątka Jezus; c – znak pielgrzymi Trzech Króli z Kolonii; d – zapinka w kształcie krzyża. Fot. (a, c, d) J. Sawicki

Kultura materialna. Badania nad kulturą materialną prowadzi w Instytucie każdy archeolog, jednak w największym stopniu K. Wachowski, który opracował wiele kategorii zabytków. Obecnie nastał czas na monografie poszczególnych rzemiosł, gdyż dysponujemy tylko pełniejszym opracowaniem kaffi z 1995 r. (Dymek 1995) i szklarstwa z 2005 r. (Biszkont 2005). Tymczasem nastąpił wyraźny przyrost materiałów, który pozwala na opracowanie warsztatów produkcji np. figurek glinianych (Głogów, Wrocław, Dzierżoniów), ceramiki zdobionej nakładką (Głogów, Wrocław, Brzeg, Bolesławiec), dzbanuszków typu *Hansekanne* (Legnica, Wrocław). Niedawno opublikowano zidentyfikowany warsztat artystycznych wyrobów skórzanych w Nysie (Wachowski, Krawczyk 2019). W mniejszym zakresie prowadzono także badania nad piśmiennic-

twem, dzieciństwem, elementami rodzimymi i obcymi, w tym głównie porównania ze strefą hanzeatycką (J. Piekalski, K. Wachowski; por. np.: Wachowski, Witkowski 2003; Wachowski 2011; Piekalski, Wachowski 2012; 2013; 2017).

Luksus, standard i ubóstwo. We wczesnym średniowieczu możliwe były studia praktycznie wyłącznie nad wyposażeniem zmarłych na cmentarzyskach wiejskich. W późnym średniowieczu sytuacja niejako się odwraca: wyposażenie w grobach zanika, a kultura miast jest bogata. Opublikowano już kilka artykułów na ten temat (m.in.: Piekalski, Wachowski 2004), ale dzięki grantowi uzyskanemu przez J. Piekalskiego, w przygotowaniu jest obszerne opracowanie tego tematu z udziałem wielu autorów (por. zestawienie grantów w rozdziale 13, poz. 51).

Handel. Badania nad handlem we wczesnym średniowieczu i sporadycznie także w późnym średniowieczu prowadził od lat K. Wachowski, czego efektem było wiele artykułów. Jednak obszerne studium, w którym wskazano m.in. na różnice między wczesnym i późnym średniowieczem powstało dopiero we współautorstwie z B. Paszkiewiczem w 2018 r. (Paszkiewicz, Wachowski 2018)

Miłość dworna. Zagadnieniem tym zajmował się w kilku artykułach przede wszystkim K. Wachowski (m.in.: Wachowski 2007), natomiast symbolikę miłości dwornej na uzbrojeniu omawia L. Marek (Marek 2017).

Obrządek pogrzebowy. Dla wczesnego średniowiecza dysponujemy nie tylko licznymi artykułami, ale także monografią (Wachowski 1975). Kiedy w latach 90. zaczęto badać na dużą skalę cmentarzyska miejskie archeolodzy byli często bezradni, gdyż pochówki nie zawierały wyposażenia i nie można ich było datować. Niezbędne było wypracowanie nowych metod, co częściowo przedstawiono w artykule z 2002 r. (Wachowski 2002). Pojawiły się jednak nowe wyzwania, jak m.in. pochówki protestantów, pochówki odrzuconych, co znalazło wyraz w publikacjach m.in. K. Wachowskiego i P. Duma (por. np.: Wachowski red. 2014; Duma 2019).

Pobożność. Inspiracją do podjęcia tej problematyki było odkrycie na pl. Nowy Targ plakietki pielgrzymiej z przedstawieniem św. Bartłomieja i św. Jadwigi, jedynego dotąd znaleziska w Europie. Początkowo ukazało się kilka artykułów uwzględniających także znaleziska z całej Polski (K. Wachowski), a po odkryciach na pl. Nowy Targ kilkudziesięciu dalszych znaków pielgrzymich możliwe było powstanie obszerniejszego studium na ten temat obejmującego także dewocjonaalia (Sawicki, Wachowski 2018 – tam dalsza literatura). Aktualnie prowadzone są prace nad wykorzystaniem pobożności jako źródła do badań nad zróżnicowaniem społecznym mieszczan w XV-XVIII w. (K. Wachowski).

Symbolika. To stosunkowo nowy kierunek badań, zainicjowany serią artykułów i uwieńczony książką (Wachowski 2013). Wzbudził duże zainteresowanie nie tylko wśród archeologów, ale także, a może nawet bardziej, wśród historyków.

Bronioznawstwo. Badania nad wczesnośredniowiecznym uzbrojeniem koncentrowały się głównie na opracowaniu poszczególnych kategorii zabytków (K. Wachowski, L. Marek; por. np.: Wachowski 2001; Marek 2008; 2017). Prace te, w odniesieniu do późnego średniowiecza i nowożytności prowadzone są nadal, ale doszły nowe wyzwania, jak archeologia pól bitewnych, symbolika uzbrojenia i in. Udało się też poszerzyć współpracę z badaczami o bronzioznawców brytyjskich i amerykańskich (L. Marek).

Badania terenowe na obszarze lewobrzeżnego Wrocławia miały przeważnie charakter szeroko płaszczyznowy i dostarczyły obfitych materiałów, których skromny wybór prezentujemy na ryc. 6-8.

Ryc. 6. Zabytki z badań terenowych lewobrzeżnego Wrocławia z lat 1995-2020: a – dzbanuszek typu *Hansekanne*; b – szklanica.
Fot. (a) J. Sawicki

Ryc. 7. Zabytki z badań terenowych lewobrzeżnego Wrocławia z lat 1995-2020: a – aplikacja, para pod drzewem miłości; b – fragment sprzączki do pasa; c – dzban grupy Falkego; d – bukłak.
Fot. (a, b, d) J. Sawicki

Ryc. 8. Zabytki z badań terenowych lewobrzeżnego Wrocławia z lat 1995-2020: a – świecznik; b – kołtka; c – akwamila; d – aplikacja, herb Królestwa Czech. Fot. (a, b, c, d) J. Sawicki

Podsumowując można śmiało powiedzieć, że było to pod każdym względem znakomite ćwierćwiecze dla archeologii późnego średniowiecza i nowożytności. Udało się stworzyć we Wrocławiu wiodący ośrodek w Polsce, prowadzący nie tylko szeroko płaszczyznowe badania terenowe w mieście, ale także szybko je publikujący.

Wybór literatury

- Biszkont J. 2005. *Późnośredniowieczne szklarstwo na Śląsku*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (*Wratislavia Antiqua* 7).
- Duma P. 2019. *Profane Death in Burial Practices of a Pre-Industrial Society: A study from Silesia*. Oxford: Archaeopress Archaeology.
- Dymek K. 1995. *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie*. Wrocław: Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych.

- Marek L. 2008. *Broń biała na Śląsku*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (Wratislavia Antiqua 10).
- Marek L. 2017. *Średniowieczne uzbrojenie Europy Łacińskiej jako Ars Emblematica / Mediaeval Arms and Armour in Latin Europe as Ars Emblematica*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (Wratislavia Antiqua 22).
- Paszkwicz B., Wachowski K. 2018. *Nowa postać handlu (XIII-XIV wiek). Przykład Wrocławia*. (w:) J. Piekalski, K. Wachowski (red.), *Rytm rozwoju miasta na kulturowym pograniczu. Studium strefy placu Nowy Targ we Wrocławiu / The Rythm of the City Development at the Cultural Frontier Study of Nowy Targ Square Zone in Wrocław*, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (Wratislavia Antiqua 23: 2), 500-538.
- Piekalski J. 2004. *Wczesne domy mieszczan w Europie Środkowej. Geneza – funkcja – forma*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Piekalski J. 2014. *Praga, Wrocław i Kraków. Przestrzeń publiczna i prywatna w czasach średniowiecznego przelotu*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Złota Seria Uniwersytetu Wrocławskiego 8).
- Piekalski J. (red.) 2017. *Wleński mikroregion osadniczy w X-XVIII wieku. Przemiany krajobrazu kulturowego*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii.
- Piekalski J. (red.) 2020. *Historyczny krajobraz kulturowy zachodnich Sudetów. Wstęp do badań*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii.
- Piekalski J., Wachowski K. 2004. *Standard i luksus w średniowiecznym Wrocławiu: możliwości identyfikacji*, *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 53, 77-95.
- Piekalski J., Wachowski K. 2012. *Kindheit und Jugend. Ausbildung und Freizeit im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Wrocław (Breslau)*, (w:) M. Gläser (red.), *Kindheit und Jugend, Ausbildung und Freizeit*. Lübeck: Verlag Schmidt-Roemhild (Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum 7), 335-348.
- Piekalski J., Wachowski K. 2013. „Rodzime i obce” w krajobrazie kulturowym średniowiecznych ziem polskich / „Domestic and foreign” in cultural landscape of mediaeval Polish grounds, *Archaeologia Historica Polona* 21, 127-169.
- Piekalski J., Wachowski K. (red.) 2018. *Rytm rozwoju miasta na kulturowym pograniczu. Studium strefy placu Nowy Targ we Wrocławiu / The Rythm of the City Development at the Cultural Frontier Study of Nowy Targ Square Zone in Wrocław*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (Wratislavia Antiqua 23: 1, 2).
- Sawicki J., Wachowski K. 2018. *Akcesoria pielgrzymie i dewocjonalia*, (w:) J. Piekalski, K. Wachowski (red.), *Rytm rozwoju miasta na kulturowym pograniczu. Studium strefy placu Nowy Targ we Wrocławiu / The Rythm of the City Development at the Cultural Frontier Study of Nowy Targ Square Zone in Wrocław*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (Wratislavia Antiqua 23: 2), 719-746.

- Wachowski K. 1975. *Cmentarzyska doby wczesnopiastowskiej na Śląsku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wachowski K. 1997. *Śląsk w dobie przedpiastowskiej: studium archeologiczne*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
- Wachowski K. 2000. *Schlesien in vorpiasticher Zeit*, Dortmund, Forschungsstelle Ostmitteleuropa. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Wachowski K. 2001. *Elementy rodzime i obce w uzbrojeniu wczesnośredniowiecznym na Śląsku*, *Folia Archaeologica* 23, 153-176.
- Wachowski K. 2002. *Problematyka cmentarzy przykościelnych w średniowiecznym Wrocławiu*, (w:) C. Buśko, J. Klápště, L. Leciejewicz, S. Moździoch (red.), *Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej*. Wrocław-Praha: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Archeologický ústav AV ČR, 113-122.
- Wachowski K. 2007. *Mon Cor Plesor. Symbolika przedstawień i napisów na średniowiecznych wyrobach kultury materialnej*, (w:) S. Rosik, P. Wiszewski (red.), *Cor hominis. Wielkie namiętności w dziejach, źródłach i studiach nad przeszłością*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis 3049, Historia 176), 254-279.
- Wachowski K. 2011. *Blisko i daleko od morza. Kultura materialna miast hanzeatyckich*, (w:) M. Adamczewski (red.), *Europa w średniowieczu: przemiany strukturalne: podmioty i przedmioty w badaniach historycznych*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 125-160.
- Wachowski K. 2013. *Emblemata mediaevalia profana. Przykład Polski*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Wachowski K. (red.) 2014. *Cmentarz Salwatora. Pierwsza nekropolia wrocławskich protestantów*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (Wratislavia Antiqua 21).
- Wachowski K., Krawczyk M. 2019. *Nyski warsztat artystycznych wyrobów skórzanых w XIV-XV wieku*, *Nyskie Szkice Muzealne* 12, 67-97.
- Wachowski K., Witkowski J. 2003. *Wrocław wobec Hanzy*, *Archeologia Polski* 48: (1-2), 201-221.

Pracownia Archeologii Pozaeuropejskiej

Od roku 2015 w strukturze Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego funkcjonuje Pracownia Archeologii Pozaeuropejskiej. Jednakże badania poza Europą zostały zainicjowane już w roku 1997 przez Jana M. Burdukiewicza, który zrealizował prace na znajdującym się na pustyni Negev w Izraelu stanowisku Bizat Ruhama. Dotyczyły one technokompleksu mikrolitycznego z wczesnego plejstocenu (Burdukiewicz, Ronen 2000). Natomiast wraz z zatrudnieniem w roku 2007 Józefa Szykalskiego w Zakładzie Epoki Kamienia rozpoczęły się systematyczne badania w krajach pozaeuropejskich. W roku 2015 ze struktury Zakładu Archeologii Epoki Kamienia została wydzielona Pracownia Archeologii Pozaeuropejskiej, która oprócz kształcenia w ramach studiów licencyjnych i magisterskich, realizuje projekty naukowe na trzech kontynentach. Dotychczas prowadzono badania na obszarze Afryki Saharyjskiej (Sudan, Egipt), Ameryki Południowej (Kolumbia, Peru), i Azji (Mongolia, Wietnam).

Archeologia Afryki Saharyjskiej

Udział Instytutu Archeologii w badaniach na obszarze Sahary Wschodniej został zainicjowany w roku 2006 w ramach badań Połączonej Ekspedycji Prahisterycznej (Combined Prehistoric Expedition – CPE) na obszarze Pustyni Zachodniej w Egipcie, kierowanej wówczas przez prof. Romualda Schilda z IAiE PAN. W latach 2006-2009 prace realizowano na obszarze Nabta Playa, około 150 km na zachód od miejscowości Abu Simbel. Koncentrowały się one na zagadnieniach najwcześniejszego zasiedlenia obszarów pustynnych we wczesnym holocenie przez społeczności kultury El Adam (Jórdeczka *et al.* 2011; 2013; 2015).

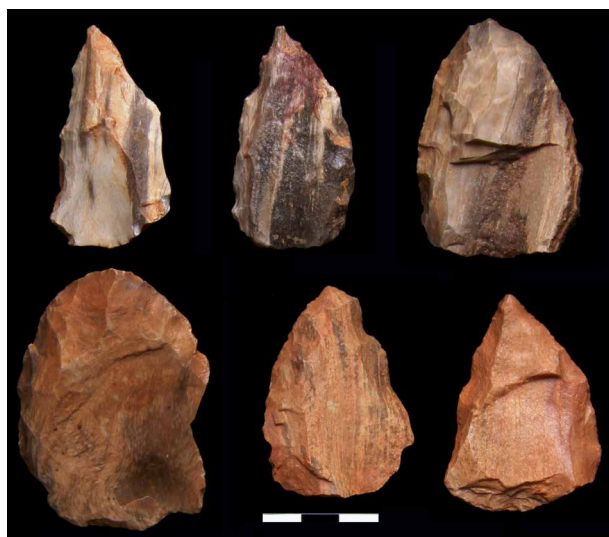
W 2010 roku zespół badawczy CPE kierowany przez prof. Jacka Kabacińskiego z IAiE PAN zrealizował też badania powierzchniowe na obszarach egipskich oaz Fara, Baharija, Fayum oraz na wybranych terenach półwyspu Synaj (Kabaciński *et al.* 2015). Zaangażowanie Instytutu Archeologii UW w badania CPE na terenie Egiptu trwa do chwili obecnej. Aktualnie, po sezonach terenowych w Bargat El Shab na Pu-

styni Zachodniej, trwają prace gabinetowe nad podsumowaniem charakteru osadnictwa paleolitycznego.

Od 2009 roku Instytut Archeologii zaangażowany jest w prace archeologiczne na terenie Sudanu (Masojć, Paner 2014). W ramach współpracy z Muzeum Archeologicznym w Gdańsku realizowane są badania powierzchniowe i wykopaliskowe na terenie pustyni Bayuda (ryc. 1, 2), zajmującej areał zakola Nilu w północnym Sudanie, rejestrując liczne pozostałości osadnictwa paleolitycznego oraz precyzując jego chronologię (Masojć *et al.* 2017a; Masojć 2018).

Ryc. 1. Pustynia Bayuda w Sudanie. Charakterystyczny krajobraz suchych dolin rzecznych (wadis) otoczonych ostańcami wulkanicznymi. Fot. M. Masojć

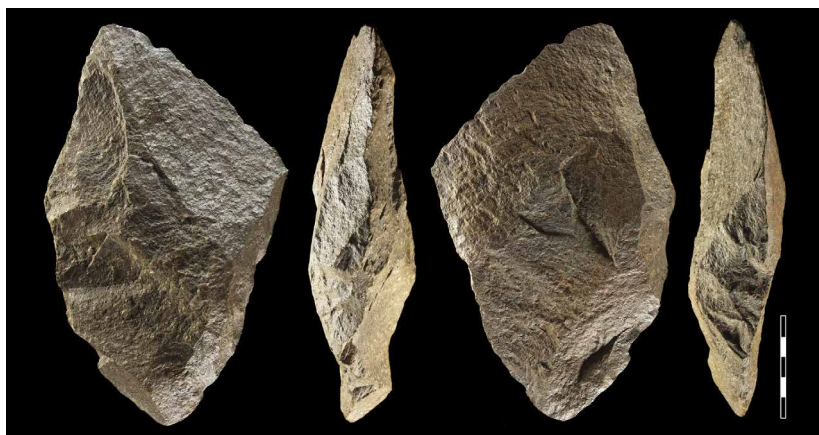

Ryc. 2. Lewaluaskie rdzenie typu nubijskiego ze stanowiska BP177 datowanego na ok. 60 tys. lat (wg Masojć *et al.* 2017)

Kolejny etap prac badawczych naszej uczelni na obszarze Afryki Saharyjskiej wyznacza projekt określany w skrócie jako EDAR („Eastern Desert Atbara River”), a dotyczący najwcześniejszego osadnictwa ludzkiego na terenie wschodniej Sahary, jak również zagadnienia migracji z Afryki do Eurazji (ryc. 3, 4). Jest on realizowany wspólnie z Uniwersytetem Dwoch Nilów w Chartumie, w ramach wspólnego zadania badawczego (Masojć *et al.* 2019a). Dane chronologiczne uzyskane w projekcie ustalają najstarsze jak dotąd ślady *Homo erectus* na wschodniej Saharze na około pół miliona lat temu i jednocześnie wskazują na jego ciągłą obecność aż do okresu około 150 tysięcy lat temu. Przez większą część tego okresu ostatni *Homo erectus* egzystowali na tych terenach obok archaicznych przedstawicieli *Homo sapiens*. Notabene w projekcie EDAR odkrytych zostało również wiele świadectw aktywności właśnie *Homo sapiens*, związanych z tzw. środkową epoką kamienia (MSA – *Middle Stone Age*), datowanych na okres w przedziale 130-70 tysięcy lat temu.

Ryc. 3. Stanowiska paleolityczne związane z kulturą aszelską badane na Pustyni Wschodniej w Sudanie. Po lewej: stanowisko EDAR 7 – najstarszy horyzont kulturowy wschodniej Sahary datowany na około pół miliona lat. Po prawej: eksploracja dolnego horyzontu osadniczego datowanego na około 200 tys. lat na stanowisku EDAR 135. Fot. M. Masojć

Ryc. 4. Odłupkowy rozłupiec aszelski wykonany w technice Kombewa ze stanowiska EDAR 6 na Pustyni Wschodniej datowany na około pół miliona lat. Fot. M. Jórdeczka

Badania projektu „*Homo erectus* na szlaku ku Eurazji. Aglomeracja stratyfikowanych stanowisk tradycji aszelskiej na Pustyni Arabskiej w Sudanie” sfinansowane zostały przez Narodowe Centrum Nauki w ramach grantu w konkursie OPUS 10 (nr 2015/19/B/HS3/03562). Strona internetowa projektu: <http://sudan.archeo.uni.wroc.pl/>.

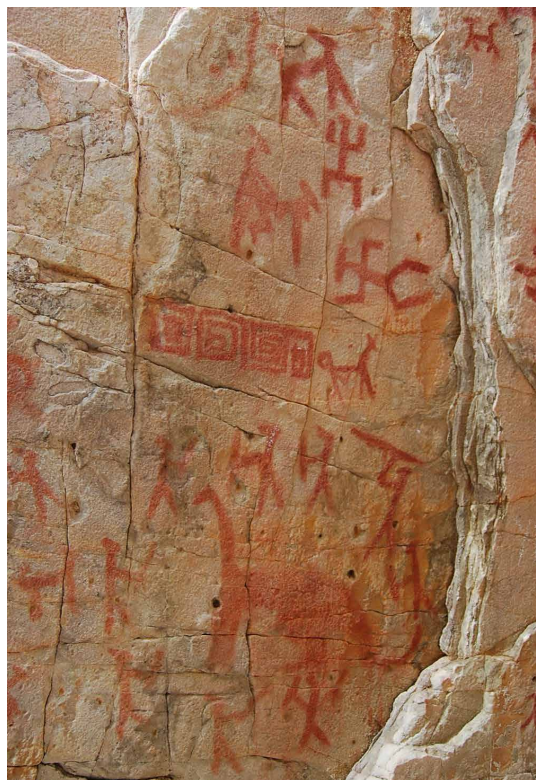
Zaangażowanie Pracowni Archeologii Pozaeuropejskiej w badania na terenie Sudanu przyniosło dodatkowo realizację w naszym Instytucie jeszcze jednego projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki. Projekt dotyczący osadnictwa prahistorycznego na terenie pustyni Bayuda, kierowany przez dr. hab. Henryka Panera z Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, jest obecnie w trakcie realizacji.

Archeologia Nowego Świata

Wrocławska *Alma Mater*, obok Uniwersytetów Warszawskiego i Jagiellońskiego, jest uczelnią, w której studia magisterskie pozwalają specjalizować się w archeologii obu Ameryk. Dalszy rozwój naukowy umożliwiają studia doktoranckie. Od roku 2008 Instytut Archeologii prowadzi badania naukowe w Kolumbii i Peru. Uczestniczą w nich pracownicy, doktoranci i studenci wrocławskiej uczelni oraz przedstawiciele innych ośrodków naukowo-badawczych kraju i zagranicy. Dotychczasowe badania w Ameryce Południowej finansowane były z grantu 7 Programu Ramowego Unii Europejskiej (MIRG-CT-2007-209938), dotacji Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, grantu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz darowizny Fundacji Banku Zachodniego WBK (Program *Santander Universidades*), a także ze środków statutowych Uniwersytetu Wrocławskiego.

Dotychczas zrealizowano prace w górnym odcinku doliny Magdaleny (Kolumbia), na wschodnich stokach Andów peruwiańskich (Cajamarca i Amazonia) oraz w basenie jeziora Titicaca (ryc. 5). Jednak najbardziej intensywne i kompleksowe badania dotyczące społeczności prekolumbijskimi prowadzono na południowym krańcu Peru, w regionie określanym jako Extremo Sur/Costa Extremo Sur. Koncentrowały się one w strefie wysokogórskiej pogranicza Peru/Chile, zlewisku Rio Tambo oraz w dolinach rzek Sigwas, Quilca, Camaná i Atico. Ich problematyka dotyczyła zmian środowiskowych w dolinach rzecznych regionu *Valles Occidentales* oraz ich wpływu na rozwój społeczności. Zakres chronologiczny obejmował okres od końca plejstocenu po epokę kolonialną. W trakcie badań udokumentowano przebieg zasiedlania i opuszczania przez ludność prekolumbijską poszczególnych stref klimatyczno-wysokościowych regionu. Zdefiniowano też funkcjonujące tam niegdyś społeczeństwa (kultury archeologiczne), ich pozycję chronologiczną oraz charakteryzujący je materiał zabytkowy (Szykulski *et al.* 2015; 2016).

Jako szczególnie istotne należy uznać wyniki prac, realizowanych nieprzerwanie od roku 2008, w strefie wysokogórskiej Extremo Sur oraz w delcie Rio Tambo.

Ryc. 5. Wschodnie stoki Andów peruwiańskich (Yamón, Cajamarca). Prekolumbijskie malowidła naskalne, prawdopodobnie schyłek epoki preceramicznej. Fot. J. Szykalski

Badania w strefie wysokogórskiej

Najintensywniejsze badania koncentrowały się w górnym odcinku zlewiska Tambo, obejmującym zróżnicowany topograficznie obszar, rozciągający się od leżącego na wysokości 4400 m n.p.m. jeziora Jucumarini, po wieś Crucero (3850 m n.p.m.). Na obszarze tym zarejestrowano kilka stanowisk otwartych oraz czterdzieści jaskiń i nisz skalnych *abrigos* z reliktnymi potwierdzającymi obecność społeczności zbieracko-łowieckich epoki preceramicznej (ryc. 6). Odkryto też wychodnię surowca służącego do wytwarzania narzędzi kamiennych. Większość stanowisk usytuowana była nieco powyżej dna doliny, co gwarantowało łatwy dostęp do wody oraz możliwość polowania na żerującą zwierzynę. Część stanowisk znajdowała się u szczytu doliny, bezpośrednio poniżej pampy, którą przemieszczały stada jeleni andyjskich *Hippocamelus antisensis* i wielbłądowatych (guanako, wigoń).

W trakcie badań na stanowiskach odnotowano dużą ilość odpadów po produkcji wyrobów kamiennych oraz ponad 400 narzędzi, głównie ostrzy i drapaczy, do wytwarzania których używano chalcedon, krzemień i jaspis. Znaleźiska pochodzą z okresu

od przełomu plejstocenu i holocenu (ok. 9 000/8 000 lat p.n.e.) po koniec epoki preceramicznej: połowa/koniec II tys. p.n.e. (Szykowski *et al.* 2014).

Ryc. 6. Obszar poniżej jeziora Jucumarini. Widok z abrigo Collantane 3 na dolinę porośniętą roślinnością typu *bofedal*, występującą powyżej 3800 m. n.p.m. Fot. J. Szykowski

Szczególnie istotne dla badań nad najstarszymi społecznościami regionu były wyniki wykopalisk prowadzonych w niszy skalnej Crucero 3, gdzie odkryto dwa pochówki myśliwych wraz z wyposażeniem oraz częściowo zachowane szkielety dwóch innych osobników (ryc. 7). Datowanie radiowęglowe szczątków wskazuje na okres 4700-4500 p.n.e. Jednocześnie badania kości potwierdziły, że stan zachowania kolagenu pozwala na przeprowadzenie analiz, których wynik może odpowiedzieć na szereg pytań dotyczących ludności uczestniczącej w zasiedleniu Ameryki Południowej; analizy przeprowadziło Laboratorium Kopalnego DNA Uniwersytetu w Poznaniu oraz laboratorium Uniwersytetu w Sztokholmie

Podczas badań wokół Crucero 3 udokumentowano też, funkcjonującą w XVII wieku, hiszpańską kopalnię złota i miedzi oraz budowlę służące do sortowania urobku i przechowywania cennego kruszcu (Szykowski *et al.* 2016, s. 43). Natomiast w trakcie prac archeologicznych wokół jeziora Jucumarini odkryto niszę skalną (Bertani 1) z malowidłami, związanymi ze społecznościami zbieracko-łowieckimi epoki preceramicznej. Jednakże najwięcej stanowisk z malarstwem naskalnym zarejestrowano poza

doliną Tambo, podczas badań prowadzonych na pograniczu Peru/Chile i w zlewisku Rio Atico.

Ryc. 7. *Abrisgo* Crucero 3. Widok stanowiska w trakcie prac archeologicznych w roku 2011.
Fot. J. Szykowski

Prace na pograniczu Chile i Boliwii prowadzono w dolinach górskich wokół miejscowości Vilavilani, gdzie udokumentowano nisze *abrigos* z barwnymi malowidłami. Podobne wyniki uzyskano podczas rozpoznania w regionie wysokogórskim zlewiska Rio Atico. Tematyka odkrytych malowideł dotyczy polowań oraz obrzędów/rytuałów, prawdopodobnie związanych z magią łowiecką. Na większości przedstawień pierwszoplanową rolę odgrywają zwierzęta, a w dalszej kolejności ludzie (ryc. 8). Natomiast motywy geometryczne mają charakter drugorzędny (Szykowski *et al.* 2020).

Badania wskazują, że większość malowideł powstawała sukcesywnie, to znaczy w odstępach czasowych. Niejednokrotnie dokonywano przemalowań i zamalowywania wyobrażeń lub domalowywano kolejne motywy, stosując odmienną technikę malarstwa i odmienną kolorystykę. Obserwuje się superpozycję (nakładanie się) wyobrażeń, potwierdzające następstwo czasowe ich wykonania. O różnych okresach zasiedlania stanowisk świadczą też zróżnicowanie znajdujących tu narzędzi kamiennych.

Obserwacje odnoszące się do następstwa powstawania kolejnych przedstawień oraz analizy dotyczące technik wykonania poszczególnych partii malowideł pozwoliły zdefiniować główne style/etapy malarstwa jaskiniowego, zdające się odpowiadać kolejnym

etapom rozwoju społeczności myśliwych i zbieraczy tej części strefy wysokogórskiej Andów. Jednak, pomimo różnic w stylistyce i hierarchii elementów kompozycji malarskich (zwierzę, człowiek), stwierdzamy, że zaobserwowane style/maniery malarstwa naskalnego dotyczą tej samej tematyki; polowania lub chwytania zwierzyny w matnię. Niewątpliwie twórcy tych dzieł żyli w różnych okresach epoki preceramicznej. Jednakże wszyscy oni należeli do społeczności zbieracko-łowieckich, o zbliżonym trybie życia i w podobny sposób postrzegających rzeczywistość.

Ryc. 8. Region Vilavilani Abrigo Canastón 7. Malowidła naskalne społeczności zbieracko-łowieckich Fot. J. Szykowski

Nowy etap rozwojowy społeczności prekolumbijskich na południowych krańcach Peru rozpoczyna się wraz z pojawieniem się w dolinach rzecznych tego obszaru rolników i rybaków, posiadających umiejętność wytwarzania ceramiki. Początek tego procesu był zróżnicowany czasowo w poszczególnych dolinach rzecznych regionu.

Prace archeologiczne w delcie Rio Tambo

Prowadzone w latach 2009-2016 badania na lewobrzeżnym skraju delty Rio Tambo potwierdziły funkcjonowanie na tym obszarze dotychczas nieznannej społeczności wczesnoceramicznej, bazującej na gospodarce rolniczo-rybackiej. Jej wyznacznikiem są materiały definiowane jako Islay, zarejestrowane na cmentarzysku El Pino 7, gdzie odkryto ponad sto nienaruszonych kontekstów grobowych (Szykowski *et al.* 2015; 2016).

Zmarłych pochowano w jamach o owalnym kształcie, bez obudowy kamiennej lub drewnianej, a ciała owijano w warstwy tekstyliów lub maty trzcinowej, tworzących tzw. *fardo funerario* (ryc. 9). Niekiedy *fardo funerario* tworzył zawój z sieci (rybackiej?). Oprócz ceramiki groby zawierały wyroby z miedzi, narzędzia kamienne, korale z muszli i kamieni ozdobnych. Występują też łuki, kołczany, strzały, buzdygany (Szykulski 2017). Głowy osobników skierowane były na południe i częstokroć owinięte rodzajem turbanów, podobnych do tych z kopców grobowych Faldas de Morro i Alto Ramirez regionu Arica w pñ. Chile. Niekiedy głowy mężczyzn chronione były kaskiem wykonanym z warstw sfilcowanej wełny wzmocnionej kawałkami gałęzi. Na powierzchni cmentarzyska znaleziono fragmenty ceramiki późnej Nasca, co sugeruje wymianę z odległymi obszarami, acz należy podkreślić, że w kontekstach sepulkralnych z El Pino 7 materiały Nasca nie wystąpiły.

Ryc. 9. Delta Rio Tambo.
Pochówek kultury Islay
z cmentarzyska El Pino 7
Fot. J. Wanot

Analiza materiałów wskazuje, że Islay należy do długiej tradycji rozwojowej wczesnoceramicznych społeczności prekolumbijskich południowej części wybrzeża Peru i północnego Chile. Należą do niej takie zjawiska jak Faldas de Morro z Arica/Chi-

le, Huaracane i Algodonal z Osmore-Moquegua oraz La Ramada/Siguas 3 z doliny Sigwas (Szykalski 2017). Wyniki datowań radiowęglowych są stosunkowo późne, umieszczając Islay w przedziale III-IX wiek n.e. (Wczesny Okres Przejściowy – Środkowy Horyzont). Datowania te wyznaczają koniec funkcjonowania w tej części Peru wczesnych społeczności rolniczo-ceramicznych. Nie ma dowodów, że Islay weszła w interakcję z późniejszą chronologicznie społecznością reprezentowaną przez materiały Tiahuanaco/Tiwanaku, której obecność w delcie Tambo potwierdziły wyniki wykopalisk na jednym z cmentarzysk regionu.

Podczas badań, prowadzonych przez ekspedycję archeologiczną Uniwersytetu Wrocławskiego na lewobrzeżnym skraju delty Tambo, odkryto cmentarzysko La Pampilla 1 z kontekstami sepulkralnymi Tiwanaku (ryc. 10). Najczęściej występującą konstrukcją grobową są owalne szyby o ścianach szalowanych murami, wykonanymi z otoczków. Odmienne typy konstrukcji wykazują pochówki dzieci, gdzie oprócz grobów szybowych praktykowano też składanie zwłok w jamie, z ułożonym wokół kręgiem kamieni. We wszystkich przypadkach zmarłych chowano w pozycji siedzącej z kolanami podciągniętymi pod brodę (tzw. pozycja embrionalna). Zwłoki krępowano powrozami, o czym świadczą zachowane ich pozostałości oraz odciski widoczne na kościach długich szkieletu i zachowanych fragmentach tkanki.

Ryc. 10. Delta Rio Tambo Prace wykopaliskowe na cmentarzysku Tiwanaku La Pampilla 1.
Fot. J. Wanot

Na ofiary grobowe składały się jedno lub dwa naczynia oraz drewniane łyżki, kościane szydła, pojemniki z tykwy i paciorki z chryzokoli. Zarejestrowana w obrębie

cmentarzyska ceramika jest charakterystyczna dla wyrobów garncarskich Tiwanaku. Podstawowymi formami są dzbanki o kulistym lub wydłużonym kształcie, naczynia donicowate oraz *keros* (Szykulski *et al.* 2014, s. 76). Wśród tych ostatnich, oprócz wyrobów o „standardowych” wymiarach, odnajdujemy też egzemplarze znacznie przekraczające wymiary naczyń z okresu państwa Tiwanaku, znajdowanych na obszarze Altiplano i w dolinie Osmore-Moquegua. Zarejestrowano też naczynia zoomorficzne o charakterze obrzędowym w formie czarek, tzw. *incensario* (kadzidło), ze znajdującym się na wylewie plastycznym wyobrażeniem głowy ptaka drapieżnego.

Reasumując, wyniki wykopalisk na cmentarzysku La Pampilla 1 potwierdzają funkcjonowanie na obszarze delty Rio Tambo społeczności reprezentowanej przez materiały Tiwanaku-Tumilaca, będące wyznacznikiem okresu, który nastąpił po upadku państwa Tiwanaku w basenie jeziora Titicaca i związanej z tym faktem tzw. drugiej diaspory. Jednocześnie datowania ¹⁴C wskazują, że miało to miejsce w XII-XIII wiek n.e., nie odbiegając tym samym od datowań uzyskanych dla materiałów Tiwanaku-Tumilaca z doliny rzeki Osmore-Moquegua (Szykulski *et al.* 2016; 2020a).

La Pampilla 1 jest jak dotychczas jedynym dużym cmentarzyskiem społeczności Tiwanaku-Tumilaca odkrytym na wybrzeżu Pacyfiku. Jednocześnie jest to jedyne stanowisko tego rodzaju odkryte na północ od dorzecza Osmore-Moquegua. Obecność tych materiałów w dolinie Tambo stanowi podstawę do refleksji i weryfikacji koncepcji odnośnie charakteru i zasięgu ekspansji oraz oddziaływań zjawiska Tiwanaku na południowych krańcach Peru.

Archeologia Azji

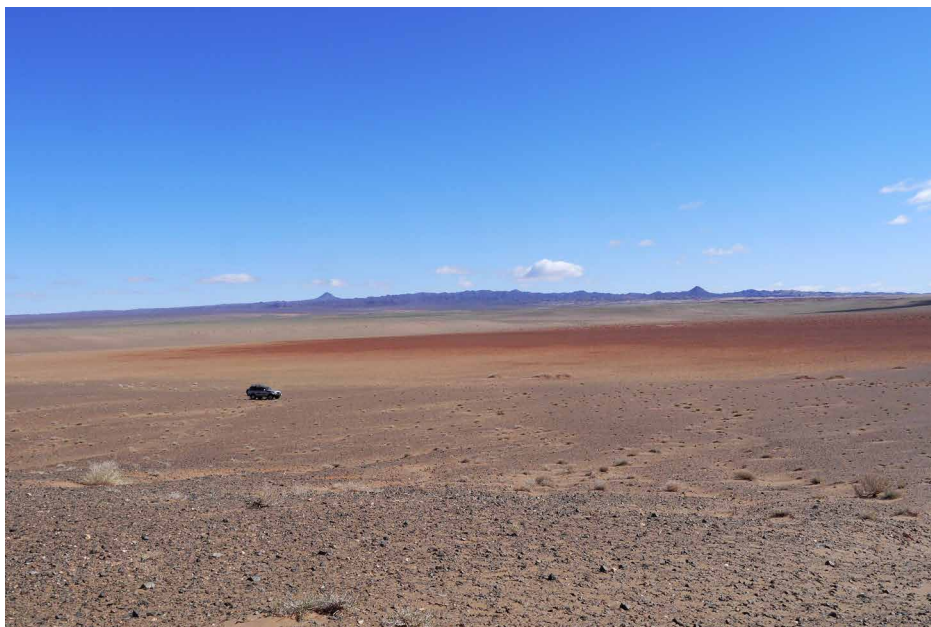
Badania Projektu Gobi

Rekonesansem archeologicznym w roku 2015 zostały zainicjowane badania polsko-mongolskiego Projektu Gobi. Prace archeologiczne objęły blisko 5 tysięcy km², zlokalizowanych na pograniczu aimagów Ömnögovii i Övörkhangaï (Masojć *et al.* 2017b; Szykulski, Masojć 2020). Jest to obszar położony pomiędzy południowym krańcem Ałtaju Gobijskiego, utworzonym przez masyw *Arts Bogdyn Nuruu*, a południowym przedgórzem Ałtaju określanym jako *Barrun Sahyany Nuruu*. Tematyka projektu dotyczy historii rozwoju społeczności plejstocenu i wczesnego holocenu na półpustynnym obszarze styku masywu Ałtaju Gobijskiego i pustyni Gobi. Badania prowadzono przy współpracy Mongolskiej Akademii Nauk, Mongolskiego Uniwersytetu Edukacyjnego, Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Muzeum Archeologicznym w Gdańsku.

Rekonesans wokół stanowisk w Tsakhiurtyn Hondi (ang. Flint Valley), badanych jeszcze w XX wieku przez mongolsko-rosyjsko-amerykańską ekspedycję kierowaną

przez A.P. Dereviankę, potwierdził, że Flint Valley jest rozległą wychodnią surowca otoczoną gęstą siecią prahistorycznego osadnictwa. Przez tysiąclecia zbierano tu i obrabiano materiał krzemienisty, dystrybuując produkty obróbki do stanowisk osadniczych. W toku badań w roku 2016 zarejestrowano liczne stanowiska nad brzegami nieistniejących obecnie zbiorników wodnych. Największa koncentracja wystąpiła wzdłuż południowej linii brzegowej *Talingaryn Shal*, gdzie zarejestrowano pozostałości obozowisk związanych głównie z paleolitem środkowym oraz neolitem (ryc. 11). Prace potwierdziły również penetrację ówczesnych społeczności w głąb dolin górskich, znajdujących się na północnych stokach *Arts Bogdyn Nuruu*. Podczas badań w obrębie doliny *Khutul usny* Ałtaju Gobijskiego odkryto depozyt składający się z 11 rdzeni z czerwono-brązowego jaspisu (Masojć *et al.* 2019b).

W 2019 roku Instytut Archeologii uzyskał fundusze na kontynuacji badań wokół Tsakhiurtyń Hondi. Badania projektu „Wokół Tsakhiurtyń Hondi. Badania epoki kamienia pogranicza Ałtaju i Pustyni Gobi w Mongolii” finansowane będą przez Narodowe Centrum Nauki w ramach grantu w konkursie OPUS 17 (nr 2019/33/B/HS3/01113). Przewidziany na lata 2020-2022 okres realizacji projektu zapewne zostanie wydłużony z uwagi na zaistniałą od roku 2020 sytuację epidemiologiczną, która uniemożliwia prowadzenie prac terenowych w Mongolii.

Ryc. 11. Obszar nieistniejącego zbiornika wodnego *Talingaryn Shal*. W głębi samochód ekspedycji archeologicznej UW. Fot. J. Szykowski

Archeologia Wietnamu

Badania archeologiczne na obszarze Wietnamu, w prowincji Hoa Binh, zostały zainicjowane w roku 2019, w oparciu o umowę pomiędzy Instytutem Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego a wietnamskimi instytucjami naukowymi: Centre for Southeast Asian Prehistory of Vietnam, Research Association of Southeast Asia, Vietnam oraz Instytutem Archeologii Wietnamskiej Akademii Nauk. Etap wstępny projektu dotyczył analiz materiałów muzealnych (stanowisk jaskiniowych w Xiom Trai i Du Sang) oraz badań sondażowych na stanowisku jaskiniowym Hiem (ryc. 12, 13).

Przeprowadzone w roku 2019 wstępne prace w jaskini przyniosły charakterystykę stratygrafii, datowanie radiowęglowe osadów oraz materiały archeologiczne i paleoprzyrodnicze lokujące osadnictwo w jaskini na okres preborealny wczesnego holocenu. Pozyskane źródła oraz datowania radiowęglowe są obecnie na etapie przygotowania do publikacji. Instytut Archeologii planuje w przyszłości realizację projektu badawczego związanego z osadnictwem jaskiniowym we wspomnianej prowincji północnego Wietnamu.

Ryc. 12. Prowincja Hoabinh, północny Wietnam. Stanowisko badane przez Instytut Archeologii: schronisko skalne Du Sang. Fot. V. Nguyen

Ryc. 13. Prowincja Hoabinh, północny Wietnam. Okolice jaskini Hiem, w której prowadzono badania sondażowe. Fot. M. Masojć

Literatura

- Burdukiewicz J.M., Ronen A. 2000. *Ruhama in the Northern Negev Desert. A new micro-lithic site of Lower Palaeolithic in Israel*, *Præhistoria Thuringica* 5, 32-46.
- Jórdeczka M., Królik H., Masojć M., Schild R. 2011. *Early Holocene pottery in the Western Desert of Egypt: new data from Nabta Playa*, *Antiquity* 85, 99-11.
- Jórdeczka M., Królik H., Masojć M., Schild R. 2013. *Hunter-Gatherer Cattle-Keepers of Early Neolithic El Adam Type from Nabta Playa: Latest Discoveries from Site E-06-1*, *African Archaeological Review* 30, 253-284.
- Jórdeczka M., Królik H., Masojć M., Schild R. 2015. *Here comes the rain again... The Early Holocene El Adam Occupation of the Western Desert, Nabta Playa, Egypt: Site E-08-2*, *Azania: Archaeological Research in Africa* 50, 1-24.
- Kabaciński J., Bobrowski P., Czekaj-Zastawny A., Jórdeczka M., Królik H., Masojć M. 2015. *Combined Prehistoric Expedition Survey in the area of Fayum, Bahariya and Farafra Oases and Sinai*, (w:) J. Kabaciński, M. Chłodnicki, M. Kobusiewicz (red.), *Hunter-Gatherers and Early Food Producing Societies in Northeastern Africa*. Poznań: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu (Studies in African Archaeology 14), 239-271.
- Masojć M. 2018. *Lithic Materials from a Late Nubian Complex Middle Stone Age Site in the Bayuda Desert: Goat Mountain*, (w:) A. Lohwasser, T. Karberg, J. Auenmüller (red.), *Bayuda Studies. Proceedings of the First International Conference on the Archaeology of*

- the Bayuda Desert in Sudan*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag (Meroitica 27), 503-536.
- Masoć M., Paner H. 2014. *The Bayuda Project (BP). The Palaeolithic and Neolithic Age in the Light of Current Research (2009–2011)*, Gdańsk Archaeological Museum African Reports 11, 89-100.
- Masoć M., Kusiak J., Standzikowski K., Paner H., Kuc M., Parafiniuk M., Szmit M. 2017a. *OSL/IRSL estimation for Nubian Complex Middle Stone Age settlement from Bayuda Desert in Sudan*, Journal of Archaeological Science: Reports 16, 391-396. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2017.10.026>.
- Masoć M., Nassr A., Kim J.Y., Krupa-Kurzynowska J., Sohn Y.K., Szmit M., Kim J.Ch., Kim J.S., Choi H.W., Wieczorek M., Timmermann A. 2019a. *Saharan green corridors and Middle Pleistocene hominin dispersals across the Eastern Desert, Sudan*, Journal of Human Evolution 130: 141-150. doi.org/10.1016/j.jhevol.2019.01.004.
- Masoć M., Szykalski J., Gunchinsuren B., Odsuren D., Szmit M., Odpurev G., Enkh-taivan N. 2017b. *Around the Flint Valley: Surveying the Stone Age of the borderland area between the Altai Mountains and the Gobi Desert in Mongolia*, Eurasian Prehistory 14: 3-22.
- Masoć M., Szykalski J., Gunchinsuren B., Odsuren D., Winiarska-Kabacińska M., Szmit M. 2019b. *A Levalloisian jasper cache from the Arts Bogdyn Nuruu massif in the Gobi Altai Mountains, southern Mongolia*, Comptes Rendus Palevol 18, 479-491. <https://doi.org/10.1016/j.crpv.2019.02.003>.
- Szykalski J. 2017. *Islay. Una desconocida sociedad prehispánica del Valle de Tambo; Extremo Sur del Perú*, Zeitschrift für Archäologie Außereuropäischer Kulturen 7: 281-306.
- Szykalski J., Bewziuk E., Gorczyńska M. 2020. *Malarstwo naskalne minionego świata. Myśliwi z dolin górskich Południowego Peru*, Archeologia Żywa 3 (77), 70-75.
- Szykalski J., Figiel K., Kwiatkowski K. 2014. *The Project Tambo and its significance for research on pre-Columbian societies of the southern part of Peru*, Contributions in New World Archaeology 6, 43-82.
- Szykalski J., Masoć M. 2020. *Polish archaeological investigations in Mongolia. Ulaanbaatar: Institute of Archaeology of the Mongolian Academy of Sciences*, Studia Archaeologica Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Mongolica 38, 112-117.
- Szykalski J., Tejada Lewis R., Wanot J., Mikocik Ł., Krajewska K., Bewziuk E. 2016. *Investigaciones de la Universidad de Wrocław/Polonia en los Valles Occidentales del Extremo Sur del Perú*, (w:) J. Szykalski, E. Bautista Quijano, K. Krajewska, Ł. Mikocik (red.), *Most recent results of American Studies / Avances Recientes en la Americanística Mundial*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (Tambo. Boletín de Arqueología 3), 9-94.

Szykulski J., Wanot J., Bewziuk E. 2015. *Spoleczności prekolumbijskie peruwiańskiego południa Extremo Sur. Badania w zlewisku Rio Tambo*, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 57, 191-228.

Szykulski J., Wanot J., Krajewska K., Mikocik Ł., Tejada Lewis R. Bewziuk E. 2020a. *Funerary contexts from pre-Columbian cemeteries within the Tambo river delta; southern coast of Peru*. Corpus Antiquitatum Americanensium Polonia-Peru, Union Académique Internationale, Polish Academy of Arts and Sciences, Kraków.

Numizmatyka w Uniwersytecie Wrocławskim

Numizmatyka jako narzędzie poznawania przeszłości – w pierw klasycznej, potem również ojczystej – od XVI wieku była przedmiotem zainteresowania wrocławian. Posiadanie kolekcji numizmatycznej było już w XVII wieku znakiem przynależności do elity, a oparta na niej wiedza była przedmiotem konwersacji w dobrym towarzystwie (o wczesnym kolekcjonerstwie numizmatów na Śląsku i opartych na nich zainteresowaniach naukowych zob. obszernie Mencfel 2010, 78-92 i *passim*; nie zna tej podstawowej pracy, ale podaje inne ciekawe szczegóły Łonak 2019, zwłaszcza s. 12-22). Numizmatyka weszła tedy już w XVII wieku do programów nauczania renomowanych wrocławskich gimnazjów św. Marii Magdaleny i św. Elżbiety, natomiast na Uniwersytet, jako temat wykładów i badań – o ile wiemy – trafiła dopiero po jego reformie w 1811 roku za sprawą Johanna Gustava Gottlieba Büschinga (1783-1829). Uczony ten wiązał ją ze swymi badaniami historycznymi i archeologicznymi.

Po regresie zainteresowań starożytniczych i ruchu muzealnego w połowie XIX wieku tworzone przez pokolenia wrocławskie publiczne zbiory numizmatyczne stały się podstawą działalności naukowej Ferdinanda Friedensburga (1858-1930), syna wrocławskiego nadburmistrza, z wykształcenia prawnika, który w 1908 roku otrzymał od Fakultetu Filozoficznego naszego uniwersytetu doktorat honorowy, a przed 1919 rokiem uzyskał tu habilitację z numizmatyki. Choć jednak Friedensburg był znakomicie wykształconym, wnikliwym i niezmiernie pracowitym badaczem, twórcą nowoczesnej numizmatyki śląskiej i autorem wielu dzieł ogólnych o numizmatyce, prowadził też z niej wykłady, to przecież praktycznie nie wykształcił we Wrocławiu następców. Problematyka numizmatyczna była, oczywiście, poruszana podczas wykładów profesorów archeologii, Hansa Seger (1864-1943) i Martina Jahna (1888-1974). Poza tym ostatnim badaczem, zainteresowanym np. monetami celtyckimi odkrytymi na Śląsku, numizmatycy z wrocławskiego środowiska uniwersyteckiego i muzealnego skupieni byli (jak widzimy np. na łamach periodyku „Altschlesien”) na opracowaniu śląskich znalezisk i uzupełnianiu wiedzy o numizmatyce regionalnej. Nie widać nie tylko ich prób współpracy naukowej z badaczami z ówczesnej Polski czy Czechosłowacji, ale nawet z innych części Niemiec.

Ryc. 1. Późnorzymska moneta brązowa cesarza Honoriusza (393-423), mennica Heraklea. Znalaziona na obszarze Jeziora Turawskiego (być może na stanowisku Szczedrzyk). Brąz, 4,96 g, 22,9 mm. Muzeum Śląska Opolskiego. Opracowanie naukowe i fot. D. Milutinović

Druga wojna światowa przyniosła zagładę wrocławskich zbiorów numizmatycznych, które są niezbędne jako podstawa działalności naukowej w naszej dziedzinie. Zamiast nich pojawiła się we Wrocławiu część kolekcji Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, ewakuowana ze znacznymi stratami ze Lwowa i z trudem na nowo zgromadzona z wojennego chaosu. Był to zbiór znaczący, ale początkowo terytorialnie obcy – dopiero lata działalności we Wrocławiu doprowadziły do znacznego zasilenia go monetami śląskimi, przez co stał

się przydatny również do badań nad historią lokalną. Uporządkowanie tej kolekcji i jej otwarcie do użytku badaczy było wynikiem prawie dwudziestoletniej pracy dra Mariana Haisiga (1908-1996), uczonego specjalizującego się w naukach pomocniczych historii, a przede wszystkim sfragistyce (Baran 1998, 13-14). Haisig – jednocześnie pracownik Uniwersytetu Wrocławskiego — już od 1946 roku starał się o wciągnięcie numizmatyki do programu studiów. Obowiązująca ówczesnie doktryna marksistowska – na „Uniwersytecie im. Bolesława Bieruta” forsowana szczególnie nachalnie – marginalizowała jednak znaczenie źródłoznawstwa historycznego. Samego Haisiga zmuszono w 1951 roku do odejścia z uczelni. Dopiero od 1958 roku jako docent, a od 1963 roku profesor, prowadził wykłady z numizmatyki dla studentów archeologii, a także historii i historii sztuki. Na Uniwersytecie Marian Haisig przeszedł na emeryturę w 1978 roku; z pracy w Ossolineum odszedł już w roku 1965. Mimo że nasza dziedzina nie była głównym przedmiotem jego zainteresowań, rezultatem uniwersyteckiej pracy dydaktycznej Haisiga było siedem prac magisterskich czysto numizmatycznych lub łączących numizmatykę z innymi dyscyplinami (wśród ich autorów był przyszły profesor Krzysztof Wachowski), oraz dwie prace doktorskie z numizmatyki (Mariana Kowalskiego i Janusza Reymana) (Haisig 1972, s. 78). Żaden z jego uczniów nie podjął się jednak kontynuacji tej pracy dydaktycznej. Numizmatyka pozostała wprawdzie w kursie nauk pomocniczych historii dla studentów historii, ale poświęcano jej niewiele czasu. Sporadycznie jednak na tej podstawie powstawały w Instytucie Historii prace magisterskie z tego zakresu. Trzeba zauważyć, że działalność naukowa prof. Haisiga i jego studentów z jednej strony nastawiona była wprawdzie na przyswojenie nauce polskiej niemieckiego dorobku w zakresie numizmatyki regio-

nalnej i jego poszerzanie, z drugiej jednak prowadzona była we współpracy z innymi polskimi ośrodkami naukowymi, a problematyka sięgała zarówno monety starożytnej, jak Polski XIX wieku.

Przybycie do Instytutu Archeologii Borysa Paszkiewicza w 2005 roku doprowadziło najpierw do ponownego uruchomienia zajęć z numizmatyki w formie wykładów i konwersatoriów oraz do powstania seminarium, początkowo o szerokim spektrum tematycznym, ale stopniowo zawężanego do numizmatyki. Tematyką zajęć jest zarówno numizmatyka ogólna, jak historia mennicza poszczególnych ziem (Śląsk, Pomorze) i krajów (Czechy; podręcznik do numizmatyki polskiej zob. Paszkiewicz

2012). Zajęcia te są ujęte w programie studiów archeologicznych i rzadko uczęszczają na nie studenci innych kierunków historycznych lub innych uczelni. Ich celem jest – na poziomie licencjackim – danie studentom podstawowej wiedzy na temat wyglądu i roli kulturalnej najważniejszych rodzajów monet świata od starożytności do epoki preindustrialnej. Wykład i konwersatorium na poziomie magisterskim skupione są na numizmatyce średniowiecznej i kwestiach interpretacji monety jako źródła historycznego i archeologicznego. Od roku akademickiego 2019/2020 prowadzone są również zajęcia z numizmatyki nowożytnej dla studentów licencjackich kierunku „Dziedzictwo kultury materialnej”. W tych zajęciach uczymy studentów odczytywać umieszczane na monetach znaki i rozumieć odnoszące się do monet pojęcia i teksty kultury. Dzięki temu Uniwersytet Wrocławski jest jedyną wyższą uczelnią w Polsce, która prowadzi gruntowne zajęcia z całego zakresu numizmatyki, otwarte również dla studentów innych niż archeologia kierunków.

Przez kilka lat funkcjonowała specjalizacja numizmatyczna magisterskich studiów archeologicznych. Wszelako, wobec braku instytucjonalnych działań zachęających do tej specjalności absolwentów studiów licencjackich z innych kierunków, nie spełniała ona stawianych przez władze uczelni wymagań kształcenia masowego, toteż musieliśmy z niej zrezygnować. Studia numizmatyczne nie mogą mieć charakteru masowego z samej swej natury, m.in. ze względu na konieczność zapewnienia bezpieczeństwa eksponatów używanych do ćwiczeń.

Praca badawcza toczy się przede wszystkim na seminariach. Prace seminaryjne z zakresu numizmatyki to najczęściej opracowania materiału numizmatycznego z badań archeologicznych (z Pomorza, Prus, Wielkopolski i Śląska) lub skarbów monet.

Ryc. 2. Fragment saskiego denara krzyżowego nieznanego typu z Giecza, ok. 975-985, mennica Magdeburg lub okolica. Srebro, 0,34 g, długość fragmentu: 15,2 mm. Rezerwat Archeologiczny w Gieczu. Opracowanie naukowe i fot. M. Syty

Nie unikamy też problematyki kolekcji numizmatycznych i handlu antykwarycznego. Prowadzone przez nas badania zaczynają się od odczytania i opisu źródła – zabytkowej monety – rozpoznania miejsca i czasu jej pochodzenia. Jest to przecież tylko etap wstępny. Obserwujemy ślady techniki wykonania badanego zabytku i świadectwa indywidualnych jej losów, pozostawione na niej przez użytkowników. Staramy się dalej odczytać przesłanie, treść zawartą w znakach i napisach na powierzchni monety, rozpoznawać jej miejsce w systemie monetarnym i ideologii władzy, w obiegu monetarnym, w handlu lokalnym i dalekosiężnym. Interesują nas również przedmioty towarzyszące monetom w użyciu: pojemniki na monety, wagi i odważniki monetarne, a także podobne do monet przedmioty znajdujące się w wykopie archeologicznym: liczmany, żetony, medale, a nawet średniowieczne metalowe pieczęcie, bulle, które z wrocławskich i okolicznych wykopów archeologicznych trafiły do naszych rąk. Badany materiał dostosowany jest do własnych zainteresowań studentów i nierzadko przez nich samych wyszukany.

Na seminarium powstały następujące prace dyplomowe z zakresu numizmatyki.

Licencjackie:

- *Mennictwo księstwa wrocławskiego w XIV wieku* (Paweł Milejski);
- *Znaleziska monet w powiecie lwóweckim* (Rafał Mikłaszewski);
- *Denary krzyżowe w skarbie z nieznannej miejscowości z okolic Kruszwicy* (Roksana Wawrzczak);
- *Ceramika i monety ze stanowiska Altavilla Milicia* (Ewa Moździoch);
- *Kwartniki śląskie na rynku antykwarycznym* (Dawid Maciejczuk);
- *Monety z Giecza (stanowisko 10, sezony 2015-2018) i z Grzybowa (stanowisko 1, sezony 2016-2018). Studium porównawcze* (Norbert Pisula).

Magisterskie:

- *Monety z cmentarza przy dawnym kościele Salvatora we Wrocławiu* (Krystian Książek);
- *Systemy wagowo-pieniężne Europy Wschodniej i Północnej w IX-XI wieku* (Paweł Wiśnicki);
- *Monety ze stanowiska 4 w Gieczu* (Maciej Syty);
- *Znaleziska monet rzymskich w rejonie bystrzycko-olańskim* (Dragan Milutinović);
- *Fałszerstwa monety drobnej za czasów Zygmunta III* (Wojciech Czernek);
- *Skarb groszy praskich z Oleśnicy* (Paweł Milejski);
- *Skarb wczesnośredniowieczny z nieznannej miejscowości w okolicy Kruszwicy* (Roksana Wawrzczak);
- *Napływ monet orientalnych na Śląsk we wczesnym średniowieczu* (Arkadiusz Panic);
- *Siedemnastowieczny skarb monet z Osieczowa, pow. bolesławiecki* (Łukasz Sroka);

- *Monety z zamku biskupów chełmińskich w Lubawie* (Jan Rozenek);
- *Monety z badań archeologicznych ruin kościoła Santa Maria di Campogrosso w Altavilla Milicia* (Ewa Moździoch);
- *Kwartniki typu CLIPEVS BAVVARIE – struktura emisji* (Dawid Maciejczuk).

Dotychczas zrealizowaliśmy jeden przewód doktorski o tematyce numizmatycznej: *Emisje pieniądza zastępczego na obszarze rejencji wrocławskiej w latach 1914-1924* (Janusz A. Kujat).

W toku są przewody doktorskie na następujące tematy:

- *Monety prowincjonalnorzymskie w środkowoeuropejskim Barbaricum* (Dragan Milutinović);
- *Rola i obieg groszy praskich w Europie środkowowschodniej od 1346 do 1547 roku* (Paweł Milejski);
- *Polskie brakteaty guziczkowe w świetle najnowszych badań* (Roksana Wawrzczak).

Ryc. 3. Brakteat pomorski z 1. połowy XIII wieku, nieznanego typu. Srebro, 0,457 g, 19,3 mm. Kolekcja prywatna. Fot. *Corpus Polskich Brakteatów Guziczkowych*, nr A-N-00193

Ryc. 4. Nieznany parvus wrocławski Henryka VI (1311-1335), mennica Wrocław, ok. 1322-1327, odkryty na Nowym Targu we Wrocławiu. Srebro, 0,31 g, 11,9 mm. Muzeum Archeologiczne we Wrocławiu. Opracowanie naukowe P. Duma, fot. B. Paszkiewicz

Ryc. 5. Denar krakowski (?) Władysława Łokietka z lat 1320-1333, znaleziony w Miechowie. Srebro, 0,32 g, 13,1 mm. Firma „Galty”, Miechów. Opracowanie naukowe B. Paszkiewicz, fot. R. Wawrzczak

Ryc. 6. Fels (puł) anonimowy Dżanibeka, chana Ułusu Dżoczidów (tzw. Złotej Ordy), typu „Kwiat”, AH 753 [AD 1352/3], mennica Saraj al-Dżedid, znaleziony w Chełmie. Brąz, 1,132 g, 17,2 mm. Instytut Archeologii i Etnologii PAN. Opracowanie naukowe i fot. A. Panic

Ryc. 7. Żeton śląski niewiadomego przeznaczenia z początku XIV wieku, z tarczą z Orłem śląskim po obu stronach, znaleziony na Nowym Targu we Wrocławiu. Peltrum, lany, 2,69 g, 20,1 mm. Muzeum Archeologiczne we Wrocławiu. Opracowanie naukowe i fot. P. Duma

Ryc. 8. Skarb groszy praskich z Boguszuwa, ukryty po 1420 roku. Centrum Nauki i Sztuki „Stara Kopalnia” w Wałbrzychu. Fot. Ł. Sroka

Ryc. 9. Wyklepany z kostki metalu „krążek” (tzw. blankiet) do wybicia fałszywej monety (prawdopodobnie polskiego denara jagiellońskiego z XV wieku), znaleziony w ruinach zamku Romsberg na Gromniku. Miedź, 0,42 g, 11,9 mm. Opracowanie naukowe B. Paszkiewicz, fot. K. Jaworski

Ryc. 10. Dukat niderlandzkiej prowincji Geldrii z 1646 roku, mennica Harderwijk, znaleziony w gruzie ze strąconego wykusza wieży rycerskiej w Siedlęcinie. Złoto, 3,45 g, 21,4 mm. Opracowanie naukowe R. Wawrzczak, fot. B. Grabny

Prawie wszystkie prace magisterskie i doktorska zostały już opublikowane w czasopiśmie naukowych lub w postaci książek.

Studenci i doktoranci uczestniczą też w realizacji programów naukowych finansowanych spoza Uniwersytetu. Dotychczas zrealizowaliśmy trzy takie programy:

„Metal w średniowiecznych monetach, odważnikach i tłokach pieczętnych z polskich znalezisk i zbiorów”, finansowany przez Ministerstwo Nauki (2007-2010);

„*Corpus* polskich brakteatów guzickowych (połowa XIII – początek XV wieku)”, finansowany przez Narodowe Centrum Nauki (2014-2018);

„Skarb groszy praskich z okolic Wałbrzycha”, finansowany przez Narodowe Centrum Nauki (2016-2019; w wyniku badań okazało się, że skarb został odkryty w Boguszowie).

W toku realizacji jest program „Rola i obieg grosza praskiego w Europie Środkowowschodniej w latach 1346-1547”, finansowany przez Narodowe Centrum Nauki, a także poświęcony Europie Środkowowschodniej odcinek monumentalnego projektu „Medieval European Coinage”, subsydiowanego przez British Academy i Uniwersytet w Cambridge.

Nasi seminarzyści otrzymywali również granty wewnętrzne Uniwersytetu Wrocławskiego na realizację mniejszych zadań badawczych (m.in. opracowanie bardzo ciekawego skarbu późnośredniowiecznego z Grodzca pod Złotoryją – Milejski 2018). Współpracujemy też z badaczami z całej Polski i z zagranicy, opracowując mniejsze lub większe zespoły znaleziskowe monet w ramach prowadzonych przez nich programów badawczych. Oprócz problemów widocznych w przytoczonych tytułach prac dyplomowych zbadaliśmy np. monety z wieży książęcej w Siedlęcinie (R. Wawrzczak), wielki zbiór monet z badań Targu Siennego w Gdańsku (P. Milejski, Ł. Sroka), monety z twierdzy Wisłoujście (P. Milejski) i zamku w Człuchowie (P. Milejski, B. Paszkiewicz), z opuszczonego miasta średniowiecznego w Barczewku (B. Paszkiewicz), niezwykle

znaleziska monet rzymskich w Sudetach (D. Maciejczuk) i w Jeziorze Turawskim (D. Milutinović), rewelacyjny materiał numizmatyczny z badań klasztoru Bożogrobców w Miechowie w Krakowskim, który poszerza znacząco wiedzę o mennictwie polskim w XIV i XV wieku (R. Wawrzczak, B. Paszkiewicz), nieznane dotąd monety z badań archeologicznych w Gliwicach i Bytomiu (P. Milejski, B. Paszkiewicz), skarb monet czeskich, polskich i dzoczidzkich z Hniewania na Podolu (P. Milejski i R. Wawrzczak wspólnie z Dymitrem Huleckim z Białorusi) oraz bardzo ciekawe znaleziska numizmatyczne z rejonu katedry w Chełmie, gdzie odnotowano m.in. pierwszą w dzisiejszych granicach Polski miedzianą monetę dzoczidzką (A. Panic, B. Paszkiewicz). Opracowaliśmy monety i żetony z badań Nowego Targu i kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu, pokazujące zupełnie nowy obraz mennictwa wrocławskiego w XIV wieku (P. Duma, P. Milejski, P. Sworobowicz, B. Paszkiewicz). W materiale z badań zamku na Gromniku odkryliśmy ciekawe falsyfikaty z XV wieku (P. Milejski). W pracach często wspomaga nas prof. Beata Miazga, która wykonuje liczne analizy metalu monet zabytkowych. W samym Wrocławiu współpracujemy z Muzeum Archeologicznym i – oczywiście – z Ossolineum.

Problematyka badań nie ogranicza się zatem do Śląska, choć nasza kraina dostarcza wielu bardzo interesujących zagadnień i przynosi wiele satysfakcji naukowej. Nie tylko działamy jako specjaliści opracowujący średniowieczne i nowożytnie znaleziska numizmatyczne z obszaru całej Polski, ale prowadzimy też prace dotyczące mennictwa czeskiego i krajów sąsiadujących z Polską na wschodzie. Efektem są liczne książki, artykuły i strona internetowa (*Corpus* polskich brakteatów guziczkowych: <https://brakteaty.archeo.uni.wroc.pl/>). Udało się nam m.in. znacząco rozszerzyć wiedzę o mennictwie polskim XIII-XIV wieku oraz dokonać pewnych odkryć związanych z mennictwem czeskim. Mimo kilkakrotnych wniosków nie uzyskaliśmy natomiast finansowania badań nad sławnymi skarbami ze Środy Śląskiej (odkrytymi w latach 1985 i 1988, lecz wciąż nieopracowanymi i nieopublikowanymi). Nadrobienie tego wstydliwego zaniedbania już drugiego pokolenia uczonych uważaliśmy za nasz obowiązek, ale skoro opiniujący nasze wnioski eksperci nie podzielają tego przekonania, znajdujemy również ciekawe problemy naukowe gdzie indziej. Obecnie planujemy podjęcie kolejnych opracowań skarbów oraz uruchomienie wieloletnich badań nad problemem kwartników śląskich, słabo poznanych monet z przełomu XIII/XIV wieku. W przyszłości chcielibyśmy na nowo opracować i inne okresy mennictwa śląskiego, a także kontynuować studia nad polskim mennictwem średniowiecznym i wczesnonowożytnym.

W 2020 roku zainicjowaliśmy serię wydawniczą „Bibliotheca Nummaria Leopoldina”, nawiązującą do wrocławskiej tradycji uniwersyteckiej i rozwijanych w naszym mieście barokowych zainteresowań numizmatycznych (Paszkiewicz red. 2020). W serii publikujemy wyniki zarówno programów naukowych finansowanych z zewnątrz,

jak najważniejszych prac seminarium numizmatycznego. Ukazały się już dwa tomy — monografie skarbów z Wałbrzycha (XV wiek) i Osieczowa (XVII wiek). Trzeci tom, fundamentalne opracowanie mennictwa śląskiego w XV i na początku XVI wieku, ukaze się zimą 2020/2021 roku we współpracy z antykwariatem Warszawskie Centrum Numizmatyczne Marek Kondrat (Paszkievicz, 2021).

Wspólnie z Ossolineum zorganizowaliśmy konferencję naukową „Moneta – znak – komunikat” we Wrocławiu (2014 r.; publikacja materiałów: Paszkiewicz red. 2017) i międzynarodową konferencję „Numismatica Centroeuropea III” w Bystrzycy Kłodzkiej (2018 r.). Uczestniczymy w międzynarodowych konferencjach naukowych i w kolejnych Międzynarodowych Kongresach Numizmatycznych.

Rozpoczynając badania numizmatyczne w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, dysponowaliśmy skromnym, choć ciekawym zasobem tematycznym biblioteki instytutowej. Dość dobrze zaopatrzona w książki i czasopisma numizmatyczne, zwłaszcza starsze, była główna Biblioteka Uniwersytecka (katalog zasobów numizmatycznych zob. Stoffel-Ożóg 1992), bieżącą literaturę gromadzi przede wszystkim Biblioteka Ossolineum, z której chętnie korzystamy. W ciągu 15 lat udało się jednak zdobyć znaczne środki na nowe wydawnictwa i numizmatyczny księgozbiór Instytutu rozrósł się bardzo. Kupiliśmy wiele ważnych, rzadkich i trudnodostępnych publikacji – staramy się przy tym raczej uzupełniać niż dublować zasoby Ossolineum. Pomogła nam też życzliwość kolegów z Instytutu Numizmatyki i Historii Pieniądza Uniwersytetu Wiedeńskiego, którzy ofiarowali nam sporo swoich dubletów. Ciągi czasopism są wyrywkowe, ale staramy się je stopniowo, w miarę pozyskiwanych środków, uzupełniać, zwłaszcza o nowsze roczniki. Nabytki książek są uwzględnione w internetowym katalogu Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, ale na uwagę zasługuje też nasza kolekcja nadbitek, która — podobnie jak czasopisma — z powodu nieużytecznych przepisów bibliotecznych nie mogła być wprowadzona do tego katalogu. Na życzenie można w bibliotece otrzymać ich spis w pliku PDF. W miarę możliwości staramy się gromadzić prace naukowe z numizmatyki powszechnej. Tworzymy w ten sposób publicznie dostępną bazę do badań numizmatycznych, otwartą również dla samodzielnych badaczy z innych środowisk.

Literatura

- Baran E. 1998. *Katalog monet polskich w zbiorach Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, t. I*. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum.
- Haisig M. 1972. *25 lat ruchu numizmatycznego w Polsce Ludowej (1945-1969)*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Archeologiczne, Komisja Numizmatyczna.

- Łonak W. 2019. *Początki kolekcjonerstwa na Śląsku: losy śląskich kolekcji numizmatycznych do 1945 roku*, (w:) J. Piniński, K. Jarzęcki (red.), *Utracone kolekcje numizmatyczne*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Numizmatyczne, 9-42.
- Mencfel M. 2010. *Skarbce natury i sztuki. Prywatne gabinety osobliwości, kolekcje sztuki i naturalistów na Śląsku w wiekach XVII i XVIII*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Milejski P. 2018. *Skarb groszowy z Grodźca (pow. złotoryjski), nieznana część*, *Wiadomości Numizmatyczne* 61:1-2, 239-268.
- Paszkiewicz B. 2012. *Podobna jest moneta nasza do urodnej panny. Mała historia pieniądza polskiego*. Warszawa: Warszawskie Centrum Numizmatyczne (Aukcja nr 50).
- Paszkiewicz B. (red.) 2017. *Moneta – znak – komunikat*, *Wiadomości Numizmatyczne* 61:1-2.
- Paszkiewicz B. (red.) 2020, P. Milejski, K. Jaworski, B. Miazga, B. Paszkiewicz, P. Gunia, S. Rodak, B. Miazga. *Skarb groszy praskich z XIV i XV wieku z Boguszowa (tak zwany skarb wałbrzyski) / A Hoard of Fourteenth and Fifteenth Century Prague Groschen from Boguszów (the so-called Wałbrzych hoard)*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii (Bibliotheca Nummaria Leopoldina 1).
- Paszkiewicz B. 2021 *Silesiorum moneta, czyli mennictwo śląskie w późnym średniowieczu (1419-1526) z katalogiem monet śląskich, kłodzkich i łużyckich z lat 1327-1526*. Wrocław-Warszawa: Warszawskie Centrum Numizmatyczne.
- Stoffel-Ożóg E. 1992. *Numizmatyka i medalierstwo. Katalog dzieł ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

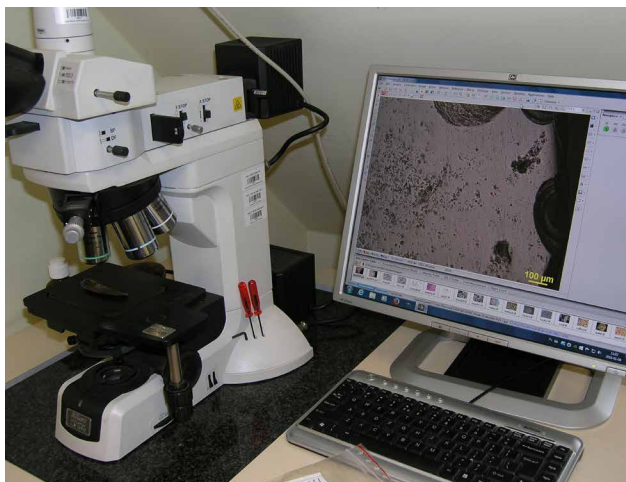
Badania archeometryczne i konserwacja zabytków

Osiągnięcia badawcze Instytutu w zakresie działań archeometryczno-konserwatorskich większość osób wiąże oficjalnie z rokiem 2005, jako bezpośredni skutek zatrudnienia pracowników w osobach Magdaleny Konczewskiej i Beaty Miazgi do nowo tworzonej Pracowni Archeometrii i Konserwacji Zabytków Archeologicznych (PAiKZA). Nie oznacza to jednak, że przed 2005 roku archeolodzy wrocławscy z naszego Instytutu nie prowadzili takich prac. Pionierska w tym zakresie okazała się wizja stworzenia pracowni mikroskopowej. Niemalą rolę w tym zakresie odegrała Bernadeta Kufel-Diakowska, wówczas doktorantka, która wprowadziła badania traseologiczne do kanonu standardowych studiów archeometrycznych Instytutu. Jej zainteresowania naukowo-badawcze realizowane głównie na potrzeby przygotowywanej dysertacji doktorskiej dały solidne fundamenty do rozwoju traseologii na gruncie naszego Instytutu.

Aktualnie Pracownia Archeometrii i Konserwacji Zabytków Archeologicznych specjalizuje się w dwóch różnych gałęziach studiów archeometrycznych: traseologicznych i fizykochemicznych, głównie spektroskopowych.

Badania z zastosowaniem metody traseologicznej polegającej na obserwacji mikroskopowej śladów produkcji i użytkowania na przedmiotach zabytkowych, ich identyfikacji i dokumentacji prowadzimy od początku działalności Pracowni. Służy do tego celu mikroskop stereoskopowy Olympus SZX9 ($\times 6,3$ – 57) z kamerą Nikon DS Fi3, mikroskop metalograficzny Nikon Eclipse LV100 ($\times 50$ – 500) z kamerą Nikon DS Ri2 (ryc. 1) i przenośny mikroskop cyfrowy Nikon ShuttlePix P-400R. Istotną cegiełkę do rozwoju pracowni mikroskopowej wniósł grant aparaturowy autorstwa Mirosława Furmanka, w wyniku którego poza sprzętem do nieinwazyjnych badań terenowych zakupiony został mikroskop cyfrowy Hirox RH 2000 (ryc. 2). Ten nowoczesny mikroskop o powiększeniu od 20 do 2000-krotnym pozwala prowadzić szereg obserwacji zabytków wykonanych z różnych surowców, jak również identyfikować liczne

detale na artefaktach metalowych (ślady łączeń) oraz dokonywać pomiarów badanych obiektów (ryc. 3). W ramach kilku obszarów badawczych, w odniesieniu do surowców użytkowanych przez badane przez nas społeczności rozwijamy pięć nurtów badań traseologicznych: zabytków krzemiennych, kamiennych, kościanych, metalowych i ceramicznych. Jednocześnie wykonujemy doświadczenia z udziałem replik przedmiotów zabytkowych, nieustannie poszerzając w ten sposób bazę eksperymentalnych materiałów referencyjnych, niezbędnych do prawidłowej interpretacji śladów na zabytkach (ryc. 4).

Ryc. 1. Mikroskop metalograficzny. Fot. B. Kufel-Diakowska

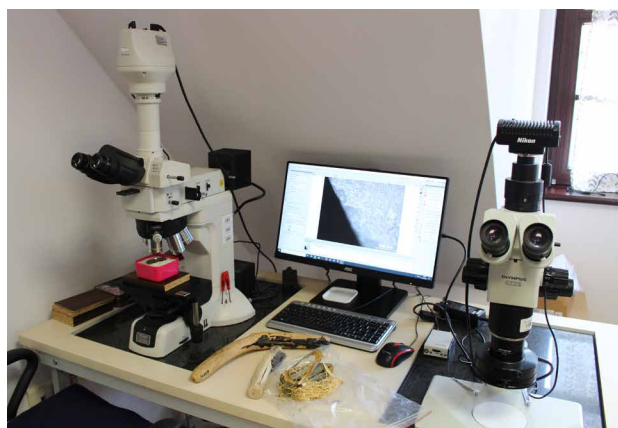
Ryc. 2. Mikroskop cyfrowy Hirox RH 2000. Obserwacja malowanego szkła z Wrocławia. Fot. B. Miazga

Obserwacje traseologiczne przyciągają do Pracowni głównie pasjonatów epoki kamienia, stąd zabytki krzemienne i kościane zajmują od samego początku ważne miejsce na stolikach obserwacyjnych naszych mikroskopów (ryc. 5). Badania w zakresie sposobów użytkowania narzędzi krzemiennych realizujemy samodzielnie lub we współpracy z innymi instytucjami, takimi jak Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu (dr hab. Iwona Sobkowiak-Tabaka) i Krakowie (dr hab. Agnieszka Cze-

kaj-Zastawny), Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN w Krakowie (dr hab. Jarosław Wilczyński, dr hab. Piotr Wojtal), Uniwersytetem im. M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie (prof. dr hab. Maria Łanczont), Muzeum w Jeleniej Górze i w Sobótce, dzięki wsparciu finansowemu Narodowego Centrum Nauki oraz Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Dotychczas wykonaliśmy analizy traseologiczne w ramach blisko 20 projektów grantowych, których beneficjentami byli pracownicy naukowci i doktoranci.

Ryc. 3. Lunula z Niezgody (gm. Żmigród). Mikroskopowy pomiar wielkości kulistych elementów dekoracji. Fot. B. Miazga

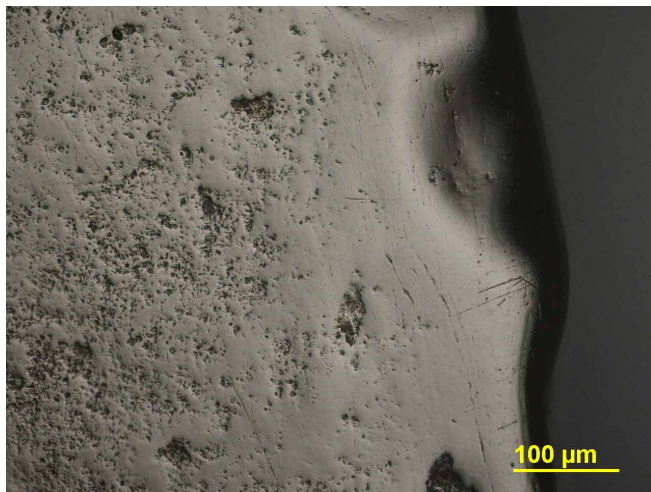

Ryc. 4. Obserwacje mikroskopowe narzędzi eksperymentalnych. Fot. B. Kufel-Diakowska

W oparciu o mikroślady rejestrowane na zabytkach kamiennych odkodowujemy tajniki organizacji życia łowców mamutów w Europie Środkowej (Kufel-Diakowska *et al.* 2016) oraz łowców-zbieraczy u schyłku paleolitu w dorzeczu Odry (Kufel-Diakowska 2015). Interesuje nas gospodarka i technologie społeczności wczesnorolniczych w Polsce południowej (Kufel-Diakowska *et al.* 2010). Skupiamy się na zagadnieniach trudno uchwytnych w danych archeologicznych, dotyczących wykorzystania roślin w epoce kamienia (Sobkowiak-Tabaka, Kufel-Diakowska 2019), czy znaczenia darów grobowych w okresie neolitu i epoki brązu (Kufel-Diakowska *et al.* 2017). Podejmuje niepopularne tematy, jak znaczenie krzemieniarstwa w epokach metali

(Masojć *et al.* 2013). Łączymy tradycyjne ujęcie traseologiczne z nowymi metodami badań mikro pozostałości, które przetrwały na zabytkach krzemiennych i ceramicznych (lepiszcza, fitolity, lipidy) (Kufel-Diakowska *et al.* 2019).

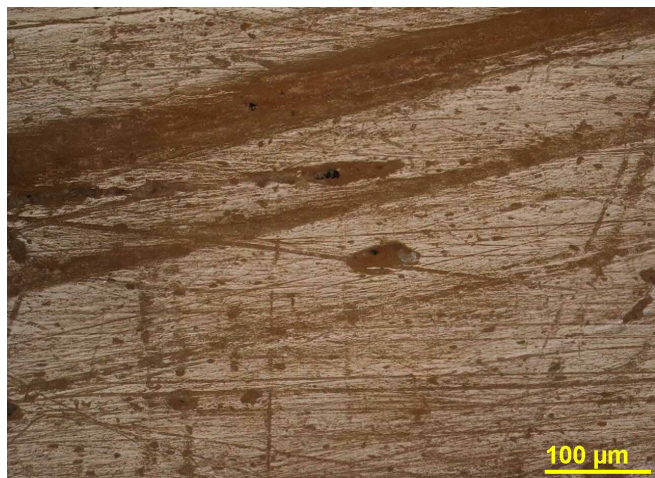
Ryc. 5. Mikroślady na narzędziu krzemiennym z Księginic. Fot. B. Kufel-Diakowska

Pasją odkrycia na krzemieniach tego, co nie jest widoczne gołym okiem, зараżamy studentów wszystkich etapów studiów, którzy w ramach przygotowywanych prac dyplomowych podejmują się obserwacji niewielkich kolekcji lub całych zespołów zabytków mezolitycznych, neolitycznych oraz pochodzących z epoki brązu i średniowiecza (prace Dominiki Waligóry, Marzeny Cendrowskiej, Karoliny Nowak, Marcina Chłonia, Macieja Ehlertha, Eweliny Baranowskiej, napisane pod kierunkiem Jana M. Burdukiewicza, Andrzeja Wiśniewskiego, Krzysztofa Jaworskiego). Profesjonalna aparatura badawcza i analityczna, doświadczenie i sympatyczna atmosfera panująca w naszej Pracowni przyciąga gości z innych uniwersytetów, którzy realizują staże lub analizują własne materiały (Damian Wolski, Piotr Mączyński).

Analizy mikroskopowe zabytków kościanych (ryc. 6) prowadzimy w ramach kilku projektów badawczych dotyczących: sztuki i symboliki mezolitycznej i paleolitycznej (Tomasz Płonka), genezy i rozwoju technologii oraz użytkowania surowców kostnych w epoce brązu i epoce żelaza w Polsce południowo-wschodniej (Marcin Diakowski) oraz wytwarzania, użytkowania i znaczenia elementów stroju z przełomu neolitu i wczesnej epoki brązu (Kinga Winnicka). Pierwsze prace w tym zakresie zostały zainicjowane przez studentów naszego Instytutu, którzy z odwagą podjęli się wykonywania trudnych i niewdzięcznych eksperymentów z wykorzystaniem kości zwierzęcych, towarzyszących obserwacjom mikroskopowym. Rezultatem tych działań są prace magisterskie – M. Diakowskiego weryfikująca stan wiedzy na temat technologii, użytkowania, zdobienia i chronologii zbioru zabytków z poroża i kości ze stanowiska Pobiel 10

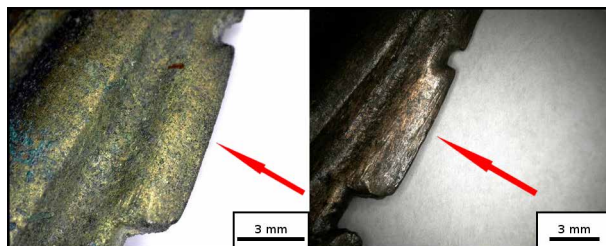
oraz Katarzyny Cebuli, prezentująca nowe spojrzenie na średniowieczne tkactwo przez pryzmat instrumentarium igieł kościanych. Prace doczekały się publikacji i zostały dobrze przyjęte na konferencjach światowego stowarzyszenia Worked Bone Research Group.

Ryc. 6. Mikroślady na przedmiocie z kości.
Fot. M. Diakowski

Dociekliwość poznawcza młodych badaczy zainteresowanych epoką brązu, zaowocowała pojawieniem się przełomowych prac na temat technologii i użytkowania przedmiotów metalowych i ceramicznych, w oparciu o analizy mikroskopowe śladów na grotach i mieczach z brązu (ryc. 7) oraz fragmentach naczyń i przedmiotach z gliny. Prace te wniosły ogromny wkład w rozwój nowych nurtów w europejskiej traseologii (traseologia przedmiotów metalowych i ceramicznych), reprezentowanych przez zaledwie garstkę badaczy. Impulsy, które rozbudziły ciekawość studentów, wypłynęły z zajęć dydaktycznych realizowanych w naszej Pracowni. W przypadku przedmiotów metalowych były to prace nad konserwacją wyjątkowego znaleziska 133 grocików strzał na stanowisku Wrocław-Widawa. Kilka z nich trafiło pod mikroskop w 2009 roku, zaraz po nich miecze i inne przedmioty z Muzeum Militariów we Wrocławiu. Analizowane kolekcje zabytków stały się bohaterami pracy magisterskiej, a kilka lat później rozprawy doktorskiej Dawida Sycha, obronionej z wyróżnieniem pod czujnym okiem Justyny Baron (Sych 2016). Doświadczenia z wykorzystaniem narzędzi glinianych na zajęciach z traseologii (ryc. 8) pokazały potencjał badawczy tego rodzaju przedmiotów. Aleksandra Gawron samodzielnie podjęła się eksperymentowania z różnymi technikami produkcji naczyń w epoce brązu, a rezultaty swoich prac, jak również obserwacji fragmentów naczyń zabytkowych dokumentowała pod mikroskopem. W efekcie, pod kierunkiem tej samej promotor, powstała nowatorska praca przecierająca niezbadane dotąd szlaki traseologii ceramiki.

Ryc. 7. Mikroślady na przedmiocie metalowym.
Fot. D. Sych, K. Nowak

Ryc. 8. Zajęcia dydaktyczne w Pracowni. Fot. B. Kufel-Diakowska

Niedawno rozpoczęliśmy prace w ramach kolejnego nurtu badań traseologicznych – traseologii zabytków kamiennych. Nasze działania koncentrują się zarówno na uzupełnieniu bazy referencyjnej o eksperymentalne narzędzia ze skał krystalicznych, jak i dokumentacji śladów użytkowania na zabytkach kamiennych z grupy rozcieraczy, żaren i siekier (Kufel-Diakowska *et al.* 2020).

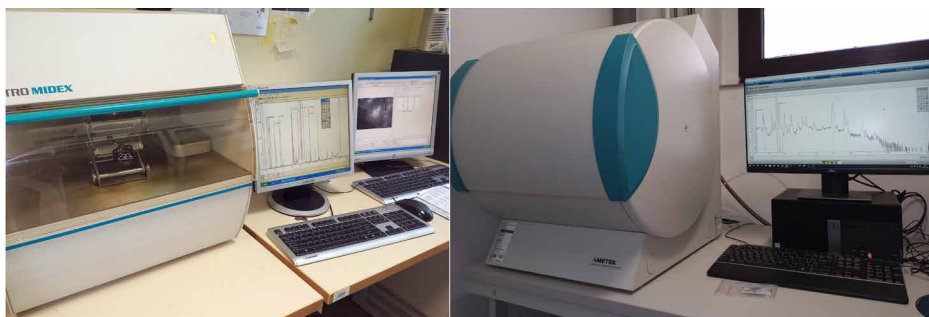
Drugą gałęzią badań archeometrycznych są studia fizykochemiczne, głównie spektroskopowe, koncentrujące się wokół realizacji trzech głównych nurtów badań:

- identyfikacji surowcowej,
- ustaleń technologiczno-funkcjonalnych,
- badań konserwatorskich.

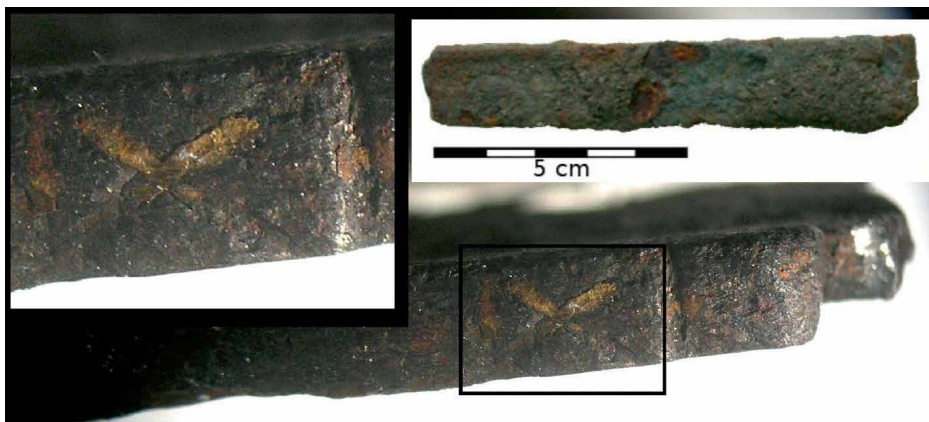
Studia archeometryczne przeprowadzane w Pracowni opierają się na analizach artefaktów ze szczególnym uwzględnieniem zasad ochrony dziedzictwa kulturowego. W myśl tych zasad należy wykazać największą troskę o stan zabytku, jego potencjalne walory ekspozycyjne i prowadzić takie badania, które dostarczą odpowiedzi na pytanie badawcze stawiane przez archeologów. Dlatego tak powszechne są obecnie badania nieniszczące i małoinwazyjne bazujące na metodach analizy spektralnej. Do podstawowych metod zaliczyć można spektrometrię fluorescencji rentgenowskiej (ang. *X-Ray Fluorescence*), której wariant energodispersyjny jest niezwykle popularny w badaniu różnych obiektów zabytkowych. Co ważne, PAiKZA dysponuje dwoma spektrometrami XRF wyposażonymi w duże komory pomiarowe, dzięki czemu możemy bezinwazyjnie studiować całe zabytki bez konieczności pobierania próbek (ryc. 9). Uzyskany w toku badań XRF skład elementarny pokazuje z jakich pierwiastków zbudowany jest dany przedmiot. A dzięki możliwościom sprzętowym możemy uzyskać informację nie tylko o charakterze ogólnym, ale także o detalach, zdobieniach i drobnych elementach badanych artefaktów. To bardzo pomocne studia dla poszerzenia naszej wiedzy o zabytkach, zwłaszcza kiedy ich obecny stan nie pozwala na dokonanie identyfikacji surowcowej metodami sensorycznymi, czyli z użyciem zmysłów jak wzrok, dotyk. W przypadku wielu artefaktów właściwe rozpoznanie surowca bywa czasem niezmierne trudne z uwagi na wzajemne podobieństwo niektórych materiałów (np. srebrzyste metale: srebro, cyna, ołów, cynk). Także obecność warstw korozyjnych i zanieczyszczeń na artefaktach czy zły stan zachowania badanych obiektów utrudnia znacznie sensoryczną identyfikację materiałową. Wtedy poszukiwania nawet szczątkowo zachowanych śladów danego surowca są realizowane poprzez identyfikację analityczną sygnału konkretnego pierwiastka chemicznego. W taki sposób przeprowadzana jest analiza wielu zabytków metalowych, wykonanych ze stopu miedzi, gdzie ważne dla chronologii jest poszukiwanie obecności arsenu, cyny, cynku, umieszczających dany przedmiot w określonym punkcie przeszłości. A zastosowanie do tych badań urządzeń analitycznych o określonych parametrach, jak zmienna wielkość wiązki analitycznej pozwala nam zbadać zabytki czy ich elementy o niewielkich rozmiarach (o wielkości nawet poniżej 0,5 mm). W ten sposób na skorodowanej głowni noża żelaznego można było odkryć szczątkowo zachowane złocenie (ryc. 10; Miazga 2017, 185-187).

Idąc dalej tropem możliwości badawczych tej gałęzi archeometrii dochodzimy do studiów technologiczno-funkcjonalnych. Po rozpoznaniu z czego został wykonany dany przedmiot padają najczęściej kolejne pytania: a jak go wykonano? Po co go wykonano? Wtedy analiza spektralna także przychodzi z pomocą, bo pomaga szukać określonych wyróżników, tzw. markerów dla danego procesu wytwórczego. Niech za przykład posłużą nam numizmaty, jedne z lepiej przebadanych spektralnie obiektów. Do określenia sposobu wykonania monet srebrno-miedzianych, czyli niezbyt szlachet-

nych, pomocne bywa poszukiwanie innych pierwiastków. Jednym z nich może być rtęć, która rozpoznana na powierzchni monety wskazuje na zastosowanie techniki srebrzenia amalgamatowego. Nawet jeśli założeniem tej techniki jest pokrycie miedzianej monety mieszaniną srebra i rtęci, a potem odparowanie tej ostatniej, udaje się nam w toku badań spektralnych zidentyfikować śladową ilość rtęci i potwierdzić tym samym sposób wykonania monety. Tak było z halerzem z głową św. Andrzeja, odnalezionym we Wrocławiu. Przeprowadzanie analizy punktowej XRF w celu określenia próby srebra, dało nieoczekiwany rezultat w postaci rozpoznania sposobu produkcji tego halerza (Miazga, Milejski 2019).

Ryc. 9. Spektrometry XRF pracujące w Instytucie Archeologii. Fot. B. Miazga

Ryc. 10. Głownia noża żelaznego z Wrocławia zdobiona złotymi krzyżykami. Fot. B. Miazga

Kiedy jednak badany obiekt jest bardzo mały, zbyt mały do badań spektralnych, dających możliwość niewielkiego powiększenia obszaru analizowanego dobrze jest sięgnąć po inną technikę badawczą. To mikroskopia elektronowa sprzężona ze spektrometrem energodispersyjnym, umożliwiającą jednocześnie prowadzenie obserwacji mikroskopowych zabytków archeologicznych i ich studia analityczne. Badania takie od lat są wykonywane na różnych znaleziskach (Miazga 2020), a ostatnio znacznie

zostały zintensyfikowane dzięki zakupowi do PAiKZA nowoczesnego stołowego skaningowego mikroskopu elektronowego ze spektrometrem EDS. To urządzenie o dość niewielkich rozmiarach daje Instytutowi nowe możliwości badawcze, w pełni zgodne w wyżej już opisanymi, ale pozwalające na bardziej precyzyjne studia. Za sprawą powiększenia obrazu nawet do poziomu kilkunastu tysięcy razy możemy poszukiwać najmniejszych elementów, istotnych badawczo, jak ślady czy negatywy niezachowanych ornamentów, powłok ochronnych, farb dekoracyjnych; możemy także badać miejsca łączeń zabytków oraz wiele innych detali na artefaktach ważnych dla wiedzy o przeszłości. Przykłady takich analiz można mnożyć, bo studia takie stają się coraz bardziej potrzebne dla rozwoju współczesnej archeologii, tak samo jak wykonywanie innych prac naukowo-badawczych, jakie są przeprowadzane w naszej pracowni.

W tym miejscu przywołać należy ważną gałąź naszych studiów archeometrycznych, dalece wzbogacającą i uzupełniającą omówione wyżej studia w zakresie identyfikacji pierwiastkowej. To spektralne badania cząsteczkowe, które realizujemy w naszej pracowni od ponad 10 lat. Te studia oparte są na spektroskopii w podczerwieni (ang. *infrared spectroscopy*, FT-IR) i możliwości pozyskiwani danych molekularnych. W uproszczeniu wyjaśniając, analizy XRF i SEM-EDS mówią nam, jakie pierwiastki występują w danym zabytku, a studia w podczerwieni informują nas, jak te pierwiastki są ze sobą połączone, czyli jakie związki chemiczne one tworzą. Niech za przykład posłuży nam badanie średniowiecznej drewnianej oprawy lusterka odnalezionego we Wrocławiu (Miazga 2017, 329-333). Analiza XRF mówi nam, że czarny depozyt zawiera dość silne sygnały pierwiastków takich jak wapń, ołów i fosfor. Ten rezultat jest ciekawy, bo pozwala na wstępną hipotezę o zastosowaniu związków fosforanowych wapienia lub ołowiu. W historii znane są takie substancje wykorzystywane przez człowieka jako czarne farby. Jedną z takich substancji jest czern kostna uzyskana na skutek zabiegów wysokotemperaturowych na kościach zwierzęcych w warunkach redukcyjnych. Mamy zatem wstępne wyjaśnienie dla dwu z trzech oznaczonych pierwiastków, a co z ołowiem? I tu można sięgnąć po dane literaturowe, mówiące o wykorzystaniu ołowiu jako środka osuszającego farby. A jak możemy odnieść te dane do analizy spektroskopowej w podczerwieni i jej przydatności w archeologii? Otóż przedstawiona interpretacja danych dotyczących oprawy lustra drewnianego jest nadal niepełna. Sam pigment i osuszacz nie tworzą dobrej farby; do tego, żeby taki produkt uzyskać, potrzebny jest nośnik pigmentu i jednocześnie substancja poprawiająca przyczepność pigmentu do podłoża. I taką substancję dzięki badaniom FT-IR udało się w próbce z oprawy lusterka odnaleźć. W toku analiz w podczerwieni uzyskano potwierdzenie dla obecności substancji organicznych: jedną z nich jest czern kostna, czyli przetworzony fosforan wapienia, a drugą jest klej zwierzęcy (skórny lub kostny), powszechnie stosowanych w przeszłości.

Poza badaniami dość „młodych” średniowiecznych i nowożytnych próbek (Miazga 2010) udaje się nam z sukcesem zastosować spektroskopię w podczerwieni do badań zabytków pradziejowych. Najstarszymi z nich były pozostałości lepiszczy na narzędziach krzemiennych ze stanowiska Skrzypnik-Polwica, które występują bardzo rzadko. Badania FT-IR pozwoliły wskazać obecność dziegciu/smoły drzewnej. To bardzo istotne odkrycie zostało potwierdzone dużo czulszym badaniem GC-MS (Kufel-Diakowska *et al.* 2019). Studia spektroskopowe w podczerwieni okazały się także bardzo przydatne w badaniu kolejnego wyjątkowego znaleziska datowanego na epokę brązu, jakim jest brązowa forma odlewnicza odnaleziona w Gaju Oławskim, we wnętrzu której dzięki obserwacji mikroskopowej odnaleziono pozostałość substancji o woskowym połysku. Jej studia początkowo FT-IR, a potem GC-MS wskazały, że jest to pozostałość wosku pszczelego, co dostarczyło archeologom danych do dalszych rozważań funkcjonalnych (Baron *et al.* 2016).

Przykładów innych osiągnięć badawczych jest sporo, bowiem nasza pracownia od lat współpracuje z archeologami także spoza Instytutu, realizując badania na potrzeby wielu projektów naukowych. Należy tu wspomnieć o prof. Annie Drażkowskiej oraz dr hab. Małgorzacie Grupie z UMK w Toruniu. Jednocześnie wierzymy, że osiągnięć naukowych będzie więcej, bowiem naszym bezsprzecznym atutem było i jest połączenie badań archeometrycznych ze studiami konserwatorskich, jakie są prowadzone w naszej pracowni. Pracownia konserwatorska przede wszystkim świadczy pomoc przy zabezpieczaniu zabytków pozyskanych z badań instytutowych i tu właśnie najczęściej padają liczne pytania o rodzaj surowca, z którego wykonano zabytek, sposób jego wykonania czy obecny stan zachowania. Także podczas wykonywania prac konserwatorskich przy różnych zabytkach przychodzi taki moment, że dokonuje się ciekawego odkrycia, które archeometria pomaga wyjaśnić i w konsekwencji możemy lepiej zrozumieć istotę zabytku. Co więcej, archeometria pomaga także zaplanować właściwy przebieg prac konserwatorskich przy zabytkach, ocalający nie tylko sam artefakt, ale i informacje jakie skrywają się w warstwach korozyjnych otulających zabytki. Dość istotnym przykładem fuzji działań konserwatorskich ze studiami archeometrycznymi jest wczesnośredniowieczna kaptorga ze zbiorów Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu. Zabytek odnaleziony w 1957 roku poddany został pracom konserwatorskim, które postanowiono w 2017 roku ponowić. Zlecono to zadanie naszej pracowni i przy okazji zezwolono na prowadzenie badań przy zabytku. To stworzyło szansę na weryfikację opublikowanych wcześniej danych o kaptordze. Studia archeometryczne (Miazga *et al.* 2020) obaliły tezę o wykorzystaniu brązowej blachy do wytłoczenia zawieszki. Blacha jest mosiężna, najpewniej łączona lutem ołowianym. We wnętrzu kaptorgi zachował się fragment nici roślinnej oraz substancja organiczna, którą dzięki

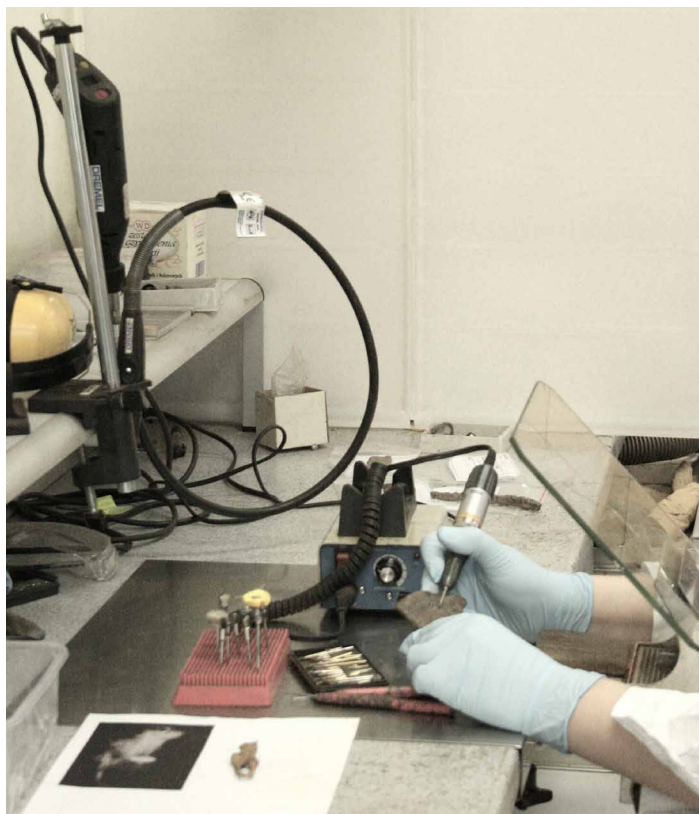
badaniom spektralnym FT-IR i GC-MS nie jest już „nieznanego pochodzenia”, ale rozpoznana została jako воск pszczeli.

Ryc. 11. Liofilizator pracujący przy odwadnianiu zabytków wykonanych z surowców organicznych, widoczny przebieg przykładowego suszenia średniowiecznego drewna z Wrocławia. Fot. B. Miazga

Regularnych prac konserwatorskich w naszej pracowni prowadzimy bardzo dużo, co jest ściśle powiązane ze znaczną aktywnością wykopaliskową instytutu. Koncentrujemy się w naszych pracach na ocalaniu tych zabytków, które bez interwencji konserwatora mogłyby nie przetrwać. Mamy tu na myśli świeżo pozyskane w toku badań archeologicznych liczne zabytki organiczne, takie jak skóry, tekstylia czy drewno. Póki przebywały one na stanowisku archeologicznym w miarę stałych warunkach, były względnie bezpieczne, ale wyeksplorowanie tych materiałów zakłóciło tę równowagę. Dlatego wymagane jest podjęcie natychmiastowego działania, które ma na celu zapewnić ochronę kruchym i delikatnym strukturom zabytku (głównie białkowym czy cukrowym). I tu niezmiernie ważne jest zaopatrzenie naszej pracowni w odpowiedni sprzęt konserwatorski, optymalizujący nie tylko przebieg prac, ale zdecydowanie

podnoszący efekty końcowe. Po wzmocnieniu strukturalnym wykonywanym przez konserwatora ważnym etapem jest właściwe suszenie zabytków, które realizowane jest w naszej pracowni z zastosowaniem liofilizatora (ryc. 11). To urządzenie pozwala znacznie skrócić czas odwadniania zabytku przy jednoczesnej ochronie i stabilizacji wymiarowej. Dzięki temu dalsze badania archeologiczne nad tekstyliami czy skórą mają sens, a uzyskane w ich toku wyniki są wiarygodne.

Ryc. 12. Przykładowe stanowisko do prac konserwatorskich dla zabytków metalowych.
Fot. B. Miazga

W pracowni konserwatorskiej nie tylko zabezpieczane są zabytki organiczne, ale także sporo metali, zwłaszcza tych powszechnie występujących w przeszłości. Jednym z ważniejszych zadań jest ocalenie jak największej liczby zabytków wykonanych z żelaza i jego stopów, co przy ogromnej aktywności chemicznej żelaza nie jest łatwe. Odkrycie przez człowieka możliwości przeróbki rudy żelaza w przydatne wyroby dało w konsekwencji masowe znaleziska archeologiczne tego materiału. Jego ogromna podatność na utlenianie powoduje, że odnajdywane artefakty są pokryte warstwami korozyjnymi o znacznej miąższości, a zachowanego rdzenia metalicznego bywa nie-

wiele. Wówczas zadaniem konserwatora jest ocalanie tego przedmiotu żelaznego oraz informacji, jakie ten zabytek niesie. Konieczne jest oczyszczenie zabytku, ale tylko do takiego stopnia, który nie pozbawia nas informacji naukowej. Jest to najczęściej konserwacja do „kształtu” przedmiotu. Takie oczyszczanie wykonywane jest z użyciem różnych narzędzi mechanicznych oraz także działań chemicznych, które realizujemy w naszej pracowni (ryc. 12). Wyposażenie pracowni i umiejętności pracowników skutkują powierzaniem nam prac konserwatorskich nad zabytkami, znajdującymi się w kolekcjach wielu jednostek muzealnych czy instytucjach naukowych. Wspomnieć tu należy Muzeum Śląska Opolskiego, Muzeum Miedzi w Legnicy, Muzeum w Nysie, Muzeum w Gliwicach, Muzeum Regionalnym w Jaworze, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk (Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza we Wrocławiu) czy Instytut Pamięci Narodowej (Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu).

Piętnastoletnia praca w zakresie rozwoju metod archeometrycznych w Instytucie zaowocowała szeregiem publikacji oraz licznymi projektami naukowymi realizowanymi z krajowymi i zagranicznymi ośrodkami naukowymi, prowadzącymi prace naukowo-badawcze nad zabytkami archeologicznymi. To niebywały sukces zaledwie trzyosobowej Pracowni Archeometrii i Konserwacji Zabytków Archeologicznych Instytutu Archeologii!

Literatura

- Baron J., Miazga B., Ntaflou T., Puziewicz J., Szumny A. 2016. *Beeswax remnants, phase and major element chemical composition of the bronze age mould from Gaj Oławski (SW Poland)*. Archaeological and Anthropological Sciences 8 (1), 187-196.
- Kufel-Diakowska B. 2015. *Aktywność łowców i zbieraczy: przykład obozowisk kultury ham-burskiej i Federmesser*, Wrocław: Instytut Archeologii Uniwersytet Wrocławski.
- Kufel B., Mikołajczyk A., Fabisiak W. 2010. *Surowiec, produkcja i użytkowanie narzędzi krzemiennych w neolicie na Dolnym Śląsku na przykładzie zespołu z osady w Księginicach Wielkich, stan. 29 pow. strzeliński*, Sprawozdania Archeologiczne 62, 161-236.
- Kufel-Diakowska B., Wilczyński J., Wojtal P., Sobczyk K., 2016. *Mammoth hunting – impact traces on backed implements from a mammoth bone accumulation at Kraków Spadzista (southern Poland)*, Journal of Archaeological Science 65, 122-133.
- Kufel-Diakowska B., Wiśniewski A., Chłoń M. 2017. *Wyroby ze skał krzemionkowych w pochówkach kultury jordanowskiej stanowiska Domasław*, (w:) B. Gediga (red.), *Badania na autostradzie A4, część XIV. Cmentarzysko ludności kultury jordanowskiej w Domasławiu, pow. wrocławski*. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN (Archeologiczne Zeszyty Autostradowe 19), 215-268.

- Kufel-Diakowska B., Miazga B., Łucejko J., Ribechini E., Li W. 2019. *Sickles of the Funnelbeaker culture in the light of use-wear and residue analysis*, Sprawozdania Archeologiczne 71, 219-242.
- Kufel-Diakowska B., Baron J., Buchner A., Lipert M., Ziewiecka I. 2020. *Functions of early Iron Age handstones. Experimental and traceological approach*, Praehistorische Zeitschrift 95 (1), 267-289.
- Masojć M., Bech J.-H., Kufel-Diakowska B. 2013. *Krzemieniarstwo w obiektach kultowych późnej epoki brązu południowej Skandynawii na przykładzie domu kultowego Høghs Høj, Thy, Jutlandia*, (w:) J. Kolenda, A. Mierzwinski, S. Moździoch, L. Żygadło (red.), *Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gedidze w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przez przyjaciół, kolegów i uczniów*. Wrocław: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza, 51-60.
- Miazga B. 2010. *Identyfikacja pozostałości „czarnych substancji” na zabytkach z Wrocławia na podstawie badań spektroskopowych*, Przegląd Archeologiczny 58, 147-161.
- Miazga B. 2017. *Zabytek archeologiczny jako nośnik informacji o przeszłości. Badania specjalistyczne śladów produkcji, użytkowania i depozycji artefaktów*. Wrocław: Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Miazga B. 2020. *Studia analityczne nad składem stopu mennicznego groszy praskich ze skarbu*, (w:) B. Paszkiewicz (red.), *Skarb groszy praskich z XIV i XV wieku z Boguszoza (tak zwany skarb wałbrzyski / A hoard of fourteenth and fifteenth century Prague groschen from Boguszków (the so-called Wałbrzych hoard)*. Wrocław: Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, 101-126.
- Miazga B., Milejski P. 2019. *Halerz z głową św. Andrzeja – hybryda wrocławskiego halerza Rempla z legnickim Peterhallerem?*, Silesia Antiqua 51, 137-144.
- Miazga B., Rodak S., Łucejko J.J., Ribechini E., 2020. *Very unique early medieval pendant-kaptorga from Opole Groszowice (SW Poland) in the light of interdisciplinary archaeometric studies*, Sprawozdania Archeologiczne 72 (2), s. 539-554.
- Sobkowiak-Tabaka I., Kufel-Diakowska B. 2019. *The shining piece of the puzzle - evidence of plant use in the Late Palaeolithic*, Archaeological and Anthropological Sciences 11 (4), 1373-1389.
- Sych D. 2016. *Biografie kulturowe militariów oraz narzędzi miedzianych i brązowych datowanych na neolit i epokę brązu z południowo-zachodniej Polski*, niepublikowana praca doktorska. Wrocław: Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

Szkic historii dydaktyki archeologii w Uniwersytecie Wrocławskim

Narodziny badań archeologicznych, a zarazem studiów z tej dziedziny nauki we Wrocławiu miały miejsce jeszcze na Uniwersytecie Fryderyka Wilhelma. Był to pierwszy ośrodek uniwersytecki w Europie, gdzie od 1817 r. studiowano archeologię. Twórcą ośrodka był prof. Johannes Gustav Gottlieb Büsching, który habilitował się tu w 1815 r. W owych czasach Wrocław (Breslau) był jednym z wiodących ośrodków archeologicznych w Niemczech, z trzema instytutami archeologii (pradziejowej, klasycznej i chrześcijańskiej). Druga wojna światowa oraz późniejsza zmiana granic spowodowały całkowitą wymianę kadr na Uniwersytecie Wrocławskim. Po niemieckich poprzednikach polscy badacze odziedziczyli część ocalałych z pożogi zbiorów bibliotecznych, kolekcji zabytków, archiwaliów, gipsowe odlewy klasycznych dzieł sztuki oraz szklane przezroczka. W grudniu 1945 r., w odradzającym się po wojnie, zrujnowanym ale już polskim Wrocławiu w powołanym Zakładzie Prehistorii przybyły z Uniwersytetu Jagiellońskiego prof. Rudolf Jamka wygłosił pierwszy wykład z dziedziny archeologii. Badacz ten, jak podówczas znaczna część środowiska archeologów, był skupiony na poznawaniu piastowskich początków państwa polskiego. W następnym roku w miejsce wspomnianego Zakładu powołano Katedrę Archeologii Polski, na czele której stała prof. Helena Cehak-Hołubowiczowa, a później jej mąż - prof. Włodzimierz Hołubowicz. Ich badania, a dzięki nim prowadzone zajęcia, koncentrowały się na najważniejszych ośrodkach pradziejowych i wczesnośredniowiecznych Śląska – górze Ślęzy, Niemczy i Opolu. Zaslugą W. Hołubowicza było powiązanie archeologii z etnografią i zapoczątkowanie w tej części Europy badań oraz zajęć dotyczących etnoarcheologii, co jest wyraźnie widoczne w pracach jego następców. Praca naukowa wiązała się z dydaktyką. Pierwszą absolwentką Katedry Archeologii (Prehistorii) była Renée Waleria Katarzyna Hachulska, która przedstawiła pracę magisterską pod tytułem *Osadnictwo wczesnohistoryczne na terenie Śląska Górnego i Cieszyńskiego* (1950 r.). Otrzymała ona stopień „magistra filozofii”. Przez kilka powojennych lat na Uniwersytecie Wrocławskim istniała też Katedra Archeologii Klasycznej, na czele której stał przybyły ze Lwowa prof. Edmund Bulanda. Jej pierwszą absolwentką była Elżbieta Maria Derkacz w 1951 r. W wyniku stalinowskich czystek prof. Bulandę zwolniono z pracy, a wspomnianą Ka-

tedrę bezpowrotnie zlikwidowano. Utworzenie Studium Historii Kultury Materialnej w 1954 r, w skład którego weszła Katedra Archeologii, doprowadziło do pogłębienia badań i rozwoju dydaktyki, dzięki zabytkom pochodzącym z prac wykopaliskowych przeprowadzonych na grodach wczesnopiastowskich. Utworzenie wspomnianego Studium łączyło się z powiązaniem organizacji Uniwersytetu z doktryną marksistowską, jaka powszechnie tu panowała w czasach stalinowskich. Po dwóch latach, w 1956 roku, na fali tzw. „odwilży” Katedra Archeologii uniezależniła się, wychodząc z tego Studium, a w 1999 r. dzięki staraniom jej kierownika – prof. Zbigniewa Bagniewskiego, została przemianowana na Instytut Archeologii. Placówka zmieniała miejsce. Przez całe lata, w czasie remontu obecnej siedziby w dawnym pałacu Matuschków przy ul. Szewskiej 48, mieściła się w budynku przy ul. Świdnickiej 10. Ostatecznie gabinety pracowników i sale wykładowe znalazły swoje miejsce w wyremontowanym pałacu przy ul. Szewskiej 48 oraz na ul. Koszarowej 3. Drugi tu wymieniony budynek należy do kompleksu koszar, które przed wojną postawili Niemcy, a po 1945 r. przez wiele lat wykorzystywała Armia Radziecka. Na ul. Koszarowej studenci zapoznają się z muzealnictwem i technikami konserwacji zabytków, a także uczestnicząc w grantach badawczych, opracowują zabytki z wykopalisk. Zajęcia zewnętrzne odbywają się w innych placówkach Uniwersytetu, takich jak Instytut Nauk Geologicznych czy Katedra Biologii Człowieka, Instytut Biologii Środowiskowej, Studium Praktycznej Nauki Języków Obcych oraz Studium Wychowania Fizycznego. W historii placówki wielokrotnie zdarzało się zlecanie prac dydaktycznych wybranym specjalistom z Muzeum Archeologicznego, Polskiej Akademii Nauk czy Uniwersytetu Medycznego (np. dotyczących medycyny sądowej dla osób specjalizujących się w archeologii sądowej). Niezbędnym elementem studiów są zajęcia terenowe prowadzone na stanowiskach archeologicznych. W ich trakcie studenci zapoznają się z technikami wykopaliskowymi, obsługą sprzętu i sposobami dokumentacji prac naukowych. Są to zajęcia do wyboru, w związku z czym studenci mogą uczestniczyć w badaniach różnorodnych stanowisk – od paleolitu po późne średniowiecze i czasy nowożytne. Ćwiczenia terenowe dodatkowo sprzyjają integracji środowiska, uczą odpowiedzialności i samodzielności oraz pracy w zespole. Zmienne warunki atmosferyczne, upał czy nagły deszcz lub praca w górach stawiają przed uczestnikami zajęć nieoczekiwane wyzwania, które przygotowują studentów do pracy w realnych warunkach.

W kolejnych latach w placówce zmieniały się osoby dyrektorów oraz plany studiów, a z czasem nawet i specjalności. Chyba najistotniejszym czynnikiem kształtującym profil dydaktyczny placówki są zainteresowania naukowe zatrudnionych tu kolejnych generacji badaczy, którzy prócz przekazywania studentom wymaganej wiedzy zawsze zaszczepiali im swoje zainteresowania, pasje badawcze oraz pokazywali warsztat zawodowy związany z różnymi epokami. Specyfiką tych studiów jest przyjacielska atmosfery-

ra, gdzie studenci traktowani są indywidualnie, z szacunkiem i sympatią jako młodszy koledzy i koleżanki, a w przyszłości – następcy. Nie oznacza to jednak pobłażliwości. Zatrudnieni tu profesorowie wychowali i wykształcili liczne grono uczniów, z których bodaj część przez jakiś czas miała swój udział w pracy dydaktycznej placówki. Utworzenie studiów doktoranckich zwiększyło liczbę zarówno osób piszących i broniących dysertacje doktorskie, jak i zarazem prowadzących zajęcia dla studentów. Na prowadzonych przez siebie konwersatoriach doktoranci chętnie dzielą się zdobywanymi umiejętnościami, a także wynikami pracy nad przygotowywanymi dysertacjami. Wśród powojennych absolwentów, a późniejszych profesorów znaleźli się Włodzimierz Wojciechowski, Zbigniew Bagniewski i Stanisław Pazda. Kadre tę zasilili – tuż po ukończeniu studiów historycznych – Józef Kaźmierczyk. Właśnie on, jako asystent H. i W. Hołubowiczów, prowadząc wykopaliska na stanowiskach związanych z wczesnym średniowieczem i początkami państwa polskiego, stał się twórcą tzw. wrocławskiej szkoły badań nad tą epoką. Jego zainteresowania badawcze wykraczały poza wczesne średniowiecze i obejmowały również problematykę późnego średniowiecza i czasów nowożytnych, rzadko wówczas podejmowaną w polskiej archeologii. Badania te stanowiły podstawę powstania, w ówczesnej Katedrze, zespołu specjalizującego się w badaniach stanowisk późnośredniowiecznych i młodszych. Specyfiką zajęć prof. Kaźmierczyka, także w terenie, było nieustanne stawianie pytań o najrozmaitsze aspekty zjawisk kulturowych, możliwości interpretacji danych, zastanawianie się nad celem i sposobem wykonania budowli czy wyrobu. Dzięki niemu archeologia stawała się nauką nie o przedmiotach, a o ludziach, którzy je użytkowali. Znalazło to odzwierciedlenie zarówno w publikacjach, jak i cyklach zajęć grupy jego uczniów i następców, wśród nich Jerzego Piekalskiego, Aleksandra Limisiewicza, Krzysztofa Jaworskiego, Pawła Rzeznika, Aleksandry Pankiewicz i Ewy Lisowskiej.

Profesor W. Wojciechowski badał neolit i nauczał anglosaskich metod analizy danych. Swoje wykłady potrafił ubarwiać niezwykle ciekawymi anegdotami. Zajęcia po nim przejęli kolejno Piotr Cholewa i Agnieszka Przybył. Profesorowie Z. Bagniewski i Jan M. Burdukiewicz stworzyli silną grupę badaczy skupioną na poznaniu epoki kamienia, która stała się jednym z filarów placówki. Obaj wykształcili grono uczniów, w tym Andrzeja Wiśniewskiego, Mirosława Masojcia, Tomasza Płonkę, Mirosława Furmanka czy Bernadetę Kufel-Diakowską. Ich prace naukowe wyszły daleko poza region, sięgając innych kontynentów, w tym Afryki i Dalekiego Wschodu, skupiając się na różnych aspektach epoki kamienia (jak przemysł, techniki wykonania czy sztuka), co znajduje odzwierciedlenie w prowadzonych wykładach i konwersatoriach. Zasługą ostatniej tu wymienionej jest rozpoczęcie cykli zajęć dotyczących traseologii. Epokę brązu przez całe lata we Wrocławiu ukazywała studentom prof. Irena Lasak, a także Romuald Piwko, Cezary Buśko, Justyna Baron, Marcin Maciejewski oraz Dagmara

Łaciak. W dydaktyce związanej z tą epoką dokonał się istotny postęp, polegający m.in. na reinterpretacji zjawisk i znalezisk. Na zajęciach demonstruje się np. możliwości wykorzystania metod laboratoryjnych w analizie zabytków.

Profesor S. Pazda przez całe lata zajmował się kulturą lateńską oraz okresem wpływów rzymskich i wędrówek ludów. Wśród jego uczniów są m.in. Marek Bednarek, Robert Łopusiewicz, Artur Błażejowski, Paweł Madera, Radosław Jarysz oraz Marcin Bohr. Jest on także prekursorem wychodzenia poza klasyfikacje wyrobów i kierowania się ku analizom specjalistycznym, głównie ceramiki, co znalazło wyraz w prowadzonych przez niego wykładach. Okres lateński badała też oraz przez wiele lat przybliżała studentom dr Barbara Czerska. Zajęcia dydaktyczne z tego okresu prowadził m.in. Marek Bednarek, a obecnie – Tomasz Gralak, który silnie akcentuje związki ze sztuką i symboliką.

Wspomniane wcześniej zainteresowania archeologią późnego średniowiecza i czasów nowożytnych były kontynuowane i twórczo rozwijane przez Krzysztofa Wachowskiego, C. Buśko i J. Piekalskiego. Prowadzili oni badania wykopaliskowe na późnośredniowiecznych i młodszych stanowiskach (zamki, struktury miejskie, obiekty wczesnoindustrialne) oraz pogłębione studia źródłoznawcze. K. Wachowski poświęcał swoją uwagę badawczą różnym elementom kultury materialnej, zwłaszcza tzw. zabytkom specjalnym, jak chociażby atrybuty pielgrzymie, np. plakietki i ceramiczne manierki; akcesoria kupieckie: wagi szalkowe i odważniki; biżuteria; akcesoria piśmienne etc. Zainteresowania badawcze C. Buśki i J. Piekalskiego skupiły się na badaniu zamków i przestrzeni miejskiej. Rezultatem ich badań było przygotowanie wykładów i innych zajęć dydaktycznych (seminaria, konwersatoria, laboratoria i, przede wszystkim, badania terenowe), cieszących się dużym zainteresowaniem studentów, zarówno archeologii, jak i historii oraz historii sztuki i historii architektury. Badaniom J. Piekalskiego zawdzięczać można osadzenie Śląska czasów historycznych w szerokim europejskim kontekście osadniczym, kulturowym i społecznym. W zespole kierowanym obecnie przez J. Piekalskiego są przedstawiciele kolejnego pokolenia badaczy późnego średniowiecza i nowożytności: Lech Marek i Paweł Duma. Pierwszy z nich specjalizuje się w badaniach średniowiecznej architektury obronnej oraz bronioznawczych, dotyczących jednak nie tylko samego uzbrojenia, jego wykonania i użytkowania, ale też symboliki broni, średniowiecznych metod walki oraz kultury rycerskiej. Natomiast Paweł Duma reprezentuje nurt tzw. archeologii prawnej i wczesnoindustrialnej, rozszerzając swe zainteresowania badawcze o obszary Nowego Świata.

Wraz z zatrudnieniem Borysa Paszkiewicza zespół nasz wzbogacił się nie tylko o wybitnego badacza monety i gospodarki wieków średnich, ale też znakomitego dydaktyka, przybliżającego studentom dzieje pieniądza i jego kontekstu gospodarczego od czasów antycznych po czasy najnowsze.

Nasza oferta dydaktyczna, kierowana do studentów zainteresowanych czasami nowożytnymi, rozszerzona została o archeologię sądową. W dziedzinie tej współpracuje z Instytutem prof. Maciej Trzciniński z Katedry Kryminalistyki Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii UW.

Cennym uzupełnieniem działalności badawczej i dydaktycznej Instytutu było zatrudnienie Józefa Szykulskiego, badacza kultur prekolumbijskich. Wielką atrakcją dla jego studentów, szczególnie jego seminarzystów, jest możliwość udziału w pracach wykopaliskowych w Peru. Przez całe lata zajęcia z archeologii klasycznej dla studentów Archeologii prowadził prof. Juliusz Ziomecki, który był zatrudniony w Instytucie Historycznym. Zajęcia po nim, a także nowe zupełnie cykle dotyczące archeologii prowincji rzymskich oraz kultury materialnej Rzymian przejął zatrudniony w Instytucie Archeologii Mateusz Żmudziński. Utworzenie Pracowni Archeometrii i Konserwacji Zabytków Archeologicznych w 2005 r., jej profesjonalne wyposażenie w unikatową aparaturę oraz zatrudnienie w niej chemiczki – Beaty Miazgi – pozwoliło nie tylko właściwie zadbać o wydobywane artefakty, ale też nauczać studentów najnowszych technik konserwacji zabytków oraz prowadzenia badań laboratoryjnych. Jej rozwój naukowy, w tym habilitacja pozwoliły otworzyć kolejne seminarium magisterskie w Instytucie, tu jednak, co warto podkreślić, prace są pisane na pograniczu archeologii i chemii. Zajęcia prowadzone m.in. przez M. Furmanka skierowały studentów na tory nieniszczącej archeologii i metody pracy na stanowisku za pomocą najnowszej aparatury jak georadary, magnetometri czy drony. Najnowsze techniki dokumentacji wiążą się z posługiwaniem się bazami danych, programami graficznymi czy edycją tekstów, z czym studenci zapoznają się na zajęciach z informatyki prowadzonych przez Beatę Miazgę i Bogdana Miazgę. Elementy warsztatu badawczego i pisarskiego są doskonalone na proseminariach, a następnie seminariach licencjackich i magisterskich. Tu też zauważa się specyfikę przekazywanych umiejętności, zależnie od epoki, którą bada prowadzący zajęcia. Rozliczne konwersatoria (zazwyczaj do wyboru) dają studentom bezpośredni kontakt z zabytkami z różnych epok. Łatwiejszemu znalezieniu się na rynku pracy sprzyjają zajęcia z przedsiębiorczości. Tematy prac dyplomowych są ustalane w porozumieniu z promotorami. Cennym uzupełnieniem bazy dydaktycznej Instytutu jest Biblioteka Instytutu Archeologii, gdzie gromadzone są publikacje pomocne nie tylko w pracy naukowej pracowników, lecz także na potrzeby studentów. Tu nad gromadzeniem i opracowywaniem zbiorów, a także ich udostępnianiem pracowała Barbara Wachowska, a od lat Małgorzata Płeska i Natalia Sawicka. W dobie pandemii w 2020 r. udostępniały one zbiory, cierpliwie skanując zadane studentom publikacje i wysyłając im skany. Bez tej życzliwej pomocy trudno sobie wyobrazić przeprowadzenie zajęć. Obsługę rozrastającej się dokumentacji studiów, jej zgodność z często zmieniającymi się przepisami prawa i rozporządzeniami władz uczelni, or-

ganizację studiów, dbałość o pomoce dydaktyczne w Instytucie zapewnia Sekretariat Dydaktyczny. W nim w różnych latach pracowali m.in. Karolina Markiewicz, Barbara Krukiewicz a obecnie Łukasz Melski.

W 2006 r. studia na kierunku Archeologia z jednolitych pięcioletnich (a do 1985 r. – 4,5 letnich), przemianowano na dwustopniowe – 3-letnie – pierwszego stopnia, tzw. licencjackie i 2-letnie – drugiego stopnia, tzw. magisterskie. Studia odbywają się w trybie dziennym, stacjonarnym. Ostatecznie w 2010 r. zlikwidowano jednolite studia 5-letnie. Jest zaledwie kilkoro absolwentów, którzy uzyskali dyplomy w trybie studiów niestacjonarnych (wieczorowych), które na krótko powołano w 2007 roku. Nad jakością studiów czuwają powołane Komisja ds. Jakości Kształcenia oraz Zespół Zapewnienia Jakości Kształcenia. Jakość kształcenia w placówce i jej zgodność z wymogami stawianymi w szkolnictwie wyższym w kraju jest regularnie kontrolowana i aprobowana przez zewnętrzną komisję PAKA (Polska Komisja Akredytacyjna). Obecnie znacząca część zajęć jest do wyboru. Studenci są proszeni o anonimowe wypełnianie ankiet w systemie USOS (Uniwersytecki System Obsługi Studenta) na temat przeprowadzonych zajęć. Wyniki ankiet są wnikliwie analizowane w trosce o utrzymanie należytej jakości procesu dydaktycznego i zapobieganiu jakimkolwiek formom wykluczenia społecznego czy stygmatyzacji. Istotnym elementem dydaktyki jest udział studentów w grantach badawczych prowadzonych przez pracowników Instytutu. Pozwala to szczególnie wybitnym osobom zaczynać przygodę badawczą jeszcze przed uzyskaniem dyplomu. Masowym zjawiskiem na naszym kierunku jest udział w programach wymiany studenckiej jak MOST – w kraju, czy ERASMUS – pozwalający wyjeżdżać na uniwersytety zagraniczne, w tym do Niemiec, Wielkiej Brytanii, Portugalii czy Chorwacji. Sprzyja temu przyjęty system zdobywania punktów ECTS. Niektórzy studenci w ramach programów organizowanych przez Unię Europejską odbyli też dodatkowe praktyki zawodowe, w zagranicznych instytucjach badawczych, w tym w Wielkiej Brytanii czy Bułgarii. Ważnym aspektem nowoczesnej dydaktyki jest też wymiana akademicka, w ramach której do placówki regularnie przybywają znamienici krajowi i zagraniczni wykładowcy, a to jako goście w ramach programów *visiting professors*, a to w ramach programu ERASMUS +. Wielu też zatrudnionych tu wykładowców podróżowało za granice z wykładami, a przy okazji doskonaliło swój warsztat dydaktyczny. Podobnie szereg z nich przeszedł różnorodne kursy dotyczące nowych metod pracy dydaktycznej. Programy studiów są regularnie unowocześniane, tak aby absolwent nie tylko posiadał znaczący zasób wiedzy, lecz także aby dzięki zakładanym efektom uczenia się był on w stanie łatwo znaleźć się we współczesnym świecie. Z tych powodów studia na omawianym kierunku są silnie powiązane z innymi naukami, jak nauki przyrodnicze czy ścisłe. Jednym z elementów wychodzenia naprzeciw potrzebom studentów, a także zmieniającego się otoczenia jest otwieranie

bądź łączenie specjalności na studiach drugiego stopnia (tzw. magisterskich). Ostatecznie w chwili obecnej z ośmiu dotąd istniejących specjalności na studiach drugiego stopnia utworzono 4. Są to: Archeologia Barbaricum i prowincji rzymskich, Archeologia czasów historycznych i numizmatyka, Archeologia pradziejów, a także – Archeologia Nowego Świata. W ramach wymienionych specjalności studenci mają szeroki wybór seminariów magisterskich, gdyż praktycznie wszyscy samodzielni pracownicy naukowo-dydaktyczni chętnie otwierają seminaria. Dla studentów niepełnosprawnych stwarzane są w miarę możliwości specjalne warunki do uczestnictwa w zajęciach. Nieoczekiwany wybuch pandemii zakaźnej choroby COVID-19, który miał miejsce wiosną 2020 roku, wymusił na całej społeczności akademickiej przejście na tryb zdalny prowadzenia zajęć. Mimo trudności ze sprzętem czy oprogramowaniem udało się odbyć niemal wszystkie zaplanowane cykle zajęć (tylko ćwiczenia terenowe zostały przeniesione na kolejny rok), a w razie potrzeby zorganizować też zdalnie egzaminy, w tym także dyplomowe, co jest nowym doświadczeniem zarówno dla kadry, jak i grona studenckiego. Nasi absolwenci znajdują pracę w firmach archeologicznych, muzeach, placówkach naukowo-badawczych, urzędach konserwatorskich, a nierzadko przechodzą do biznesu. Niektórzy pracują też w zawodzie za granicami kraju, w tym w Niemczech, Wielkiej Brytanii czy Republice Czeskiej. Niektórzy absolwenci studiów magisterskich wybierają studia III stopnia i decydują się pisać dysertacje doktorskie.

Warto też zwrócić uwagę na liczby absolwentów Archeologii. W latach 1950 do 1964 co roku mury opuszczało od jednego do kilku absolwentów. Jedynie w 1953 było ich 11. Później, od 1965 r., liczba osób z dyplomami magistra archeologii wahała się od ok. 10 do ok. 20. Upowszechnienie studiów, jakie nastąpiło w Polsce w latach 90. XX w., spowodowało wzrost liczby studentów także i na opisywanym kierunku. Liczba studentek jest zbliżona do liczby studentów. Od czasu powołania studiów licencjackich dyplom licencjata z dziedziny archeologii co roku zdobywa od 23 do około 30 osób, natomiast dyplom magistra od około 20 do około 30 osób. Należy tu podkreślić, że na studia magisterskie, oprócz „naszych” licencjatów, rekrutują się także osoby z dyplomami z innych, pokrewnych kierunków oraz innych uczelni w kraju, zainteresowane podjęciem studiów na Uniwersytecie Wrocławskim.

Mimo że dyplom licencjata czy magistra archeologii nie gwarantuje poszukiwanej, świetnie płatnej pracy, jak dotąd nigdy nie brakowało tu znakomitej, wysoko zmotywowanej, zainteresowanej młodzieży studenckiej, która chce rozpocząć przygodę z archeologią, a może nawet planuje poświęcić jej całe swoje życie. Pozwala to z optymizmem myśleć o kolejnych rocznikach młodzieży, które przyjdą tu nie na polecenie rodziców czy dla pieniędzy, ale kierowane pasjami żywymi i zainteresowaniami.

Literatura

- Czerska B., Bednarek M. 1995. *Z działalności dydaktycznej Katedry Archeologii*, (w:) Z. Bagniewski (red.), *Pięćdziesiąt lat Katedry Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Katedra Archeologii (Monografie archeologiczne, tom pierwszy – nienumerowany), 137-142.
- Markiewicz K., Masojć M., Piekalski J., Sawicka N. 2019. *Raport Samooceny. Ocena Programowa. (Profil ogólnoakademicki) – Archeologia*. Wrocław (maszynopis w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego).
- Piekalski J., Błazejewski A., Kufel B., Markiewicz K. 2008. *Raport Samooceny dla kierunku Archeologia*. Wrocław (maszynopis w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego).

Projekty badawcze realizowane w Instytucie Archeologii w latach 2000-2020

W Instytucie Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego na przestrzeni ostatnich lat zrealizowano łącznie kilkadziesiąt projektów naukowych, część z nich jest w trakcie wykonywania lub na etapie wstępnym (por. zestawienie 1, pozycje 1-77). Pierwsze, pojedyncze granty pojawiły się na początku pierwszej dekady XXI wieku, ich liczba rosła zaś szczególnie po roku 2009. Instytucjami dofinansowującymi projekty były i są przede wszystkim Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Fundacja Nauki Polskiej, Narodowe Centrum Nauki, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Komisja Europejska, Komitet Badań Naukowych, Naukowy Program Rozwoju Humanistyki. Tematyka podejmowanych projektów jest bardzo zróżnicowana pod względem chronologicznym i merytorycznym, różny jest również ich zasięg geograficzny, a także czas realizacji i wiążąca się z nim wielkość nakładów finansowych.

Najliczniejszą grupę grantów stanowią projekty dotyczące szeroko pojętej kultury duchowej i symbolicznej dawnych społeczeństw oraz różnych aspektów obrządku pogrzebowego. Pośród nich można wskazać prace nad symboliką najstarszych grup ludzkich, wiążącą się z ruchomymi zabytkami paleolitu i mezolitu (14, 52). Kładzie się w nich nacisk nie tyle na mechaniczny opis ornamentyki widniejącej na przedmiotach, ale próbuje się dotrzeć do ukrytego za nią znaczenia. Istotne są także takie elementy jak technika wykonania czy ślady powstające w wyniku użytkowania, przy czym w badaniach zastosowanie znajdują metody eksperymentalne, fizykochemiczne i obserwacja mikroskopowa. Ich celem jest określenie społecznego i rytualnego znaczenia tego typu artefaktów oraz nakreślenie ich „biografii”.

W grupie badań nad różnymi aspektami obrządku pogrzebowego znajdują się prace dotyczące różnych okresów chronologicznych. Jako przykład służyć mogą tu projekty badań grobowców megalitycznych w Muszkowickim Lesie Bukowym na Przedgórzu Sudeckim (18, 49). Związane są one z wyjątkowo dobrze zachowanym przykładem krajobrazu sakralnego i kulturowego, w obrębie którego zlokalizowanych jest kilkadziesiąt prehistorycznych i wczesnośredniowiecznych cmentarzysk z dobrze zachowanymi napowierzchniowymi formami grobów. W ich ramach sze-

rokie zastosowanie znajdują metody prospekcji lotniczej i LIDAR, celem jest odkrycie mechanizmów zagospodarowania przestrzeni, w obrębie której zlokalizowane są stanowiska sepulkralne.

Inną z poruszanych kwestii w tym nurcie badań jest problem zróżnicowania zwyczajów związanych z chowaniem zmarłych oraz próba odtworzenia na tej podstawie wewnętrznych relacji między dolnośląskimi społecznościami kultury jordanowskiej (69). Inny projekt stawia sobie za cel stworzenie wzorca postępowania badawczego i dochodzenia do wyników naukowych realizowanych w wyniku studiów interdyscyplinarnych, prowadzonych nad bardzo rozległymi cmentarzyskami ciepłymi kultury łużyckiej (39). Wydawać by się mogło, że ciągły przyrost wielkiej liczby zadokumentowanych zespołów grobowych prowadzić może do zabrnienia w pewnego rodzaju ślepą uliczkę interpretacyjną. Świeże spojrzenie na tę problematykę oraz wykorzystanie metod badawczych spoza klasycznego warsztatu archeologa sprawia, że obrządek pogrzebowy może stać się swego rodzaju oknem, pozwalającym dokładniej spojrzeć na społeczności użytkujące nekropole, ocenić ich kondycję biologiczną i zróżnicowanie niuansów kulturowych. Kostny materiał pochodzący z badań cmentarzysk kręgu kultur pól popielnicowych oraz sposób jego deponowania w grobach jest także przedmiotem zainteresowania pod kątem antropologii i bioarcheologii. Stanowi podstawę do wnioskowania o stanie zdrowia pradziejowych populacji, umożliwia podejmowanie analiz paleodemograficznych oraz ocenę stopnia lokalności/nielokalności osobniczej (76, 77).

Nieznany aspekt europejskiej wytwórczości krzemieniarskiej późnej epoki brązu okazują się być zlokalizowane na terenie Skandynawii domy kultowe, umiejscowione w nasypach wcześniejszych założeń o charakterze sepulkralnym. W ich obrębie udało się zadokumentować zwarte zespoły zabytków krzemienianych w jednoznacznie rytualnym kontekście (23). W nurt badań symboliki społeczności epoki brązu wpisuje się także inny projekt, związany z analizą fenomenu powtarzalności bogatych depozytów przedmiotów brązowych, odkrywanych na przestrzeni ponad 100 lat w jednej z dolnośląskich miejscowości (48). Przedmiotem zainteresowania badaczy w tym wypadku była nie tylko symbolika wiążąca się ze specyficznym, rytmicznym układem miejsc depozycji w ziemi, ale przedmioty jako takie, przeanalizowane pod kątem metalograficznym, traseologicznym, funkcjonalnym.

W nurt badań nad symboliką i obrzędkiem pogrzebowym dawnych społeczeństw wpisują się prace dotyczące średniowiecznych i nowożytnych cmentarzy (17, 27). Wydawać by się mogło, że w okresie funkcjonowania tych założeń obrządek pogrzebowy był mocno zunifikowany, nie jest to jednak prawdą. Możliwe do zaobserwowania są istotne różnice w zakresie sposobów układania zwłok, konstrukcji grobów, symboliki wyposażenia grobowego i jego bogactwa. Walory artystyczne niektórych zabytków

stanowią podstawę do badań z zakresu historii sztuki. Przedmiotem analiz jest także wewnętrzna struktura cmentarzy i ich przestrzenna organizacja. Warto zauważyć, że prace te stanowią istotny przyczynek do badań nad mało rozpoznaną na gruncie polskim dziedziną archeologii, jaką jest archeologia protestantyzmu i reformacji.

Archeologia wrocławska kojarzy się z prowadzonymi na szeroką skalę badaniami struktur miejskich. Istotne znaczenie mają także projekty poświęcone rozpoznaniu najstarszej części Wrocławia, którą stanowi Ostrów Tumski jako stołeczny ośrodek wczesnośredniowiecznego Śląska. Wciąż na odpowiedź czekają pytania o to, w jakich warunkach politycznych został założony wrocławski gród i komu tę inwestycję należy przypisywać, jaka ludność zamieszkiwała to miejsce, jak ewoluowała gospodarka i kontakty handlowe mieszkańców wczesnośredniowiecznego Wrocławia (32). Przedmiotem analiz są indywidualne cechy tego miasta jako specyficznego miejsca zlokalizowanego na kulturowym pograniczu i, począwszy od XIII wieku, intensywnie nasycającego się progresywnymi europejskimi elementami w ramach specyficznego rytmu „komercjalizacyjnego” rozwoju i przemian (47). Zwraca jednocześnie uwagę metodologia części projektów, sugerująca, że archeologia powinna być rozumiana jako nauka historyczna, a wynik uzyskany przez archeologa ma pełną wartość w momencie, gdy może być podjęty przez historyków *sensu stricto* i przedstawicieli innych nauk (53). Problematyka miejska dotyczy również słabiej poznanych, jednakże bardzo ciekawych aspektów ich funkcjonowania, takich jak zaplecze sanitarne w okresie wczesnej nowożytności z rakarniami i miejscami składania osób „niegodnych”, a także miejscami straceń (29). Pracowników naszego Instytutu interesuje życie codzienne mieszkańców średniowiecznego i wczesnonowożytnego Wrocławia, ale także innych ośrodków miejskich (3, 58). Ta codzienność ujmowana może być również z perspektywy mniej oczywistej, poprzez pryzmat przemocy i związanych z nią militariów (58).

Bardzo ważną rolę pełnią projekty mające na celu holistyczne zobrazowanie bardziej złożonych kwestii, takich jak osadnictwo, krajobraz kulturowy czy gospodarka w określonych ramach czasowo-przestrzennych (np. 1, 2, 4, 20). Badania mają charakter interdyscyplinarny, angażując specjalistów z zakresu archeologii, historii, antropologii kulturowej, geofizyki, geografii, geologii, systemów informacji przestrzennej, teledetekcji. Projekty dotyczą między innymi procesów formowania się zróżnicowanych lokalnie społeczności rolniczo-hodowlanych (68, 70). Ważnym kierunkiem badań są prowadzone w ramach kilku dużych projektów prace poświęcone osadnictwu kultury lateńskiej na Śląsku, przy czym mają one charakter zarówno prospekcji terenowej z wykorzystaniem najnowocześniejszej aparatury badawczej, jak również kwerend archiwalnych oraz muzealnych (28, 45, 59). Pewnym *novum* w archeologii epoki żelaza jest w tym przypadku postawienie silnych akcentów na kwestie dotyczące gospodarki, osadnictwa i archeologii krajobrazu.

Przedmiotem zainteresowań badawczych Pracowników Instytutu są kwestie interakcji człowieka ze środowiskiem naturalnym, przy czym szczególne miejsce zajmują tu studia nad obszarem Sudetów, rozumianych z jednej strony jako specyficzna strefa marginalna, o cechach trudnych do adaptacji osadniczej, z drugiej jako zaplecze surowcowe (1, 35, 36). Specyfika obszarów górskich manifestuje się poprzez charakterystyczny typ gospodarki ludności zamieszkującej te tereny, w obrębie której duże znaczenie ma eksploatacja zasobów leśnych, szczególnie w okresie wczesnego średniowiecza. W tego typu badaniach znaczenie ma konfrontacja nowoczesnych metod prospekcji nieinwazyjnej (ALS/LIDAR), technik GIS z wynikami badań wykopaliskowych i analizą źródeł kartograficznych, bardzo ważne jest wykorzystywanie takich metod jak chromatografia gazowa czy badania palinologiczne. Prace mają na celu między innymi odtworzenie modelu specyficznego górskiego subregionu Sudetów Zachodnich jako złożonego z uzupełniających się elementów funkcjonalnych, takich jak założenia obronne, miasta, wsie, ośrodki górnicze, relikty egzekucji prawa (40).

Badania nad środowiskiem realizowane są także na innych obszarach, a przykład może stanowić Równina Wrocławska. Istotne znaczenie w projekcie rozpoznania tej strefy w holocenie mają analizy źródeł florystycznych i faunistycznych oraz prób organicznych i geologicznych pozyskanych dzięki wierceniom w gruncie (19). Na podstawie danych palinologicznych, malakologicznych, hydrologicznych, geomorfologicznych oraz datowań C14 możliwa jest rekonstrukcja modeli przemian środowiska w poszczególnych mikroregionach osadniczych, rekonstrukcja sposobów jego eksploatacji oraz jego wpływu na proces zmian kulturowych.

Ważna jest problematyka numizmatyczna (33, 38, 75). Projekty dotyczą głównie kwestii polskiego i europejskiego mennictwa XIII-XIV w., między innymi specyficznej średniowiecznej waluty o zasięgu międzynarodowym, którą w XIII wieku były grosze praskie, służące jednocześnie jako swego rodzaju narzędzie gromadzenia kapitału, analizowany jest także historyczny kontekst tych emisji. Prace polegają ponadto na katalogowaniu pewnych charakterystycznych form numizmatów (np. brakteaty guziczkowe) i udostępnianiu powstających w ten sposób baz danych online. Nowością na skalę europejską jest wyjątkowa liczba monet przebadanych metalograficznie w ramach tych projektów.

Badania nad najstarszymi społecznościami obszaru dzisiejszej Polski i Europy koncentrują się między innymi na problematyce różnic w sposobach zasiedlania terytoriów wyżynnych przez łowców i zbieraczy schyłku ostatniego zlodowacenia, wynikających ze zmienności warunków klimatycznych i przyrodniczych (34, 51). Propagowany jest nowy kierunek badań, oparty na założeniach współczesnej ekologii behawioralnej z wykorzystaniem podejścia geoarcheologicznego. Nacisk kładzie się na zmienność wzorców zachowań ludzkich w zależności od uwarunkowań środowiskowych.

Duże znaczenie w realizowanych przez Instytut grantach ma technologiczno-surowcowy aspekt wytwórczości dawnych społeczności w szerokiej perspektywie chronologicznej. W tej grupie projektów szczególne znaczenie mają studia z zakresu traseologii, archeometalurgii, mikroskopowe analizy technik produkcji, badania eksperymentalne, badania nad warsztatem ceramicznym różnych epok chronologicznych. Ten ostatni nurt posiłkuje się licznymi badaniami fizykochemicznymi i geochemicznymi, metodami petrograficznymi, które pozwalają określić temperaturę wypału naczyń, rozjaśniają kwestie angobowania i barwienia naczyń (60, 66). Okazuje się, że zastosowanie w odpowiedni sposób analiz organicznych mikropozostałości mineralnych, badań archeometrycznych i traseologicznych oraz wykorzystanie szeregu eksperymentów umożliwia pozyskiwanie nowych danych dotyczących rekonstrukcji gospodarki, na przykład społeczności neolitycznych związanej z uprawą, pozyskiwaniem i przetwarzaniem zbóż i innych roślin uprawnych (25).

Mikroskopowe analizy pozwalają określić techniki produkcji ozdób i przedmiotów codziennego użytku, a także rozpoznać różnorodność sposobów ich użytkowania w poszczególnych okresach chronologicznych pradziejów, przy czym szczególnie wdzięcznym przedmiotem badań są tu artefakty wykonane z surowców organicznych, oznaczone pod względem archeozoologicznym (65, 67, 73, 74). Metody nieinwazyjnego obrazowania, zastosowanie archeometrii oraz metod fizykochemicznych umożliwiają odtwarzanie biografii wielu kategorii zabytków. Jednym z ważnych problemów, które starano się rozwiązać, była lokalna lub obca proveniencja odkrywanych w obrębie wczesnopanństwowych zespołów grodowych Śląska przedmiotów szklanych (30). Tworząc katalog tego rodzaju zabytków, prowadzono także studia nad ich technologicznym zróżnicowaniem. Jeden z projektów realizowanych przez młodsze pokolenie badaczy dotyczy kwestii produkcji metalurgicznej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, szeroko wykorzystując eksperyment i badania metalograficzne zabytków (72).

Liczna jest grupa projektów skupiających się na problematyce archeologii pozaeuropejskiej. Ważnym problemem jest zagadnienie wędrówki wczesnych hominidów z kontynentu afrykańskiego ku Eurazji, analizowane dzięki badaniom stanowisk zarejestrowanych na obszarze Pustyni Arabskiej w Sudanie (37). W tym wypadku prace mają na celu określenie chronologii absolutnej lokalnego osadnictwa oraz rekonstrukcję środowiska naturalnego i kulturowego. Teren Sudanu w pradziejach jest przedmiotem zainteresowania innego grantu, w którym nacisk położono na próbę określenia zasięgu oddziaływań Królestwa Kermy, pełniącego rolę pośrednika pomiędzy obszarami centralnej Afryki a cywilizacją starożytnego Egiptu (41). Inny projekt dotyczy problemu zróżnicowania kulturowego mikroregionu Krzemiennej Doliny w Mongolii w okresie paleolitu – wyjątkowego rejonu eksploatacji surowca krzemiennoego, dla którego zaplecze osadnicze i miejsce aktywności łowieckiej stanowią doliny górskie Ałtaju

(56). Ważne miejsce w badaniach Instytutu zajmują badania społeczności prekolumbijskich Ameryki Południowej (11, 12, 22). W ramach kilku projektów rozpatrywana jest problematyka osadnictwa, kultury duchowej, kontaktów interkulturowych.

Część grantów skupia się na wieloaspektowych analizach danych źródłowych pozyskanych z pojedynczych stanowisk archeologicznych, często badanych na przestrzeni wielu lat (21, 24, 54, 55). Chodzi tu przede wszystkim o stanowiska wielokulturowe, zarówno osady, jak i stanowiska sepulkralne, datowane od neolitu po wczesne średniowiecze. Niejednokrotnie podporą tego typu działań jest archiwalna, niekiedy bardzo wiekowa dokumentacja.

Cieszy, że w grantach uczestniczy także młodsze pokolenie badaczy, w szczególności doktoranci naszego Instytutu, realizujący łącznie kilkanaście projektów (60-77). W sprawnej realizacji dużej części projektów bardzo pomaga fakt, że w ramach naszego Instytutu funkcjonuje Pracownia Archeometrii i Konserwacji Zabytków. To w jej ramach możliwe jest prowadzenie obserwacji mikroskopowych, analiz archeometrycznych, traseologicznych, metaloznawczych oraz konserwacja zabytków pozyskanych w trakcie prac wykopaliskowych.

Bardzo istotną cechą większości realizowanych grantów jest ich interdyscyplinarny charakter. Oprócz archeologów biorą w nich udział specjaliści z zakresu archeometalurgii, archeozoologii, chemii, geologii, geomorfologii, historii, historii sztuki, paleobotaniki, paleogeografii, traseologii. Zastosowana aparatura badawcza obejmuje najnowocześniejszy sprzęt i techniki, zarówno laboratoryjne, jak i terenowe. Coraz powszechniej przy określaniu chronologii podpieramy się licznymi seriami dat radiowęglowych, wykorzystujemy datowanie termoluminescencyjne. W wielu projektach wnioskowanie opieramy na efektach uzyskanych przy zastosowaniu chromatografii gazowej. Implementowane są różnorodne nowinki metodologiczne, kładzie się coraz większy nacisk na zdecydowanie częstsze czerpanie z doświadczeń geoarcheologii, co pozwala w zupełnie inny sposób spojrzeć na proces stratyfikacji i formowania stanowisk (51, 71).

Współczesna archeologia to nie tylko wykopaliska, ale szereg metod nieinwazyjnych, obejmujących prospekcję lotniczą, dokumentację fotograficzną niskiego pułapu (np. przy użyciu drona), badania magnetyczne itd. (15, 31, 50). Połączenie tych metod i wykonanie nowoczesnej dokumentacji zasobów dziedzictwa archeologicznego ma szczególne znaczenie w przypadku silnie nasyconych treścią archeologiczną rejonów, w przypadku których niejednokrotnie unikatowe obiekty zlokalizowane są poza zasięgiem stanowisk rozpoznanych na przykład powierzchniowo.

Część projektów ma charakter popularyzatorski, edukacyjny, przy jednoczesnym zachowaniu walorów naukowych. W ten sposób stwarza się możliwości swobodnego dostępu do digitalizatów zabytków o różnej chronologii oraz ich indywidualną

interpretację, a w pewnym zakresie również analizy technologiczne. Przykładem jest projekt „Leopoldina Online”, realizowany w Instytucie jako część większego, ogólnouniwersyteckiego przedsięwzięcia (44). Poprzez interaktywną platformę zaopatrzoną w aparat bibliograficzny i opisowy oraz wyszukiwarkę możliwy jest wgląd w fotografie i modele 3D zabytków pozyskanych w trakcie badań prowadzonych na przestrzeni wielu lat.

Różna jest skala finansowa podejmowanych projektów, od kilkudziesięciu tysięcy złotych w przypadku np. jednorocznych grantów dofinansowywanych przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, po wielkie, kilkuletnie przedsięwzięcia NCN, których budżet wynosi miliony złotych. Efektem zdecydowanej większości projektów są liczne wystąpienia konferencyjne, artykuły w liczących się czasopiśmie naukowych, publikacje książkowe (ryc. 1), część z grantów, zarówno zakończonych, jak i trwających, ma sprawnie funkcjonujące witryny internetowe (por. zestawienie 1). Optymizmem napawa fakt, że w proces realizacji na różnym ich etapie zaangażowana jest większość Pracowników Instytutu. Oznacza to, że działania naszej macierzystej Jednostki wpisują się w wizję Uniwersytetu jako uczelni badawczej.

Projekty realizowane w Instytucie Archeologii UW

1. Tomasz Płonka, Andrzej Wiśniewski – Eksploatacja Przedgórze Sudetów w paleolicie górnym (2000-2001, KBN).
2. Andrzej Wiśniewski – Zasielenie oraz formy eksploatacji środowiska Niziny Śląskiej przez człowieka u schyłku plejstocenu środkowego (2000-2001, KBN).
3. Krzysztof Wachowski – Życie codzienne w średniowiecznym Wrocławiu (2002, Fundacja Nauki Polskiej).
4. Andrzej Wiśniewski – Najstarsze osadnictwo Pradoliny Wrocławskiej i jej krawędzi. Próba periodyzacji (2002-2003, KBN).
5. Cezary Buśko – Rynek wrocławski w późnym średniowieczu (poł. XIII-XV wiek) (2002-2005, KBN).
6. Piotr Cholewa – Badania grobowca megalitycznego kultury pucharów lejkowatych w Muszkowicach, stan. 18, pow. Ząbkowice Śląskie (2003-2006, KBN).
7. Krzysztof Jaworski – Zamki i dwory obronne w Sudetach od średniowiecza po czasy nowożytne (2006-2008, MNiSW); publikacja książkowa: M. Chorowska, T. Dudziak, K. Jaworski, A. Kwaśniewski, *Zamki i dwory obronne w Sudetach od średniowiecza po czasy nowożytne*, Wrocław 2008.
8. Borys Paszkiewicz – Metal w średniowiecznych monetach, odważnikach i tłokach pieczętnych z polskich znalezisk i zbiorów (2007-2010, MNiSW).

9. Krzysztof Jaworski – Wczesno- i późnośredniowieczne założenie obronne na górze Gromnik, pow. strzeliński, badania w 2007 r. (2007, MKiDN); publikacja książkowa: K. Jaworski, A. Pankiewicz (red.), *Gromnik. Z dziejów zasiedlenia i zagospodarowania szczytu*, Wrocław 2007.
10. Krzysztof Jaworski – Wczesno- i późnośredniowieczne założenie obronne na górze Gromnik, pow. strzeliński, badania w 2008 r. (2008, MKiDN); publikacja: K. Jaworski, A. Pankiewicz (red.), *Mount Gromnik (Rummelsberg). From the History Settlement and Management*, Wrocław 2008.
11. Józef Szykalski – Wkład nauki polskiej w ochronę dziedzictwa kulturowego Ameryki Łacińskiej (2008, MKiDN).
12. Józef Szykalski – Societies of South Peru in the Context of Climatic and Environmental Change, Late Pleistocene to Modern Age, Rio Tambo Project (2008-2012, grant Komisji Europejskiej; MNiSW).
13. Józef Szykalski – The question of chronology and cultural links of iconography from Toro Muerto and other sites of southern Peru (2009, MNiSW).
14. Tomasz Płonka – Kultura symboliczna społeczeństw łowiecko-zbierackich na Niżu Polskim u schyłku paleolitu: tradycje i innowacje (2009-2011, MNiSW); publikacja książkowa: T. Płonka, *Kultura symboliczna społeczeństw łowiecko-zbierackich środkowej Europy u schyłku paleolitu*, Studia Archeologiczne XLV, Wrocław 2012.
15. Mirosław Furmanek – Geochemia w archeologii. Analiza zawartości fosforu w glebie jako wskaźnik dawnego osadnictwa (2009-2011, MNiSW).
16. Ewa Lisowska – Early medieval trade contacts between Slavs and Vikings in the light of petroarchaeological data of schist whetstones (2010, Yggdrasil Scholarship Grant).
17. Aleksandra Pankiewicz – Nowożytny cmentarz przy kościele św. Piotra i Pawła na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu (2012, NID); publikacja książkowa: A. Pankiewicz (red.), *Nowożytny cmentarz przy kościele św. Piotra i Pawła na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu*, Wratislavia Antiqua 17, Wrocław 2012.
18. Agnieszka Przybył – Nieinwazyjne badania kompleksu megalitycznego w Muszkowicach (2012, NID).
19. Mirosław Masojć – Człowiek i środowisko w holocenie (2010-2013, KBN).
20. Mirosław Furmanek – Narodziny nowego świata. Neolityczna transformacja i krajobraz kulturowy na Śląsku (ok. 5500-2200 lat p.n.e.) (2012-2015, MNiSW).
21. Justyna Baron – Grzybiany. Osada nadjeziorna z epoki brązu i żelaza (2013-2014, NID); publikacja książkowa: J. Baron i T. Stolarczyk (red.), *Osada kultu-*

- ry pól popielnicowych w Grzybianach koło Legnicy [Urnfield culture settlement at Grzybiany by Legnica], Legnica 2014.
22. Józef Szykuliński – Sama-Majes Project (2013-2016, Fundación Santander Universidades).
 23. Mirosław Masojć – Krzemieniarstwo nieznane. Skandynawskie domy kultowe późnej epoki brązu (2013-2014, NCN OPUS 3); publikacje książkowe: M. Masojć, *Krzemieniarstwo stref rytualnych południowej Skandynawii*, Wrocław 2014; M. Masojć, *Late Bronze Age Flintworking from Ritual Zones in Southern Scandinavia*, Oxford 2016.
 24. Mirosław Masojć – Obozowiska, osady wsie. Z badań wielokulturowego stanowiska archeologicznego Wrocław-Widawa 17 (2013-2014, NID); publikacja książkowa: M. Masojć (red.), *Obozowiska, osady wsie. Wrocław-Widawa 17*, Wrocław 2014.
 25. Bernadeta Kufel-Diakowska – Przemiany w sposobach gospodarowania surowcami roślinnymi w świetle transformacji technologicznych na Dolnym Śląsku między VI a III/II tysiącleciem p.n.e. (2013-2016, NCN SONATA 4).
 26. Jerzy Piekalski – Rytm rozwoju miasta na kulturowym pograniczu. Studium strefy placu Nowy Targ we Wrocławiu (XI-XVI w.) (2013-2016, NCN OPUS 4).
 27. Krzysztof Wachowski – Cmentarz Salwatora – pierwsza nekropolia wrocławskich protestantów (2013-2015, NCN OPUS 4); publikacja książkowa: K. Wachowski (red.), *Cmentarz Salwatora – pierwsza nekropolia wrocławskich protestantów*, Wratislavia Antiqua 21, Wrocław 2015.
 28. Przemysław Dulęba – Kultura lateńska na Śląsku. Chronologia, zasięg i ponadregionalne powiązania (2013-2016, NCN FUGA 2).
 29. Paweł Duma – Historyczno-archeologiczne rozpoznanie zaplecza rakarskiego w śląskim mieście wczesnonowżytnym (2014-2017, NCN SONATA 6).
 30. Aleksandra Pankiewicz – Szklarstwo wczesnopolskie w świetle znalezisk z zespołów grodowych Śląska (2014-2017, NCN SONATA BIS 3).
 31. Mirosław Furmanek – Zmiana kulturowa w neolicie i wczesnej epoce brązu na Śląsku. Interdyscyplinarny dialog w dobie nowych metod (2014-2018, NCN SONATA BIS 3).
 32. Aleksandra Pankiewicz – Kształtowanie się grodu na wrocławskim Ostrowie Tumskim. Badania przy ul. Św. Idziego (2015, MKIDN); publikacja książkowa: A. Limisiewicz, A. Pankiewicz (red.), *Kształtowanie się grodu na wrocławskim Ostrowie Tumskim. Badania przy ul. Św. Idziego*, In Pago Silensi. Wrocławskie Studia Wczesnośredniowieczne, Wrocław 2015.

33. Borys Paszkiewicz – *Corpus* polskich brakteatów guziczkowych (połowa XIII – początek XV wieku) (2015-2018, NCN OPUS 8); strona www projektu: <https://brakteaty.archeo.uni.wroc.pl/>
34. Andrzej Wiśniewski – Strategie zasiedlenia obszarów wyżynnych Polski przez łowców i zbieraczy późnego paleolitu na przykładzie kompleksu stanowisk z Sowina, woj. opolskie (2015-2018, NCN OPUS 7).
35. Ewa Lisowska – Rozwój gospodarki na obszarach górskich we wczesnym średniowieczu w Sudetach na tle środkowoeuropejskim (2016-2019, NPRH).
36. Jerzy Piekalski – Adaptacja osadnictwa i gospodarki do marginalnych warunków środowiska naturalnego. Rozwój krajobrazu kulturowego zachodnich Sudetów od średniowiecza do połowy XX w. (2016-2019, NCN OPUS 10).
37. Mirosław Masojć – *Homo erectus* na szlaku ku Eurazji. Aglomeracja stratyfikowanych stanowisk tradycji aszelskiej na Pustyni Arabskiej w Sudanie (2016-2019, NCN OPUS 10); strona www projektu: <http://sudan.archeo.uni.wroc.pl/>
38. Borys Paszkiewicz – Skarb groszy praskich z okolic Wałbrzycha (2017-2020, NCN OPUS 11); publikacja książkowa: B. Paszkiewicz (red.), *Skarb groszy praskich z XIV i XV wieku z Boguszowa (tak zwany skarb wałbrzyski) / A hoard of fourteenth and fifteenth century Prague groschen from Boguszów (the so-called Wałbrzych hoard)*, Wrocław 2020.
39. Justyna Baron – Społeczność, tożsamość, rytuał. Interdyscyplinarny wzorzec postępowania badawczego w studiach nad cmentarzyskami ciepłymi ludności kultury łużyckiej (2017-2020, NCN OPUS 12).
40. Jerzy Piekalski – Mikroregion osadniczy we Wleniu w X-XIII w. Przemiany krajobrazu kulturowego (2017, NID); publikacja książkowa: J. Piekalski (red.), *Wleński mikroregion osadniczy w X-XVIII wieku. Przemiany krajobrazu kulturowego*, Wrocław 2017.
41. Henryk Paner – Prahisteryczne społeczności Pustyni Bayuda w Sudanie – nowe granice Królestwa Kermi (2017-2021, NCN OPUS 12).
42. Ewa Lisowska – Schroniska skalne Wzgórz Strzelińskich w pradziejach i średniowieczu (2017, NCN MINIATURA).
43. Marcin Maciejewski – Weryfikacja chronologiczna ozdób brązowych w stylu stanomińskim (wczesna epoka żelaza) (2017-2018, NCN MINIATURA).
44. Tomasz Płonka, Marcin Bohr, Barbara Krukiewicz, Bogdan Miazga – Leopoldina Online (2017-2020, Fundusze Europejskie, Program Polska Cyfrowa); witryna internetowa www.leopoldina.pl
45. Przemysław Duleba – Celtyckie kresy? Studia nad osadnictwem i gospodarką kultury lateńskiej na Śląsku (2017-2020, NCN SONATA 11).

46. Aleksandra Pankiewicz – Rozwój ośrodków centralnych państwa Piastów od X do XII wieku na przykładzie wrocławskiego Ostrowa Tumskiego (2018-2021, NCN OPUS 14).
47. Jerzy Piekalski – Rytm rozwoju miasta na kulturowym pograniczu. Studium strefy placu Nowy Targ we Wrocławiu (2018, NID); publikacja książkowa: J. Piekalski, K. Wachowski (red.), *Rytm rozwoju miasta na kulturowym pograniczu. Studium strefy placu nowy targ we Wrocławiu*, Wratislavia Antiqua 23, Wrocław 2018.
48. Justyna Baron – Wieloaspektowa analiza zjawiska deponowania przedmiotów metalowych w epoce brązu na przykładzie skarbów z Karmina (2018-2019, NID); publikacja książkowa: J. Baron, M. Maciejewski, R. Jarysz, R. Kuźbik, D. Łaciak, J. Łucejko, M. Mackiewicz, B. Miazga, K. Nowak, D. Sych, *Phenomenon of repetition. Deposits from Karmin*, Wrocław 2019.
49. Agnieszka Przybył – Tajemnice świata budowniczych długich grobowców. Archeologiczno-paleośrodowiskowe studium neolitycznego krajobrazu kulturowego na Wzgórzach Niemczańsko-Strzelińskich (2018-2020, NCN OPUS 13).
50. Mirosław Furmanek – Poza zasięgiem... Nieinwazyjne rozpoznanie zasobów dziedzictwa archeologicznego w południowej części powiatu oławskiego (2018-2019, NID).
51. Andrzej Wiśniewski – Zmierzch starego świata: późny paleolit środkowy oraz przejście do paleolitu górnego na terenie doliny Odry (2018-2021, NCN OPUS 13).
52. Tomasz Płonka – Sztuka mezolityczna w Polsce: znaczenie społeczne i rytualne artefaktów w świetle ich biografii (2019-2021, NCN OPUS 15).
53. Jerzy Piekalski – Historyczny krajobraz kulturowy zachodnich Sudetów (2020, NID); publikacja książkowa: J. Piekalski (red.), *Historyczny krajobraz kulturowy zachodnich Sudetów. Wstęp do badań*, Wrocław 2020.
54. Artur Błazejewski – Cmentarzyska kultur pomorskiej i przeworskiej w Głogowie-Nosocicach (2020-2021, NID); publikacja książkowa: A. Błazejewski, M. Bohr, A. Chrzanowska *Cemeteries of Pomeranian and Przeworsk Cultures at Głogów-Nosocice* Wrocław 2020.
55. Krzysztof Jaworski – Wczesnośredniowieczna Niemcza. Archiwalia z badań archeologicznych w Niemczu z lat 1950-1980 (2020-2021, NID).
56. Mirosław Masojć – Wokół Tsakhiurtyn Hondi. Badania epoki kamienia pogranicza Ałtaju i Pustyni Gobi w Mongolii (2020-2023, NCN OPUS 17).
57. Jerzy Piekalski – Luksus, standard i ubóstwo w cywilizacji mieszczańskiej Europy Środkowowschodniej w XV-XVIII w. Studium Wrocławia i Pragi (2020-2024, NCN OPUS 18).

58. Lech Marek – Miejska przemoc okiełznana czy rozpętana? Uzbrojenie jako element życia codziennego w średniowiecznym i wczesno-nowożytnym mieście portowym. Przykład Gdańska (2020-2024, NCN OPUS 18).
59. Przemysław Dulęba – Władcy Bursztynowego Szlaku. Studia nad rzemiosłem, handlem i dalekosiężnymi kontaktami społeczności kultury lateńskiej z obszaru południowej Polski (2020-2025, NCN SONATA BIS 9).

Samodzielne projekty doktorantów Instytutu oraz „promotorskie”

60. Bogusław Gediga (IAiE PAN, wraz z Dagmarą Łaciak – projekt badawczy promotorski) – Społeczno-kulturowe konteksty wytwórczości ceramiki malowanej wczesnej epoki żelaza w strefie nadodrzańskiej (2005-2008, MNiSW); publikacja książkowa: D. Łaciak, *Nadodrzańska ceramika malowana. Społeczno-kulturowe konteksty wytwórczości we wczesnej epoce żelaza*, Wrocław 2017.
61. Krzysztof Wachowski (wraz z Aleksandrą Pankiewicz – projekt badawczy promotorski) – Relacje kulturowe między południowym Śląskiem a północnymi Czechami i Morawami w IX i X wieku (2006-2008, MNiSW).
62. Jerzy Piekalski (wraz z Tomaszem Stolarczykiem – projekt badawczy promotorski) – Inwentaryzacja i dokumentacja stanowisk związanych ze średniowiecznym i nowożytnym (do początku XVII wieku) górnictwem metali nieżelaznych z terenu Dolnego Śląska (2008-2009, MNiSW).
63. Krzysztof Jaworski (wraz z Ewą Lisowską – projekt badawczy promotorski) – Wydobywanie i dystrybucja surowców kamiennych we wczesnym średniowieczu na Dolnym Śląsku (2009-2011, MNiSW).
64. Tomasz Chmielewski – Brama Morawska – komunikacyjny węzeł środkowej Europy w epoce miedzi. Kontakty kulturowe eneolitycznych społeczności Górnego Śląska (2012-2015, NCN FUGA 1).
65. Marcin Diakowski – Przedmioty kościane z terenu dorzecza górnej Odry w okresie wpływów rzymskich. Technologia wytwarzania i funkcja (2012-2014, NCN PRELUDIUM 2).
66. Bartłomiej Gruszka – Badania interdyscyplinarne nad wczesnośredniowiecznym (VII-X/XI wiek) warsztatem garncarskim w dorzeczu środkowej Odry (2013-2015, NCN PRELUDIUM 3).
67. Kinga Winnicka – Mikroanalizy artefaktów wykonanych z twardych surowców odzwierzęcych: wytwarzanie, użytkowanie i znaczenie elementów stroju z przełomu neolitu i wczesnej epoki brązu (2015-2016, Mobilność Plus).

68. Ewa Dreczko – Formowanie się lokalnych społeczności rolniczo-hodowlanych w IV i pierwszej połowie III tysiąclecia przed Chr. – powstanie i rozwój kultury pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku (2013-2016, NCN PRELUDIUM 3).
69. Marta Mozgała-Swacha – Obrządek pogrzebowy i struktura społeczna społeczności neolitycznych z przełomu V i IV tysiąclecia przed Chr. na przykładzie dolnośląskiej enklawy kultury jordanowskiej (2014-2017, NCN PRELUDIUM 6).
70. Piotr Wroniecki – Ukryte krajobrazy kulturowe zachodniomałopolskich wyżyn lessowych. Metody niedestrukcyjne w archeologicznym studium osadniczym (2015-2018, NCN PRELUDIUM 8).
71. Mateusz Krupski – Użytkowanie przestrzeni na osadach neolitycznych w świetle badań geoarcheologicznych (2017-2018, NCN ETIUDA 5).
72. Kamil Nowak – Organizacja produkcji metalurgicznej w późnej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza na terenie ziem polskich (2018-2021, NCN PRELUDIUM 14).
73. Kinga Winnicka – Przedmioty osobiste wykonane z kości datowane na wczesny okres epoki brązu: materialność i znaczenie (2018-2019, NCN ETIUDA 6).
74. Kinga Winnicka – Znaczenie przedmiotów osobistych wykonanych z surowców kostnych w kulturach episznurowych wczesnej epoki brązu w oparciu o wybrane metody obrazowania i analizy fizykochemiczne (2018-2021, NCN PRELUDIUM 13).
75. Paweł Milejski – Rola i obieg grosza praskiego w Europie Środkowowschodniej od 1346 do 1547 roku (2018-2021, NCN PRELUDIUM 14).
76. Agata Hałuszko – Wieloaspektowość zachowań grzebalno-rytualnych związanych z kremacją na podstawie wybranych cmentarzysk tzw. kultury łużyckiej z terenu Dolnego Śląska (2019-2020, NCN ETIUDA 7).
77. Agata Hałuszko – Wpływ (nie)lokalnych populacji na kształtowanie kremacyjnych praktyk pogrzebowych w późnej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza w południowo-zachodniej Polsce (2019-2022, NCN PRELUDIUM 15).

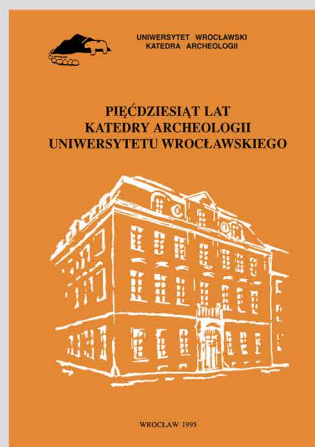
Pracownicy Instytutu Archeologii w latach 1995-2020

1. prof. dr hab. Zbigniew **Bagniewski**
2. mgr Alicja **Balowa**
3. dr hab. Justyna **Baron**, prof. UWŕ
4. dr Marek **Bednarek**
5. dr hab. Artur **Błażejowski**, prof. UWŕ
6. dr Marcin **Bohr**
7. prof. dr hab. Jan Michał **Burdukiewicz**
8. dr Cezary **Buśko**
9. mgr Karol **Bykowski**
10. dr Tomasz **Chmielewski**
11. dr Piotr **Cholewa**
12. dr Ewa **Dreczko**
13. dr Przemysław **Dulęba**
14. dr Paweł **Duma**
15. dr Mirosław **Furmanek**
16. dr hab. Tomasz **Gralak**
17. dr hab. Krzysztof **Jaworski**, prof. UWŕ
18. mgr Magdalena **Konczewska**
19. mgr Barbara **Krukiewicz**
20. dr Bernadeta **Kufel-Diakowska**
21. Lesław **Kuźma**
22. dr hab. Irena **Lasak**, prof. UWŕ
23. mgr Nicole **Lenkow**
24. dr Aleksander **Limisiewicz**
25. Elżbieta **Limisiewicz**
26. dr Ewa **Lisowska**
27. prof. dr hab. Jerzy **Lodowski**
28. dr Dagmara **Łaciak**

29. mgr Robert **Łopusiewicz**
30. dr Marcin **Maciejewski**
31. dr hab. Lech **Marek**
32. dr Joanna **Markiewicz**
33. mgr Karolina **Markiewicz**
34. dr hab. Mirosław **Masoje**, prof. UW
35. mgr Łukasz **Melski**
36. dr hab. inż. Beata **Miazga**, prof. UW
37. mgr inż. Bogdan **Miazga**
38. mgr Beata **Nowak-Szajer**
39. dr Aleksandra **Pankiewicz**
40. prof. dr hab. Borys **Paszkiewicz**
41. prof. dr hab. Stanisław **Pazda**
42. mgr Marcin **Pagowski**
43. prof. dr hab. Jerzy **Piekalski**
44. mgr Małgorzata **Pleska**
45. dr hab. Tomasz **Płonka**, prof. UW
46. dr Agnieszka **Przybył**
47. dr Sylwia **Rodak**
48. dr Paweł **Rzeźnik**
49. mgr Natalia **Sawicka**
50. prof. dr hab. Józef **Szykułski**
51. mgr Barbara **Wachowska**
52. prof. dr hab. Krzysztof **Wachowski**
53. dr hab. Andrzej **Wiśniewski**, prof. UW
54. prof. dr hab. Włodzimierz **Wojciechowski**
55. dr hab. Mateusz **Żmudziński**

Początki Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego sięgają roku 1945, kiedy to z inicjatywy prof. Rudolfa Jamki (1906-1972) powołano Zakład Prahistorii, przekształcony wkrótce w Katedrę Archeologii. Profesor Jamka został też jej pierwszym kierownikiem. Początkowo siedzibą Katedry był gmach obecnej Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, gdzie już w grudniu 1945 wygłoszono pierwszy w powojennym Wrocławiu wykład z archeologii. W 1995 roku z okazji pięćdziesiątej rocznicy powołania Katedry Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, pod redakcją Zbigniewa Bagniewskiego, ukazała się rocznicowa publikacja prezentująca działalność dydaktyczną i badawczą Katedry.

Po 25 latach od tego wydarzenia oddajemy do rąk czytelnika kolejny już jubileuszowy tom ukazujący rozwój archeologii we wrocławskiej Alma Mater w okresie 1995-2020. A był to rozwój intensywny i wszechstronny, w dużej mierze wynikający z wyzwań jakie stawiała przed nami zmieniająca się na naszych oczach rzeczywistość. Z dniem 1 listopada 2000, zarządzeniem nr 57/2000 Jego Magnificencji Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego, dotychczasowa Katedra Archeologii została przekształcona w Instytut. Kolejnym przełomowym momentem, zarówno dla samej uczelni jak i dla całego kraju, stał się maj 2004 kiedy staliśmy się pełnoprawnymi członkami Unii Europejskiej. Fakt ten otworzył dla studiujących, jak również dla całej nauki nowe perspektywy i możliwości.

Właśnie ostatnim latom działań i osiągnięć Katedry Archeologii, jak również dwóm dekadom gwałtownego rozwoju Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego poświęcony jest ten tom.

Uniwersyteckie środowisko archeologów rozwija się we Wrocławiu już około 200 lat. Należało niegdyś do najbardziej aktywnych w Niemczech. Ostatnie 75 lat to czas rozwoju w Polsce. XXI wiek przyniósł nowe wyzwania. Z sentymentem wspominając ostatnie 25 lat patrzymy w przyszłość.

Główną cechą dzisiejszej archeologii jest gwałtowne przyspieszenie rozwoju metody badań.

Jesteśmy w dalszym ciągu humanistami, a głównym przedmiotem naszych analiz jest człowiek, ale bez zapożyczeń i wzbogacenia metody zdobyciami nauk przyrodniczych i ścisłych nie osiągniemy oczekiwanego powiększenia zakresu naszej wiedzy.

Opowiadamy się za modelem uniwersytetu zgodnego z ideą zaproponowaną niegdyś przez Aleksandra von Humboldta.

Kluczowym, obok badań naukowych, polem działania i stałej troski jest wiec dla nas dydaktyka.

Jej jakość jest ściśle związana z wartością wyników nowych badań. Studenci i Doktoranci są uczestnikami i partnerami w naszych projektach badawczych. Właśnie oni są najbardziej otwarci na nowe nurty tematyczne, nowe pytania i nowo kształtowane metody.

Z przedmowy redaktorów tomu M. Masojć, J. Piekalski

ISBN 978-83-61416-94-4